

INFORME FERRER I GUÀRDIA 2018



Pensament crític, raó per a l'emancipació

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser efectuada amb l'autorització dels titulars, amb excepció prevista per la llei.

Informe Ferrer i Guàrdia 2018

© Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia

© Fotografia portada: *Alina Grubnyak* - www.unsplash.com

Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia

C/ Avinyó, 44 08002 Barcelona

www.ferrerguardia.org

Coordinació: *Vicenç Molina i Sílvia Luque*

Disseny i maquetació: *Andrea González*

Assessorament lingüístic: *Vicenç Molina*

Equip tècnic: *Georgina Gilart, Andrea González, Sílvia Luque, Josep Mañé, Vicenç Molina, Hungria Panadero*

La Fundació Ferrer i Guàrdia no es fa responsable dels continguts ni dels comentaris de les persones autores dels articles. La publicació queda limitada a facilitar la lliure expressió d'idees per part dels autors/es, dintre del marc establert de les normes de publicació.

ISBN 978-84-87064-86-9

DL B.14046-2019

Amb el suport de :



**Ajuntament
de Barcelona**



Generalitat de Catalunya
Departament de Treball, Afers Socials
i Famílies

Amb càrrec a l'assignació del 0,7 % de l'IRPF

INFORME FERRER I GUÀRDIA 2018



Pensament crític, raó per a l'emancipació

David Bueno

Valeria Giacomoni

David Altimir

Ignasi Llorente

Quico Ràfols

Antoni Castells

Santi Castellà

Vicenç Molina

Hungria Panadero

Josep Mañé

Sílvia Luque

Índex

Pròleg	10
Alternatives de construcció: pensament crític	15
Pensament crític: Una visió des de la neurociència David Bueno	16
Educación y política Valeria Giacomoni	41
L'escola que emancipa. L'educació del pensament crític per fer front a l'adoctrinament David Altimir	51
La realitat està passada de moda? Ignasi Llorente	63
Periodisme digne, ciutadania lliure Quico Ràfols	76

Dogmes i resistències **92**

El cicle de rebel·lió dels anys
60-70 del segle passat: quatre
pinzellades

Antoni Castells **93**

Immatriculacions en
democràcia?

Sílvia Luque **117**

40 Aniversario del Concordato
de España con la Santa Sede

Santi Castellà **126**

No és obligació

Vicenç Molina **135**

Laïcitat en xifres 2018 **143**

Laïcitat en xifres | Anàlisi 2018

Hungria Panadero i Josep Mañé **144**

Presentació **145**

1. Adscripció a opcions de consciència **147**

2. Finançament	167
3. Educació	173
4. Ritus de pas	180
5. Conclusions	184
Autors//Autores	188

Pròleg

**Som el foc al centre
de la terra,**

**broilem amb l'aigua
i alenem amb l'aire.**

**Fem rodar el món a
l'era de la sal.**

Maria Mercè Marçal

El pensament, o la crítica. La raó, o l'emancipació...

I és per això, tan heterodoxament, amb la nostra contínua irreverència, que continuem a donar el nom de Ferrer i Guàrdia a aquest Informe. Contradient els darrers consells i recomanacions del mateix Ferrer... Però per assumir-ne el llegat civil i la dimensió pedagògica de l'emancipació. I que continuem dient –per tant, pensant...- que en l'estructura íntima dels éssers humans hi ha l'anhel de construcció que fa brollar

el pensament crític, que implica, precisament, la possibilitat concreta d'estimular la raó per emancipar-nos respecte a qualsevol forma de sotmetiment. Som de la matèria de la que són fets els somnis, perquè generem capacitat de pensament. De no conformitat amb una determinada i prèviament rebuda percepció de la realitat. Realitat que podem, i volem, intentar transformar. Redefinir, reformular, doncs. Críticament. Aquesta és l'arrel dels processos que permeten incorporar a la realitat col·lectiva els desitjos d'alliberament de totes les persones i la seva capacitat de rebuig enfront de totes les imposicions, dogmes i autoritarismes de qualsevol tipus, es dis-

fressin com es disfressin. En aquest Informe trobarem les bases científiques i psicològiques on rau el fonament del pensament. Crític, és clar, per tal de ser pensament. I els projectes i capacitats per desenvolupar-lo que sorgeixen de les experiències pedagògiques renovadores, dels entorns on s'exerceix la primera manifestació de socialització dels infants en el fet de compartir la construcció en llibertat dels seus perfils personals.

I trobarem, també, els contextos, la multiplicació dels límits, dels vells i nous paradigmes dogmàtics que no hem d'acceptar sense esperit de revolta. Contextos socials i polítics, inèrcies

diplomàtiques concordan-
tàries, dependències econòmiques, paranys tecnològics, que alguns intenten de vendre com a úniques fórmules adequades per interpretar la realitat. Per assumir-la, sense remei, com si no hi hagués alternativa. Com si no hi hagués resistència... No és cert. N'hi ha. Tan sols cal pensar-les. Això vol dir, activar la nostra capacitat de construcció crítica. Que ens dóna raó per a l'emancipació. I que ens fa, com deia Maria Zambrano, ser coherents amb nosaltres mateixos: renunciar a transformar la realitat és renunciar a la nostra pròpia característica humana. Desempallegar-nos de qualsevol criteri dogmàtic, de qualsevol mena.

Atrevim-nos, un cop més, re-
metent-nos als clàssics. Que
ho són perquè són crítics.

Vicenç Molina
Barcelona

Alternatives de construcció: pensament crític



Pensament crític: Una visió des de la neurociència.

David Bueno i Torrens

Un dels grans reptes que tenim per resoldre qualsevol qüestió, personal o col·lectiva, de manera efectiva és fer-ho de manera crítica i analítica. Un dels grans entrebancs és, precisament, l'existència de dogmes, d'idees preconcebudes que acceptem sense qüestionar-les. Les persones som dogmàtiques per naturalesa, però al mateix temps tenim un cervell capaç d'analitzar les situacions i de generar pensament crític. De quina manera es relacionen el pensament dogmàtic i el crític? Com es generen i quin és llur objectiu biològic? Hi ha persones més predisposades que d'altres a generar pensaments crítics? I, sobretot, com els podem potenciar? En aquest article abordaré el tema del pensament crític des de la perspectiva biològica, i de quina manera podem afavorir cervells amb una major capacitat crítica i analítica.

El cervell humà

En ciència, quan estudiem qualsevol fenomen o procés ens cal externalitzar-lo, és a dir, convertir-lo en extern a l'experimentador. Per això, quan analitzem el cervell humà el tractem com si fos diferent a les persones, però tanmateix el cervell és part constituent de la persona. Encara més, és l'òrgan que genera la consciència de que som persones. A nivell epistemològic, aquest fet genera una petita contradicció. En ciència, qualsevol sistema ha de ser estudiat des de fora. És possible, però, estudiar el cervell sense fer servir el cervell propi? La resposta, evident, és que no, la qual cosa genera un bucle força interessant. Cada vegada que pensem en el cervell estem fent servir el nostre cervell. I això implica que el simple fet de pensar-hi afavoreix la seva activitat. Dit d'una altra manera, pensar analíticament i crítica en com es poden generar i potenciar els pensaments crítics, per exemple, afavoreix i potencia la capacitat crítica del cervell.

El cervell és l'òrgan que genera la ment, la qual, en neurociència cognitiva, cal entendre-la com el conjunt de facultats psíquiques i de capacitats intel·lectuals de les persones. És format per uns 86.000 milions de neurones, però el nombre de neurones no és especialment rellevant. Tenir-ne uns quants milers de milions de més o de menys no confereix cap capacitat extraordinària ni implica cap mancança significativa. La vida

mental, dins la qual s'inclou la capacitat d'observar l'entorn de manera crítica i analítica i de prendre decisions autònomes basades en aquestes anàlisis, depèn de les connexions que estableixen les neurones entre elles. Es calcula que, de mitjana, un cervell humà adult conté uns 200 bilions de connexions (dos-cents milions de milions), però un cervell cultivat, estimulat, que pensa activament, etcètera, pot arribar a tenir-ne fins a mil bilions, la qual cosa implica una major possibilitat de riquesa mental. El nombre de connexions és, per tant, molt rellevant, però també ho és considerar quines àrees connecten de forma preferencial. No generarà una mateixa ment un cervell que, a través de les seves connexions, potenciï respostes basades en la por, que un altre que ho faci a través de la curiositat, per esmentar dues possibilitats raonablement contraposades de les moltes possibles. Moltes d'aquestes connexions s'estableixen de manera dinàmica a través de la interacció amb l'ambient on es desenvolupa la persona, la qual cosa emfasitza el paper crucial de l'educació com a procés generador d'ambients mentalment o cerebralment enriquidors. I també d'ambients crítics i analítics, en contraposició als dogmàtics.

El cervell es construeix i funciona gràcies a determinats programes genètics, que s'hereten dels progenitors. La meitat dels gens de cada individu procedeixen de la seva mare, i l'altre meitat, del seu pare, en una combinació virtualment única

i irreplicable. Totes les persones tenim tots els gens, però cada gen pot presentar diverses variants (o al·lels en terminologia genètica), que al seu torn impliquen petites diferències de funcionament. Per exemple, tots tenim dos gens (un de patern i l'altre de matern) que diuen que hem de tenir un grup sanguini, però segons les variants concretes que tinguem el grup sanguini serà l'A, el B, el 0 o l'AB. En aquest cas hi ha un determinisme genètic absolut. Dels aproximadament 20.300 gens que conformen el genoma humà, n'hi ha uns 8.000 que en algun moment o altre funcionen al cervell, els quals també presenten diverses variants. En aquest cas, però, la immensa majoria no determinen de manera absoluta aspectes concrets del cervell i, per extensió, de la vida mental, sinó que únicament ens predisposen cap a determinats processos mentals. Així, hi ha persones que, en base a la seva constitució genètica, estan més predisposades que d'altres cap al pensament crític.

Per distingir entre els efectes genètics i els ambientals, s'utilitza una mesura anomenada heretabilitat. L'heretabilitat quantifica, en percentatge, la influència genètica sobre un caràcter determinat, en funció de les diferències que poden tenir dues persones qualssevol. En el cas de les habilitats cognitives, com la capacitat crítica, es calcula que l'heretabilitat ronda el 50%. És a dir, que un 50% de les diferències interpersonals són atribuïbles al genoma de cadascú, i la resta a les

experiències viscudes, dins les quals destaquen molt especialment les derivades de l'educació -entesa en sentit ampli, és a dir, la família, la societat i, per descomptat, els centres educatius-. Pot semblar que un 50% de contribució genètica és molt, però la part conceptualment més important, és l'educativa. A través de l'educació es pot potenciar o, alternativament, mutilar qualsevol capacitat mental, més enllà del que portin escrit els gens. Una persona amb poca capacitat genètica cap al pensament crític, però amb una bona educació, serà molt més capaç de treure profit d'aquest pensament crític que una altra amb bona predisposició però a la qual se li hagi mutilat. D'aquí ve la importància transcendental del sistema educatiu, no tant de *què* s'ensenya, sinó sobretot de *com* es transmeten els aprenentatges i els valors associats. Com discutiré més endavant, aquest com és l'element diferencial.

Dogmatismes i pensament reflexiu

Segons el diccionari, un dogma és un punt d'una doctrina que es proclama autoritàriament com a cert, incontestable o fonamental, i que, en conseqüència, cal creure o afirmar indiscutiblement. El pensament crític, en canvi, consisteix a fer judicis raonats a partir d'una anàlisi conscient de la situació, tan ampli i plural com sigui possible. El pensament dogmàtic i el crític són, per tant, dos processos mentals aparentment contraposats, però tanmateix ambdós sorgeixen de manera natural del funcionament del cervell. Pot semblar que el pensament crític cal aprendre'l, però tanmateix és innat en l'espècie humana, i es comença a manifestar des de la infantesa. Quan un infant, ja en l'etapa preverbal, mira amb els ulls esbatanats tot el que hi ha al seu voltant i les situacions que es produeixen, està inconscientment analitzant-ho per integrar-ho al seu cervell, amb l'objectiu final d'adaptar-se a l'entorn concret on viu i a la manera de fer de les altres persones. No és, per descomptat, un pensament crític com l'entenem els adults, atès que no hi ha una reflexió conscient i li manquen pràcticament tots els elements lligats a les experiències prèvies, però tanmateix utilitza de forma innata aspectes bàsics del mètode científic i del filosòfic que, per aquest fet, són intrínsecament analítics i, per tant, contraris als dogmatismes.

Per exemple, s'ha vist que en l'etapa preverbal els infants utilitzen de forma espontània un tipus de raonament filosòfic que s'anomena sil·logisme disjuntiu. És un sistema de raonament lògic que permet fer argumentacions vàlides. De manera resumida, si tenim dues possibilitats i sabem que una de les dues ha de ser certa però no sabem quina, n'hi ha prou amb demostrar la falsa perquè necessàriament l'altra sigui certa. L'experiment que es va fer per demostrar-ho va consistir en mostrar un teatret de titelles a infants de 12 mesos, i s'hi van fer entrar dos titelles: un dinosaure i una flor. Tots dos tenien un plomall idèntic a la part superior. Llavors els investigadors van tapar la flor, excepte la part superior, de manera que podien veure el plomall. A continuació, van fer que el titella que no estava tapat, el dinosaure, deixés l'escenari, de manera que els infants van concentrar la mirada en el titella que estava parcialment tapat. La qüestió és si podien deduir correctament que l'objecte tapat era la flor. Segons el sil·logisme disjuntiu, si veien un plomall que podia ser tant del dinosaure com de la flor, però sabien que el dinosaure havia marxat, llavors necessàriament la flor és la que estava a l'escenari. Per saber si els infants de 12 mesos poden fer aquest raonament lògic, els investigadors es van fixar en les seves pupil·les i en l'estona que mantenien l'atenció.

Quan una persona se sorprèn, se li dilaten les pupil·les i manté l'atenció durant més estona. Quan van destapar la

flor, les pupil·les no se'ls van dilatar i ràpidament van canviar el seu focus d'atenció. Això demostra que no els havia sorprès veure la flor, i per tant que ho havien deduït correctament. Tanmateix, en alguns grups d'infants van fer “trampa”, i d'amagat van substituir la flor pel dinosaure. Quan els infants van veure el dinosaure i no la flor com esperaven, se'ls van dilatar les pupil·les i van estar molta més estona observant-lo, per veure on havia fallat el seu raonament. La conclusió és que de manera instintiva fan servir el mètode analític per discriminar el seu entorn i treure conclusions vàlides.

Pel que fa al mètode científic, quan també a l'etapa preverbal descobreixen un objecte nou, ràpidament els crida l'atenció i van a examinar-lo. L'agafen, el toquen, el llepen, el sacsegen, etcètera. És a dir, n'avaluen les qualitats, com fem els científics quan volem examinar qualsevol cosa. I després assagen el seu comportament, donant-li cops repetides vegades, canviant la superfície on li donen cops, etcètera, talment com també estipula el mètode científic (fer repeticions, canviar una de les variables a veure si continua succeint el mateix i conservant tota la resta, etcètera). També hi ha treballs científics que ho corroboren, com un que es va publicar a mitjans del 2011.

Es va donar a infants de 4 i 5 anys unes boles de plàstic, i se'ls va ensenyar que quan es posen individualment sobre una

caixa especial, llueixen (és un efecte físic de la tecnologia dels LED). Després els van donar dues d'aquestes boles unides amb cola d'impacte, i dues més amb un sistema d'encaix que permetia que les poguessin separar amb facilitat. De forma espontània, tots van comprovar si les boles unides també lluien en contacte amb la caixa, i immediatament després van separar les que estaven unides amb un simple encaix per comprovar si de forma individual continuaven essent capaces d'emetre llum. Aquesta provatura es considera central en el mètode científic, atès que implica comprovar els efectes individuals de les diverses variables presents en un procés –en ciència s'anomena aproximació reduccionista–. Tanmateix, la majoria d'infants van fer un pas més enllà, no previst pels investigadors: van agafar les boles que no es podien separar i les van aguantar sobre la caixa en vertical, de manera que només una o l'altra la toqués, per veure si així també emetien llum, una demostració clara de la seva capacitat científica per aïllar de manera crítica i analítica les diverses variables.

La pregunta és, doncs, per què perdem part d'aquestes capacitats en fer-nos grans, i per què anem adquirint preconceptes que escapen a aquests processos reflexius. És a dir, per què tendim a poc a poc cap els dogmatismes, entesos com a coneixements o preconceptes que donem com a certs, incontestables o fonamentals, sense reexaminar-los cada cop que ho

considerem necessari. La resposta és simple: per comoditat i, encara que sembli paradoxal, per guanyar en eficiència de processament cerebral. Quan un coneixement, sigui del tipus que sigui, percebem que ens serveix sempre que l'utilitzem d'una mateixa manera, deixem d'avaluar-lo reflexivament, amb independència que potser en algun moment futur deixi de ser útil, o fins i tot esdevingui perjudicial. De fet, reflexionar és un dels processos cerebrals que consumeix més energia metabòlica (més del 30% de l'energia total que consumeix el nostre cos), per la qual cosa el cervell tendeix a posar el sistema d'anàlisi crítica i analítica en *stand-by*. En certa manera, el cervell afavoreix dogmatitzar-se perquè li resulta més còmode. Per ser crític, en canvi, cal un esforç constant que estimuli la reflexió i l'anàlisi.

Neurociència del pensament crític

El pensament crític i analític implica, precisament, la capacitat de superar els propis prejudicis. Per fer-ho cal descontextualitzar els arguments (el component crític) i avaluar-los racionalment (el component analític), en comptes de justificar qualsevol observació o succés nou a través de les creences i els preconceptes, sovint d'arrel dogmàtica. De manera general, el pensament crític inclou un conjunt d'habilitats dinàmiques, o "fluides", que se sustenten, d'una banda, en els coneixements previs específics del domini en qüestió (l'experiència de la qual els infants són mancats), però d'altra banda que s'exerceixen sota un control cognitiu estricte per avaluar-ne la validesa racional, molt especialment dels arguments que a priori semblen contraposar-se a les pròpies creences. Hi ha tres processos cognitius implicats: el raonament fluid, les funcions executives i la memòria declarativa. Anem a dissecar-los. El raonament fluid inclou la capacitat inductiva i la deductiva, i permet relacionar conceptes aparentment no connectats amb l'objectiu de treure'n inferències vàlides. En aquest context, el raonament fluid s'ha d'entendre com la capacitat de resoldre problemes nous i d'operar lògicament, tot permetent la inducció de nous coneixements i la inclusió dels coneixements previs a les situacions noves. S'ha vist que

aquestes habilitats fluides es correlacionen de manera general amb diverses habilitats acadèmiques, com la comprensió lectora i la lògica matemàtica. En aquesta capacitat de raonament fluid hi ha diverses regions cerebrals implicades, entre les quals destaquen l'escorça frontal parietal esquerra, que està implicada en la integració sensorial i motora, i l'escorça prefrontal dorsal lateral, que permet gestionar les activitats de manera seqüencial (com requereix qualsevol procés analític a partir de la informació que adquirim a través dels sentits).

Pel que fa al sistema de les funcions executives, la seva funció és regular els processos cognitius que ens permeten considerar múltiples elements d'informació i inhibir les respostes parcials o esbiaixades, a través del control dels impulsos bàsics, molts dels quals d'origen emocional. No debades els dogmes es mantenen i sobretot es manifesten de manera emocional. És un sistema fonamental per raonar, per resoldre problemes de manera crítica i analítica i per prendre decisions que tinguin en consideració, o que s'ajustin, a aquests processos previs. També és un sistema clau per organitzar el comportament, és a dir, per planificar el futur, formular objectius i adequar el comportament per assolir-los de forma flexible.

Les funcions executives consten de tres processos principals: la capacitat d'inhibir els preconceptes i els pensaments que

sorgeixen automàticament, de forma no raonada, i de resoldre informació conflictiva o contradictòria, inhibint la que correspongui; la capacitat de mantenir, de controlar i d'actualitzar la informació que s'està processant, un procés que correspon a l'anomenada memòria de treball, i la capacitat d'implementar de forma flexible diferents conjunts de regles o limitacions contextuais, que és l'anomenada flexibilitat cognitiva (i que de forma resumida consisteix en la capacitat de pensar, avaluar i donar opcions alternatives a una mateixa situació o problema).

Dins aquest sistema, el control inhibitori és fonamental per a la regulació dels pensaments, les emocions i les conductes o respostes impulsives. Per aquest motiu, i com ja s'ha comentat, el pensament crític i analític comporta un esforç molt superior al dogmàtic, i una meta-consciència de quines són les creences pròpies per evitar fins on sigui possible que interfereixin en els raonaments. Les funcions executives sorgeixen també de determinades zones de l'escorça prefrontal del cervell, entre les quals destaquen les anomenades escorça dorsal lateral, escorça anterior cingolada i escorça orbital frontal.

Dins aquest sistema també és important la memòria de treball, la qual permet l'emmagatzematge temporal d'informació i la seva manipulació dinàmica. I també ho és la flexibilitat cognitiva, que proporciona la possibilitat de canviar de punt de vista de

manera dinàmica. Aquesta capacitat de canviar de perspectiva se sustenta també en la capacitat d'entendre els pensaments i les perspectives dels altres, és a dir, en l'anomenada "teoria de la ment", que és necessària per generar els raonaments necessaris per al pensament crític i analític. La teoria de la ment és la capacitat que tenim d'inferir que la ment de les altres persones és diferent de la nostra, la qual cosa permet visualitzar una mateixa situació o procés des de diferents perspectives, per copsar el seu conjunt de la manera menys esbiaixada possible.

En conjunt, el control inhibitori que exerceixen les funcions executives, la capacitat de gestió de la memòria de treball i les múltiples possibilitats de resposta que genera la flexibilitat cognitiva ens permeten tenir en compte les idees alienes a la nostra forma de pensar, inhibir els nostres propis prejudicis i preconceptes i actualitzar el nostre mode de pensar o la nostra perspectiva sobre un procés o una situació de manera dinàmica.

Finalment, cal destacar també la participació de la memòria declarativa, que també hi ha qui l'anomena memòria explícita, la qual inclou tots els records que poden ser evocats de manera conscient. Permet l'emmagatzematge i la recuperació dels coneixements previs (o cristal·litzats, com també se'ls anomena, per oposició als que formen part de la memòria de treball o fluida), i inclou conceptes semàntics abstractes i

memòries episòdiques (biogràfiques), els quals també són fonamentals per als processos de raonament i de presa de decisions. Cal assenyalar, però, que cap d'aquests processos opera de manera independent dels altres. No és un collage de materials immiscibles, sinó una xarxa interactiva altament interdependent.

Es pot potenciar el pensament crític?

Amb tot el que s'ha explicat fins ara, és lícit preguntar-se si es pot potenciar el pensament crític i, en cas afirmatiu, fins a quin punt i com es pot fer. Com s'ha esmentat a l'inici de l'article, se sap que hi ha diferències interpersonals d'índole genètica, però que una part significativa de les diferències prové de l'ambient on ha crescut i s'ha format cada persona (ambient familiar, social i educatiu), a través de les connexions neuronals que els aprenentatges potencien o mutilen. Això implica, ja d'entrada, que la pràctica del pensament crític i analític durant el procés educatiu pot millorar la capacitat reflexiva de les persones, d'una banda potenciant-la, i d'altra evitant que es vagin perdent les capacitats innates que com a espècie tenim (la capacitat d'aplicar el mètode científic i raonaments filosòfics dels quals he parlat en apartats anteriors).

S'ha dit també que la vida mental sorgeix de les connexions

que fan las neurones al cervell, i que un major nombre de connexions, ben combinat amb quines zones quedin preferentment connectades, afavorirà una major riquesa de vida mental. I el pensament crític, pel fet de generar anàlisis conscients de les situacions i una major flexibilitat en les respostes, es relaciona directament amb aquesta riquesa mental (especialment si el comparem amb els pensaments dogmàtics o unidireccionals). Les neurones estableixen connexions noves durant tota la vida de la persona, en funció de l'estimulació que rebin. Un cervell estimulat, com deia també al principi de l'article, genera més connexions que un que no rebi tants estímuls (mai un cervell sobreestimulat, atès que la sobreestimulació, quan es sostinguda, pot generar estrès crònic, el qual, al seu torn, dificulta l'establiment de connexions neuronals). Dit d'una altra manera, l'activació repetida d'un sistema cerebral condueix a l'enfortiment neuronal d'aquest sistema, a través de canvis en l'estructura. Per tant, la manera de potenciar el pensament crític és, *simplement*, estimulant-lo i utilitzant-lo. No obstant això, pel que se sap, no hi ha cap sistema del cervell que es dediqui exclusivament al pensament crític, per se. Com també s'ha descrit, el pensament crític i analític sorgeix de la cooperació sinèrgica de diversos sistemes cerebrals. Aquests sistemes tenen diferents trajectòries de desenvolupament, la qual cosa suggereix que són diferenciadament sensibles al medi ambient durant el creixement de les persones. Segons

l'edat de la persona, el tipus d'estimulació i d'utilització haurà de ser diferent, adequat a l'etapa madurativa i a les capacitats pròpies de l'edat. A més, els diferents sistemes cerebrals són sensibles a diferents tipus d'experiències. No hi ha receptes d'aplicació universal, però, tanmateix, es poden donar pautes generals que ajuden a enfortir aquests processos educatius.

Per començar, les activitats que, de manera general i transversal, incrementen més la plasticitat neuronal –és a dir, la capacitat de fer connexions noves–, atès que activen més zones del cervell simultàniament, són la música, l'art i la psicomotricitat. Aquestes haurien de ser les activitats principals no només a educació infantil (on ja ho acostumen a ser), sinó també als primers cursos de primària, combinades lògicament amb les altres matèries, com la llengua i la lògica matemàtica, per potenciar la plasticitat, la flexibilitat i la capacitat de gestió del cervell de forma global. No és que la llengua i la lògica matemàtica no siguin necessàries. És clar que ho són per desenvolupar i consolidar les competències bàsiques de les persones, però com a branques que surten del tronc comú que formen la música, l'art i la psicomotricitat. De manera molt resumida, la música és alhora un llenguatge i és matemàtica, i apel·la a les emocions –la gestió de les quals és crucial per al control de les funcions executives–. L'art també és un llenguatge, i a més especialment creatiu (també la música ho és). I la psicomotricitat,

lliure i guiada, incideix directament en les funcions executives a través del control físic del cos, per esmentar algunes de les característiques principals que tenen aquestes tres activitats.

A nivell més concret, també es poden donar algunes pautes generals pel que fa a quatre àmbits diferents: l'estrès, l'entrenament cognitiu, les funcions executives i la memòria de treball. Seran unes idees generals, amb l'objectiu de fer entreveure les possibilitats de treballar el pensament crític amb la finalitat de potenciar-lo.

Estrès

Quan experimentem una sensació d'amenaça o de manca de seguretat, es produeix una cascada de canvis biològics que es coneixen amb el nom de "resposta a l'estrès". La resposta a l'estrès fa que s'alliberin dues hormones molt concretes, el cortisol i l'adrenalina, les quals, al seu torn, mobilitzen les reserves d'energia del cos per poder fer front a la possible amenaça. L'estrès crònic és molt perjudicial per a la salut. Malmet molts processos fisiològics, disminueix l'efectivitat del sistema immunitari i bloqueja la capacitat de les neurones del cervell de fer noves connexions. També dificulta el raïonament i la crítica, atès que com s'ha dit són dos dels processos mentals que consumeixen més energia i en aquesta situació cal derivar-la cap

a altres sistemes, i afavoreix les respostes impulsives, perquè, com els dogmatismes, permeten una resposta més ràpida i requereixen molta menys energia. És a dir, per potenciar el pensament crític i analític cal evitar de totes passades l'estrès crònic. L'estrès puntual moderat (repeteix, moderat i puntual), en canvi, pot ser beneficiós, atès que ajuda a incrementar la resiliència de les persones, en fer que s'hagin d'enfrontar a petites situacions d'amenaça que han d'aprendre a gestionar de la manera més eficient possible. És una línia força fina, atès que l'estrès crònic, sense restriccions i incontrolable, pot ser devastador per al desenvolupament del cervell. Es tracta, per tant, d'oferir als alumnes situacions en què hagin de prendre decisions sense saber quina serà la més encertada. Aquesta incertesa genera un punt d'estrès, el necessari per estimular la motivació i la resiliència. Tanmateix, cada persona és diferent pel que fa al seu nivell d'estrès. Una situació que pot ser molt estimulante per alguns, pot generar un excés d'estrès en d'altres. L'atenció personalitzada és, per tant, crucial (com en qualsevol procés educatiu, al capdavant).

Entrenament cognitiu

Hi ha proves que indiquen que determinades experiències promouen un desenvolupament cognitiu òptim, per la qual cosa és possible impulsar el pensament crític mitjançant in-

tervencions específiques. Cal formar competències cognitives vinculades als diferents processos de pensament crític. De la mateixa manera que un aixecador de pesos ha de practicar la rapidesa de l'acció, la flexibilitat muscular i la capacitat de càrrega, atès que tots tres processos són necessaris, la millor manera d'afavorir el pensament crític és practicar no només aquesta habilitat de forma integral, sinó també perfeccionar les seves parts de manera relativament independent. Malgrat que encara no es disposa de totes les dades que seria desitjable, s'ha vist que, per exemple, jugar a jocs que impliquen integració i planificació relacional millora la capacitat de raonament dels infants. També s'ha vist que durant l'educació infantil els infants poden millorar les seves habilitats de raonament a través de la pràctica de tasques que impliquen el reconeixement de patrons. A banda de què, com ja s'ha dit, per estimular el pensament crític cal generar situacions on sigui necessari deixar l'espai suficient per realitzar-lo.

Funcions executives

S'ha demostrat que hi ha diverses maneres de potenciar el control conscient sobre les funcions executives. Per exemple, els jocs que treballen la capacitat d'inhibir els impulsos immediats repercuteixen favorablement sobre la capacitat del cervell de gestionar millor aquests impulsos de manera global, la qual

cosa dona més temps als altres mecanismes cerebrals d'analitzar les situacions de manera crítica i analítica i escapar als preceptes que guiarien les accions immediates. Un joc clàssic és el famós “pica paret”, en què cal inhibir l'impuls de continuar avançant, i també s'han desenvolupat algunes aplicacions informàtiques que tenen el mateix objectiu. També ho potencia el joc imaginari lliure, la psicomotricitat tant lliure com guiada i, en general, qualsevol procés d'interacció on el raonament doni més possibilitats d'èxit que la immediatesa (com succeeix en molts jocs de taula amb normes raonablement complexes, adaptades a cada edat). A qualsevol edat, també s'ha demostrat que focalitzar l'atenció, a través de la meditació o de qualsevol pràctica que la inclogui, també millora les funcions executives.

Memòria de treball

L'entrenament de la memòria de treball mereix una consideració especial, atès que ha estat, de molt, l'objectiu més comú de la formació cognitiva. S'ha demostrat, per exemple, que la pràctica de tasques que impliquen un gran ús d'aquest recurs cerebral, a través d'unitats d'informació que cal recordar i manipular, condueix a una millora significativa d'aquesta capacitat. La memòria de treball té un límit, que se sol situar a l'entorn de les 6 o 7 unitats d'informació que cal recordar i manipular en un moment donat, però si no s'esti-

mula l'ús d'unitats d'informació pot quedar molt reduïda. I com més unitats es puguin gestionar simultàniament, més riquesa en les possibles solucions a la tasca que hom tingui plantejada. A més, s'ha vist que l'entrenament de la memòria de treball potencia l'anomenat sistema de dopamina del cervell. La dopamina és un neurotransmissor implicat en diverses tasques mentals, entre les quals destaca la motivació, l'optimisme i el plaer associat al sentiment de recompensa. És, per tant, un nexa d'unió que estimula el cervell a repetir els processos de pensament crític, a través de la motivació, el plaer, l'optimisme i el sentiment de recompensa que generen.

Epíleg: la història encara no acaba aquí

A banda de tots els elements esmentats, encara en queden dos que cal destacar. D'una banda, el cervell manté les connexions neuronals que interpreta com a útils, i rebutja les altres. En aquest context, la manera que més potencia la percepció d'utilitat és a través de l'acceptació social. Allò que l'entorn social valora positivament, és el que el cervell tendeix a mantenir. Cal, per tant, no només estimular el pensament crític, sinó també, de manera molt especial, valorar qualsevol aportació crítica encara que

no sigui la que nosaltres desitgem o la que havíem planificat. Altrament, sense potser voler-ho estarem afavorint la pèrdua de capacitats crítiques i analítiques. Una valoració en positiu pot ajudar a reconduir qualsevol situació amb més eficiència que en negatiu. En aquest sentit, s'ha vist que els infants que reben una educació basada en la negativitat incrementen enormement la possibilitat de manifestar comportaments depressius en l'edat adulta, els quals, en ser oposats a l'optimisme i a la motivació de què parlava al final de l'apartat anterior, juguen en contra del pensament crític.

D'altra banda, una de les maneres més transversals d'aprenentatge és per imitació, una capacitat que se sustenta en una població de neurones del cervell que s'anomenen neurones mirall. Aquestes neurones actuen literalment com un mirall; és a dir, s'activen de la mateixa manera quan realitzem una acció que quan la veiem fer a una altra persona (a nivell de neurociència, es discuteix si realment hi ha neurones específiques per aquesta tasca o si és tot el cervell que, en conjunt, es comporta com un mirall, una controvèrsia científica molt important però que en clau educativa resulta força irrellevant). Aquesta capacitat d'activació com un mirall, reflectint el que s'observa com si ho estiguéssim fent nosaltres, implica que, per estimular el pensament crític, cal també practicar-lo de forma evident i explícita davant els infants, els adolescents i

els joves, per afavorir que ells també connectin els circuits neurals implicats. La millor manera perquè practiquin el pensament crític i perquè el valorin positivament és mostrant-los nosaltres la seva utilitat pràctica.



Educación y política

Valeria Giacomoni

Cuando como adultos tenemos la ocasión de acercarnos a los niños, nos damos rápidamente cuenta de que su mundo y sus “categorías” son muy diferentes. La ingenuidad y la inexperiencia que caracterizan la infancia desvelan también actitudes positivas: no hay prisas, la concentración que ponen en lo que hacen es total, la curiosidad por las cosas nuevas es envidiable... Si podemos dedicarnos a pasar un rato con ellos nos sorprenderemos también al cantar canciones, bailar o al hacer caras tontas. Nos olvidaremos por un momento de nuestros quehaceres y volveremos a ser niños. Esta condición, caracterizada por una serenidad de fondo, a menudo se considera de manera negativa (“no hagas el niño”, “llorar como un niño”, etc.) sin embargo entraña una disponibilidad a la novedad y una falta de prejuicios de la que tendríamos que aprender.

Muchos estudios confirman que los primeros años de vida son fundamentales para el desarrollo de nuestro cerebro

y sobre todo de los esquemas mentales que utilizaremos en las relaciones. Las respuestas que recibimos al manifestar nuestras necesidades ya en los primeros meses de vida condicionan la idea que tendremos de los demás. Para entender mejor esta cuestión quiero citar a un estudioso alemán, desaparecido hace poco, Dieter Gebauer:

“La falta de información sobre la importancia de la psicología profunda, es decir, sobre los sentimientos inconscientes que se forman en la infancia temprana, y la mala influencia de la educación autoritaria/mística destruye en gran parte la buena naturaleza del hombre, y a causa de esto ya de pequeños

los niños pueden sentirse espontáneamente inferiores, celosos, violentos, egoístas, nacionalistas, racistas, etc., sin saber por qué. Estas irritaciones permanecen emocionalmente durante toda la vida si no hay una investigación (análisis) psicológica, profunda y continuada.”¹

¹ Gebauer, D. (2010). Reflexiones personales. Inéditas.

Podemos cuestionar que la naturaleza del hombre sea buena o no, sin embargo los estudios de psicología profunda confirman que cada experiencia en nuestra vida (y hasta antes de nacer, en el vientre materno) enriquece nuestro cerebro, y que poco a poco se va formando nuestra manera de ser, en base a nuestra interacción con el ambiente externo. Por eso son tan importantes los encuentros de los primeros años: ante todo la relación con los padres y la familia en general, y después con el resto de la sociedad, que para los pequeños normalmente se traduce en el ingreso en el sistema educativo infantil.

En los primeros años no es tan importante lo que se aprende sino cómo se aprende; los niños son esponjas que observan y asimilan: si sus necesidades básicas de alimentación, sueño y cariño están cubiertas, su capacidad de aprender es optimizada. Resulta importante entonces que el educador se acerque a ellos con cariño, que sepa despertar su curiosidad y se comporte con coherencia. Éstas serían las mejores condiciones para el desarrollo de las aptitudes personales, sin embargo a menudo los sistemas educativos responden a otros objetivos. La misma institución escolar gratuita y para todos que nace en varias naciones europeas a final del siglo XIX se inserta en el proceso de consolidación de los estados nacionales y responde a la necesidad de crear ciudadanos que aprendan el buen vivir en el marco de las leyes estatales. Las escuelas re-

ligiosas tienen el evidente propósito de transmitir su credo.

En España a principio del siglo XX la tasa de analfabetismo era muy alta y las pocas escuelas presentes pertenecían a las órdenes religiosas. Para hacer frente a esta situación en Barcelona nació en 1901 la Escuela Moderna de Ferrer i Guàrdia que apostaba por una educación laica y racionalista como herramienta para destruir los dogmas y evitar que las costumbres autoritarias se transmitieran de generación en generación fomentando las desigualdades sociales. La pedagogía se basaba en valorar el uso de la razón, rechazando todo lo que no se pudiese explicar por la ciencia y excluyendo de esa manera cualquier tipo de dogma. La escuela era también antimilitarista, introducía la gran novedad de la coeducación de sexos y aspiraba también a la coeducación de clases sociales. Esta experiencia fue precursora y tuvo gran difusión gracias también al proyecto editorial que publicaba sus propios libros de texto. El fusilamiento de Ferrer, además, tuvo un eco internacional y le consagró como mártir del librepensamiento: se construyeron monumentos en su memoria y abrieron escuelas en todo el mundo que seguían su ejemplo.

A nivel local, sobre todo en Cataluña, los anarquistas recogieron la propuesta de Ferrer y la hicieron propia: el interés del movimiento libertario por la difusión de la cultura como herramienta

para eliminar las desigualdades sociales se plasmó en una red de escuelas racionalistas. Fue en éstas donde en los años veinte y treinta se llevó adelante y se amplió el proyecto pedagógico novedoso impulsado por la Escuela Moderna: el apoyo del sindicato anarquista CNT y la larga duración de algunas de sus escuelas (que también a menudo sufrían la represión gubernamental) permitió poner más el enfoque en la pedagogía. La escuela racionalista que se convirtió en referente fue la Escuela Natura, dirigida por Joan Puig Elías, que durante la revolución sería el presidente del Consell de l'Escola Nova Unificada. Puig Elías rechazaba la definición de “escuela racionalista” porque consideraba que el niño no fuese solo razón sino también sentimiento, y que también la parte emotiva mereciese la atención debida en el proceso educativo. Aunque el proyecto saliera de una clara sigla política, la CNT, aspiraba a crear un hombre nuevo preocupándose más bien del respeto de las etapas evolutivas de los niños y consideraba una educación respetuosa como una elección política.

“La Escuela Nueva es el símbolo del ideal pedagógico que ha inspirado nuestra vida. Nuestra escuela es la excepción a la regla. Cada secta y cada partido ha querido modelar el alma del niño según sus gustos y sus dogmas. Y así han ido formando rebaños sin criterio propio que han cambiado de color político, social o religioso, pero que han conservado el mismo sentimiento gregario y la misma estructura moral. La Escuela Nueva, en cambio, afirma que el niño es cual capullo de la flor que al abrirse debe tener color y perfume propios y rechaza lo mismo la pretensión de pintar los pétalos de la rosa, que la de deformar el mundo ilimitado de po-

sibilidades de cada niño al moldearlo a gusto de no importa qué color o sector. Nosotros queremos rodear el niño, la Escuela Nueva rodeará al niño de una atmósfera física y moral, que sea para él lo que la tierra bien labrada, el agua y el sol son para la planta y la flor. Desarrollar de una forma gradual y armónica todas y cada una de las facultades del niño.”²

La postura del maestro pasaba de ser una figura autoritaria a representar un hermano mayor, destacando el cariño con el que se relaciona con los niños, y el ejemplo que representa para ellos: se insiste mucho en la coherencia de los adultos, no sólo de los maestros, dado que la imitación es uno de los primeros instintos naturales en el aprendizaje. También se considera importante que los temas tratados no fueran abstractos sino cercanos a la cotidianidad de los chicos, se hablaba de “escuela de la vida” o sea que los aprendizajes les ayudaran a vivir en su día a día. Las clases no se limitaban al trabajo en las aulas sobre los libros sino que se valoraban mucho las salidas, hacían visitas a los lugares de trabajo de los padres, o al campo para estudiar la naturaleza en primera persona y gozar de ella. La curiosidad que desencadenaba la observación directa era el motor para profundizar uno u otro argumento y esto permitía un acercamiento interdisciplinar a los diferentes temas. El desarrollo de un pensamiento crítico era el objetivo de las novedades introducidas en la pedagogía, para que los pequeños pudiesen desenvolverse autónomamente en sus quehaceres y aprender a hacerse su propia idea.

² Puig Elías, J. (1938). La infancia redimida, discurso citado en Giacomoni, V. (2017) Joan Puig Elías. Anarquismo, educación y coherència. Descontrol.

Me parece importante recordar esta experiencia que se llevó a cabo en Cataluña en los años treinta porque la mayoría de sus elementos se están volviendo a proponer en los últimos años en escuelas del territorio español, hasta llegar a verse introducidas en el sistema público, con varias definiciones del tipo de pedagogía: respetuosa, viva, activa, libre... Sin embargo, a menudo se buscan referentes extranjeros más aceptados (Montessori, Freinet, Piaget...) y no se hace referencia a esta peculiar experiencia precursora, única a nivel mundial en llegar a todas las escuelas públicas en los años treinta, porque está tachada de política.

Hay que recordar que la completa neutralidad en la educación es complicada, y que sólo la elección del tipo de pedagogía responde a criterios que se pueden definir políticos. De hecho, como decíamos antes, la educación de los niños es una preocupación en la mayoría de los sistemas políticos: más autoritarios son estos últimos, más se preocupan de adoctrinar a los pequeños. Se podría medir el nivel de las libertades llamadas “democráticas” por la libertad en el sistema educativo. En algunas “utopías” hasta se atribuye al sistema educativo la capacidad de eliminar el sistema represivo: o sea, aprendiendo el respeto hacia los demás no necesitamos castigos. Si es verdad que en cualquier caso se puede tachar de política la elección del tipo de pedagogía, sin duda podemos afirmar que

en los sistemas autoritarios se prima la obediencia y la transmisión de ideas fijas, mientras en los sistemas más avanzados se favorece el respeto por el desarrollo de las capacidades de los pequeños. En lugar de apostar por la obediencia se intenta construir personalidades con una responsabilidad individual y social, que sepan elegir por ellas mismas. Esto se traduce en una mayor conciencia política individual que permite el desarrollo de un pensamiento crítico en contra del gregarismo, de seguir a la masa bajo una bandera o un “ismo” para no sentirse solos, cuestión que explica bien Erich Fromm en *Miedo a la libertad*³.

En lugar de buscar una certeza que seguir, aprender a conocernos con más profundidad y estar abiertos a los imprevistos nos permitiría una vida más satisfactoria y serena. A veces tendríamos que aprender a desaprender los esquemas que llevamos asimilados y conseguir mirar el mundo con ojos de niños. Creo que algunos de estos simples recursos podrían ser aplicados hoy en día en la escuela sin demasiado esfuerzo y llevarían a una mejora de la calidad del sistema educativo.

³ Fromm, E. (2009). *Miedo a la libertad*. Paidós Ibérica.

L'escola que emancipa. L'educació del pensament crí- tic per fer front a l'adoctrinament.

David Altimir

*Text elaborat a partir de les conclusions del tema general de la 53 Escola d'estiu de Rosa Sensat: *Educar per comprendre el món de manera crítica*.

Aquests darrers temps l'escola i l'educació a Catalunya han estat situades al centre d'algunes crítiques, mediatitzades i polititzades, de manera molt interessada, per part d'alguns que pretenen fracturar el que l'escola ha estat capaç de construir i cohesionar durant les darreres dècades. També hi ha hagut mestres directament interpel·lats per les instàncies judicials acusats d'"adoctrinament" pel sol fet d'haver generat un debat amb els infants i joves de les escoles.

Davant de tota aquesta situació hem de continuar defensant amb més fermesa que mai el valor de l'escola i l'educació com el que ha d'afavorir la construcció del pensament crític de tots els individus, defugint qualsevol dogmatisme ideològic, polític o econòmic.

Des de Rosa Sensat pensem que cal dominar el risc de la reacció compulsiva, poc reflexiva i que ha demanat constantment posicionaments a favor o en contra de certes problemàtiques que són molt complexes.

Cal recordar que una de les missions de Rosa Sensat és afavorir la reflexió i el debat entre mestres, i que això contribueix a construir una dimensió humanitzadora de tothom qui hi participa, a partir de la generació d'aquesta reflexió.

Els infants i joves que viuen aquests temps complexos demanen als educadors alguna llum que els permeti comprendre i interpretar el que està passant.

La reacció a aquestes infundades acusacions d'adoctrinament, però, no pot ser únicament el "no ens toqueu la nostra escola", perquè no podem obviar que avui tenim més de 700 escoles confessionals finançades amb diners públics, que segurament estan en fals davant de l'acusació d'un cert adoctrinament, malgrat que no sigui exactament el mateix al qual fan referència aquestes crítiques absurdes.

La societat sembla organitzar-se sobre una idea de rendiment de comptes, de control, on tot ha de ser mesurat, des d'una idea d'eficiència que sembla haver estat impulsada pel capitalisme més ferotge. La humanitat viu avui en una revolució tecnològica que idealitza la innovació compulsiva i el pragmatisme, en una societat de l'acceleració i de la postveritat, que no és més que aquella mentida que estem disposats a creure'ns. Aquestes dinàmiques socials dominants fan que el nostre món sigui incert i imprevisible, i que generi el que es podria anomenar la societat de la incertesa. Per nosaltres aquesta és una bona oportunitat perquè l'escola es redefineixi i eviti el col·lapse, tot construint una societat basada en valors que ens facin més humans.

L'educació és un acte polític

La vida és política i nosaltres som animals polítics, perquè ens construïm ineludiblement en relació amb els altres. L'ésser humà és un animal cívic i social, i les idees de bondat, de justícia i de felicitat es construeixen socialment des d'una ciutadania activa i participativa. Per tot això pensem que l'escola no pot estar al marge d'aquesta dimensió política, perquè cal aprendre a esdevenir subjecte actiu, compromès amb aquesta

visió de la societat. La neutralitat en educació és una idea que posa en perill la formació del sentit crític de les persones: no existeix l'educació «neutral». Educar és ajudar a descobrir altres perspectives de comprensió de la realitat diferents de les dominants. Educar és obrir noves finestres que, sovint, no són les de la família, ni les del poder econòmic, ni les de les religions. La mateixa organització de l'escola, dels seus espais, dels grups, de la planificació és ja un acte polític que està definint les pretensions educatives. L'escola ha d'evitar que se la vulgui posicionar a favor del manteniment de la societat establerta. Cada mestre té opinions polítiques i opinions sobre la política educativa, però no ha de pretendre mai convèncer els altres perquè les comparteixin. Tal com deia Marta Mata, «política és pedagogia i pedagogia és política», i «és bo que els nens sàpiguen que els seus mestres són tan normals que, fins i tot, tenen la seva opció política –i/o religiosa–. I que són tan mestres que no la inculquen». Des de l'escola s'ha d'acompanyar la construcció de pensament, però no imposar què i com s'ha de pensar. L'actitud vital dels professionals de l'educació és la de desitjar societats millors, i és per això que les persones que eduquem sempre serem «militants» de l'obertura de mires, del debat, de la diversitat de mirades i no serem defensors dels silencis, ni de donar arguments que justifiquin les desigualtats o les injustícies.

Si un mestre no és indiferent a la vida dels seus alumnes i hi vol influir; si és fidel a la idea de la diversitat també ideològica i accepta que pensin diferent, defugint tot dogmatisme, no és adoctrinador. L'escola que segrega és una escola inherentment dogmàtica, així com ho és la religió que tracta amb fidels i infidels. Un mestre també és adoctrinador si no és capaç de transmetre la idea que val la pena canviar la realitat. Un mestre serà revolucionari no pas per fer la revolució, sinó per estimular els joves a qüestionar-se la realitat.

És cert també que les acusacions d'adoctrinament han vingut associades amb l'atac al model lingüístic de l'escola a Catalunya. Rosa Sensat sempre ha fet una defensa de l'escola pública catalana, i per això condemnem sense embuts qualsevol crítica a un acord que va ser pres per unanimitat parlamentària. Això és particularment greu quan l'estratègia d'immersió lingüística ha garantit el coneixement de les dues llengües per part de totes les noies i nois, i que això sigui interpretat com a "adoctrinament" és incomprensible i inacceptable. Cal combatre enèrgicament qualsevol aversió sobre les expressions culturals que no siguin les pròpies, i no podem estar immòbils davant d'acusacions que, a més, no són certes. Aquesta derivada lingüística és innegable i ha de generar -aquí sí- una defensa clara davant del model que es desprèn de la Llei de Normalització Lingüística del 1983. Aquestes crítiques s'utilitzen

interessadament com a eina per frenar un canvi que ha agafat una dimensió social molt considerable, en un moment on hi ha una clara resistència a qualsevol canvi, sobretot si té aquest component social perquè ha capgirant la lògica política que hi ha hagut fins ara.

També és clar que condemnar una acció de violència, vingui d'on vingui, no pot ser considerat com a acte d'adoctrinament, i és un deure que tenim com a educadors de presentar-ho així als nostres infants.

El dubte com a motor de l'aprenentatge

Els que treballem amb infants i joves a les escoles ens fem preguntes i dubtem. Som un col·lectiu de professionals diversos que hem de generar interrogants per estimular el desig dels infants i dels joves perquè trobin les seves pròpies respostes. Del que es tracta és de capacitar els nois i noies perquè aprenguin a pensar per si mateixos, oferint-los coneixements i instruments per a l'anàlisi i la reflexió, perquè puguin comprendre el que està passant, per què està passant i que reaccionin i actuïn. La pregunta i el dubte són els elements centrals del pensament crític, per comprendre el món i comprendre'ns a nosaltres en el món.

Hi ha també el debat de les veritats absolutes i de les paraules, i del valor que tenen les paraules en funció de la intenció amb la qual s'utilitzen, així com la necessitat de qüestionar la informació que ens arriba, sigui pels mitjans de comunicació i per les xarxes socials.

En aquest context hostil, per poder continuar fent serenament la nostra feina cal afrontar amb determinació de quina manera cal que parlem als nois i noies dels esdeveniments polítics. L'escola ha de ser el lloc de vida, i per tant s'ha de poder parlar de tot, sense caure en cap autocensura, però gestionant el propi punt de vista com a educador a l'hora de parlar-ne davant dels nois i noies.

Els temps actuals demanen posicionar-se constantment davant de tot, i bufen uns certs aires de revolta, encara que sigui diversa, cosa que ens ha d'empènyer a afrontar els temes sense cap pensament ni idea dominant. Aquest és un equilibri difícil d'afrontar però es podria resoldre deixant més espais perquè els nois i noies puguin expressar les seves opinions, més que no pas formular-los preguntes, generant-los dubtes sobre els diferents punts de vista.

Els infants, avui, se'l construeixen, aquest punt de vista, perquè viuen en un context hiperconnectat que els dona moltes informacions més enllà de l'escola i de la família. Si creiem en un infant actiu hem d'aplaudir que tingui aquest dret, però el

nostre deure d'educadors és exigir que justifiqui el propi punt de vista. Demanar d'argumentar la pròpia opinió és ja un acte educatiu de molta rellevància, i per això l'escola no s'ha de conformar a generar un simple debat, sinó a crear aquesta reflexió sobre les pròpies idees i sobre les idees dels altres. Educar en el pensament crític passa també per demanar als infants que justifiquin el perquè de les pròpies idees, de les pròpies afirmacions, acceptant que les idees es poden modificar després d'escoltar el punt de vista de l'altre. Educar és també creure en la plasticitat de les pròpies idees.

Debat, diàleg i construcció col·lectiva del saber

L'escola no és el lloc de la transmissió sinó de la construcció col·lectiva de cultura, ha de ser un espai públic de debat i d'intercanvi d'opinions. Els valors i l'ètica s'amaguen en cada gest, en cada missatge amb què ens adrecem als companys, als infants i a les famílies, en cada pràctica participativa, i són l'eix del projecte educatiu. També ha de ser un espai de serenitat on els infants puguin dedicar les seves forces a descobrir la felicitat d'aprendre. És per això que s'ha d'apel·lar a una escolade la cura mútua, de la convivència positiva, de la solidaritat,

de l'empatia i de la transformació interior. Però, sobretot, una escola que respecti els processos de cadascú, que transmeti passió per l'aprenentatge i que educi en la vida i per a la vida. Ens sembla imprescindible generar una nova idea de coeducació que vagi més enllà de barrejar nens i nenes a les escoles i instituts, i que es fonamenti en el respecte a totes les identitats sense que cap grup social s'imposi.

L'important en educació és poder pensar junts amb els altres, també amb els qui pensen diferent, per aprendre a qüestionar les pròpies idees i fins i tot a modificar-les. A l'escola, infants i adolescents han de poder viure plenament i no convertir-se en escolars submisos. Com a mestres hem de vetllar perquè comprenguin el món de manera crítica i puguin exercir el seu dret de reaccionar i actuar per transformar-lo i millorar-lo. Aquesta ha de ser la base de la convivència.

Però com protegim els infants dels missatges absoluts que reben del seu entorn, en alguns casos inclòs de les famílies? Els infants tenen el dret de qüestionar les ideologies de la família, i de construir-ne una de pròpia. Però, de vegades, això genera un cert patiment als infants que pot traduir-se en un rebuig o una certa desconexió.

Desescolaritzar l'escola i polititzar l'educació

Per polititzar l'educació hem de recuperar les narratives quotidianes de les nostres vides i de les vides de tots els qui vivim en l'espai de l'escola, com a elements centrals per omplir de significat i de sentit el protagonisme de cadascun de nosaltres. Són narratives alternatives que es viuen en el quotidià de l'escola quan experimentem valors, actes compartits, cooperació generosa, atenció al més feble, respecte als processos d'aprenentatge de cadascú, a la cura i l'atenció mútues... Són narratives que polititzen la nostra vida escolar diària perquè generen pràctiques i formes d'actuar i de ser radicalment diferents de les que se'ns proposen des d'una visió de la pràctica on dominen l'organització, els currículums i les avaluacions oficials. L'educació és una forma elevada de fer política i de formació de ciutadans crítics en procés de construir-se com a subjectes actius de les seves vides. A l'escola s'aprèn democràcia practicant la democràcia. Per aprendre a ser crítics s'ha de donar la possibilitat de prendre decisions, assumint l'error com un dret que té tota persona que aprèn. Els infants i els adolescents troben a l'escola, a l'institut, estímuls i oportunitats imprescindibles per al desenvolupament, la humanització, el descobri-

ment de l'altre i l'aprenentatge de la convivència. Vivint en comú a l'escola s'aprèn a viure en comunitat i en societat. Si eduquem per a la llibertat en llibertat, per a l'autonomia creant espais de decisió i responsabilitat, hem de creure que els infants i joves són capaços d'identificar i construir el seu propi currículum d'aprenentatge. Aquest context contribuirà a formar persones amb criteri amb una imatge de la pròpia identitat.

En definitiva, estem compromesos amb una escola emancipadora i alliberadora, i per aconseguir-ho és essencial generar consciència crítica entre els mestres i professors, perquè després puguem construir amb els infants i joves la voluntat d'avançar cap a una escola pública que esdevingui un espai de saviesa, de fraternitat i de dignitat.

La realitat està passada de moda?

Ignasi Llorente

Des que l'any 2016 l'Oxford Dictionary escollís “post-veritat” (post-truth) com a paraula de l'any, aquest terme ha estat molt present a xarxes socials i mitjans de comunicació, però no sempre amb un ús precís ni adequat. En massa ocasions s'ha equiparat post-veritat a fake-news, o qualsevol altra mena de mentida. Però aquest terme és molt més que un anglicisme innecessari. La post-veritat, de fet, no és una mentida com les altres. En les falsedats convencionals, els receptors podem passar la responsabilitat a l'emissor del missatge. En aquests casos els culpables (únics) són les persones o mitjans que les difonen, i els seus targets no passem de ser uns simples oients. Som uns receptors passius que no hem tingut cap paper en la creació ni impacte d'aquell engany. La post-veritat, en canvi, és un fenomen en que hi participen dos agents que haurien de repartir-se la responsabilitat a parts

iguals, o gairebé. Una post-veritat és una mentida que ens volem creure, i aquesta voluntat d'acceptar, validar i, molt probablement, difondre aquella bola, és el que ens en fa responsables. Nosaltres, cadascú de nosaltres, hem recorregut la meitat del camí quan hem volgut atorgar-li a aquell fet fals (o com a mínim no contrastat) la categoria de veritat absoluta. Però, per quin motiu ho fem? Per quina raó els humans, tan sovint, ens sentim més còmodes assumint i repetint una mentida reconfortant abans que una veritat inquietant o incòmoda? La resposta més fàcil, i errònia, seria culpar les xarxes socials, però aquesta tecnologia no és responsable dels nostres actes. La culpa, com sempre ha passat, és de l'ús que en fem, no de la tecnologia en sí mateixa. És evident, doncs, que haurem de buscar altres factors, ja siguin culturals, evolutius o, fins i tot, neurològics. Només així podrem aprendre a superar aquestes trampes en les que sovint cau el nostre cervell.

Culpar el missatger

Si la voluntat d'afrontar aquest repte, ja sigui personal o col·lectiva, és sincera, el primer que cal fer és deixar de banda les anàlisis simplistes. Massa sovint hem vist durant els darrers mesos com es culpa d'aquest fenomen a les xarxes socials. Aquestes noves tecnologies en serien, segons mol-

tes notícies recents, les responsables úniques. Però aquest diagnòstic és en si mateix una post- veritat. D'una banda és evident que cap tecnologia no és responsable de l'ús que en fem. Però de l'altra, aquest diagnòstic erroni, ens faria pensar que la post- veritat és un fenomen molt recent.

Els Homo sapiens, però, hem volgut creure'ns mentides des que tenim ús de raó. Des d'una òptica atea, les religions són, molt probablement, les post- veritats més antigues del planeta. És cert que no hi ha cap prova que demostrï la no-existència d'un o diversos éssers omnipotents, per tant més que de mentides hauríem de parlar de fets no contrastats i altament improbables. Però més enllà d'un misticisme ambigu, creure que el Cosmos té un origen diví, o en l'existència d'una ànima, o en una nova vida després de la mort o defensar el creacionisme, són quatre exemples de fenòmens que s'accepten de forma acrítica. Senzillament es cataloguen com a certs perquè es desitja que ho siguin, no pas per l'existència de cap prova o evidència que les validi. Els dogmes, religiosos o no, són la forma més antiga de post-veritat. Les xarxes socials poden haver jugat un paper important, en canvi, en els nous dogmatismes. Les pseudo-teràpies o les teories de la conspiració, per citar dos exemples, han sabut trobar un impuls important gràcies a les TIC. Però, un cop més, la culpa no és pas del fet que persones de tot el

planeta puguin comunicar-se a una velocitat mai abans vista en la història de la humanitat. De la mateixa manera que es poden compartir historials mèdics de pacients greus en qüestió de nanosegons, també es poden fer córrer a gran velocitat falses històries sobre productes miraculosos o agents infecciosos desenvolupats en laboratoris secrets.

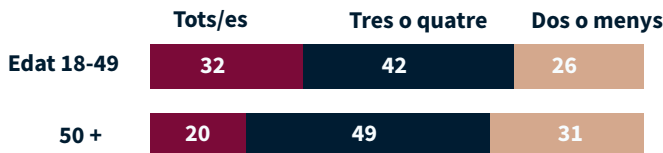
Els joves: sospitosos habituals

Aquesta visió que culpabilitza les xarxes socials i els seus usuaris, però, té una conseqüència greu, i errònia, que ens allunya de l'objectiu d'entendre i superar aquest fenomen. Sovint s'afirma, sense cap base, que les persones més joves són més propenses a caure en la post-veritat, i s'argumenta, que no pas demostra, que ho són pel fet d'estar més exposades a les noves tecnologies. Aquesta afirmació va dur recentment a un grup d'investigadors a realitzar un experiment al respecte. Sobre una mostra de més de 5.000 persones van voler descobrir quina capacitat tenien els participants de l'enquesta per distingir si una afirmació era un fet objectiu o només expressava una opinió. El resultat va sorprendre a alguns mitjans i va servir per desmuntar alguns prejudicis generacionals⁴. Davant de 5 opinions i de 5 fets contrastats, el grup de persones més joves (de 18 a 49 anys) en alguns casos doblava els encerts del grup de persones més grans (més de 50 anys).

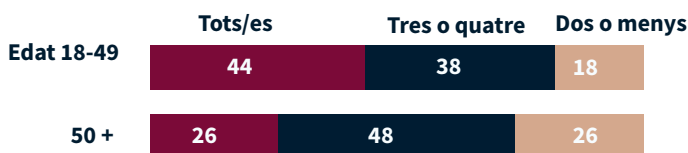
L'estudi no especulava amb les causes ni ofería conclusions, tot i que alguns investigadors han proposat realitzar nous estudis per saber si, precisament una major exposició a les xarxes socials els hauria dotat d'un cert escepticisme davant de determinades notícies o afirmacions, i els hauria "entrenat" per aprendre a distingir els fets de les opinions.

Els i les Nord-Americans/es més joves tenen una millor capacitat de distingir/ diferenciar entre les declaracions basades en fets i les basades en opinions.

% de població dels Estats Units segons edat que ha classificat correctament declaracions basades en fets



% de població dels Estats Units segons edat que ha classificat correctament declaracions basades en opinions



NOTA: Saltar-se o no contestar una declaració va ser comptat com a incorrecte identificant-ho com a fets o com a opinions.

Font: **Centre de recerca PEW**

⁴ Estudi coordinat pel Pew Research Center entre el 22 de febrer i el 4 de març de 2018. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/23/younger-americans-are-better-than-older-americans-at-telling-factual-news-statements-from-opinions/>

Viure en una bombolla virtual

Una segona falsedat que circula al voltant de les post-veritats és la d'atorgar a aquests enganys la capacitat de canviar l'opinió dels seus receptors. Però, com ja s'ha apuntat al principi, només es pot parlar de post-truth quan volem creure'ns aquella informació. És a dir, quan la nostra opinió pesa més que la realitat. Per tant, la presumpta responsabilitat de les post-veritats per crear determinats estats d'opinió hauria de quedar també en quarantena. Fins a quin punt té aquest fenomen la possibilitat de canviar la nostra forma de pensar sobre un determinat tema? I fins a on arriba la nostra predisposició a voler acceptar aquella notícia falsa com a veritable? Aquestes preguntes són les que va voler respondre l'investigador Walter Quattrociocchi a partir de diversos estudis realitzats entre els anys 2012 i 2016. Les seves conclusions publicades a la revista *Scientific American* demostren que, si bé les xarxes socials són una eina excel·lent a l'hora de propagar i difondre boies, no en són la causa. Els diversos estudis recopilats i analitzats van demostrar com la immensa majoria de persones que llegien i compartien notícies falses ja tenien una opinió formada sobre el tema abans de llegir-les. En tot cas, els algorismes que usen algunes de les xarxes socials més populars, si que hi tindrien una responsabilitat directa en la magnitud del problema, no tant en el seu origen. El fet que

aquests fòrums estiguin programats amb “un sistema que ajuda a esbiaixar els continguts segons les preferències de cada usuari, ha servit per crear comunitats de pensament homogeni que tendeixen a retroalimentar-se i a ignorar la resta”. Dit en altres paraules, les TIC, o val la pena repetir-ho, l’ús que fem de les TIC, ha servit per reforçar els nostres prejudicis, no pas a crear-los. És més, la quantitat d’informació que circula per la xarxa és tan gran, immensa de fet, que sempre és possible trobar alguna notícia, dada o anècdota que serveixi per reforçar el nostre punt de vista sobre un tema. D’aquesta manera, i sense ni adonar-nos-en anem creant al nostre voltant una bombolla digital on gairebé totes les amistats virtuals tenen un perfil similar al nostre. Aquest fenomen va ser batejat per Quattrociocchi com a Echo-Chamber, la càmera de l’eco. Un espai on les opinions favorables als nostres prejudicis pesen més que les evidències que les contradiuen. En aquest terreny de joc no hi pot haver debat, només confrontació. És un espai on “guanyar” és més important que aprendre. On qualsevol persona que opini diferent és vista com un adversari, un rival a qui cal abatre enlloc de comprendre. On pensar diferent és signe inequívoc d’amenaça o, en el millor dels casos, d’ignorància. En aquest escenari, els arguments contraris més que fer-nos dubtar arriben, fins i tot, a reforçar la nostra posició prèvia.

El perill més gran del segle XXI

L'any 2018 s'ha tancat amb xifres rècord de casos de xarampió a Europa. Més de 60.000 nous casos (més del doble que l'any 2017) i 72 morts per una malaltia que semblava eradicada, i fàcil i barata de combatre. Però aquest és només un dels molts exemples que es podrien citar per entendre fins a quin punt deixar de banda el mètode científic és una seriosa amenaça per a la salut dels humans i del planeta. Situacions com aquesta van dur el Fòrum Econòmic Mundial a considerar que les fake-news i les post-veritats són dos dels perills més grans del segle XXI. És per aquest motiu que des d'aleshores s'han anunciat inversions milionàries en programes, protocols i algoritmes que puguin distingir entre informacions reals i fictícies que circulen per la xarxa. Tenen sentit però aquestes inversions? O dit d'una altra manera, té sentit destinar milers de milions d'euros a crear ordinadors per fer una feina (aprendre a distingir els fets de les opinions) que hauria de ser la base de tot programa educatiu? Com s'ha dit al principi, la post-veritat és una mentida que ens volem creure, i la clau està en la nostra voluntat per acceptar aquella bola com a certa. Eliminant aquesta voluntat desapareix la post-veritat i ens queda una mentida normal, despullada, de les de tota la vida. Aquesta és la clau. Si dubtem, si, abans de creure'ns i compartir una notícia, la contras-

tem o senzillament mirem d'analitzar-la de forma crítica, ja no estem participant del fenomen de la post-veritat, encara que ens pugui haver confós o enganyat de forma temporal.

El que fa tan perillós aquest fenomen no és la possibilitat que caiguem en un engany, aquesta situació sempre es podrà donar i és impossible de reduir a zero. El veritable perill de la post-veritat és que una part important de la societat prioritzi les opinions als fets contrastats, i aquest ordre de prioritats no es pot combatre, només, amb programes i algoritmes que assenyalin com a fiables determinades informacions. Si no existeix cap mena d'esperit crític en els receptors de les informacions, aquell "segell" de veracitat atorgat per un super-ordinador, no servirà de res.

Així doncs, no tindria més sentit destinar aquests diners a aquells elements educatius que ens fan ser més escèptics? No seria més útil ensenyar als nens i nenes les bases del pensament crític i del mètode científic enlloc de posar totes les esperances en una tecnologia que faci la feina per nosaltres? Si es vol apostar per a una societat basada en el raonament analític, per quin motiu assignatures com la filosofia, l'art o la història de la ciència, per posar tres exemples, sempre són les primeres a caure dels programes escolars? Si la post-veritat es dona quan deixem de dubtar sobre una dada i ens la creiem de forma acrítica, el que caldria, doncs, seria

apostar per un model educatiu que precisament ensenyi a les noves generacions a fer-se preguntes, i no només a memoritzar les respostes. El pensament crític, el dubte metòdic i l'escepticisme analític, són eines que ciència, art i filosofia ens han anat donant al llarg del temps i que ara podem usar per afrontar els nous reptes d'un segle que marcarà el nostre futur com a espècie.

Prioritzar les preguntes a les respostes

Els dogmatismes (nous i antics) i les post-veritats són una amenaça per a la salut humana i la del planeta, però també per a la democràcia. Els que defensem els nostres plantejaments des del pensament crític no podem enfrontar-nos al dogmatisme des de la baralla, l'insult, o el qui crida més fort. Si la batalla es dirimeix en aquest terreny de joc, tenim totes les de perdre. Només cal fer una ullada a la història per comprovar-ho. Senzillament no és el nostre punt fort. Hem d'adaptar les nostres estratègies comunicatives a l'objectiu que persegüim encara (o sobretot) si alguns dels que estan a la nostra mateixa trinxera ens acusen de traïdors o còmplices. El dogma no es combat amb un altre dogma, mai. Es combat amb el dubte metòdic, amb el pensament crític, amb l'anàlisi comparativa. Sovint hi ha qui veu el dubte com a una debilitat. En això hi

ajuden molt els mitjans de comunicació sempre atents a caçar aquella frase que pot mostrar una esclatxa de dubte en un discurs de certesa monolítica. Cal expressar els dubtes de forma desacomplexada, ja que la valentia no recau en qui ni tan sols gosa atrevir-se a pensar que podria estar equivocant en alguna part dels seus plantejaments. Al contrari, la valentia és el signe distintiu de qui no té por d'equivocar-se, de rectificar i d'admetre-ho. Qui no té por d'aprendre, de canviar d'opinió davant de noves evidències. En resum, en qui no té por d'evolucionar. I ja sabem què els hi passa a les espècies sense capacitat per adaptar-se al nous reptes.

Entre tots hem creat una societat que valora més les respostes, encara que siguin errònies, que les preguntes. No és nou, ho hem fet sempre. Els clans paleolítics ja es devien preguntar per quin motiu s'havia ocultat el Sol quan no sabien què era un eclipsi; o per quin motiu un membre de la família no es podia despertar quan encara no comprenien la mort; o perquè determinats aliments només els podien trobar un cop a l'any quan encara no havien començat a estudiar els cicles estacionals.

No es tracta de jutjar les bones intencions d'aquelles primeres respostes que els xamans de l'època van improvisar amb les eines que disposaven. Ni la seva utilitat, ja que possiblement devien ser conclusions eficaces en aquell context. Sen-

zillament es tracta de recordar que ara ja no ens cal la màgia per explicar cap d'aquests fenòmens. La ciència, la filosofia, però també l'art, ens han ensenyat al llarg de l'evolució que cap dogma és imbatible. I ho han fet demostrant que és més important aprendre a fer-se les preguntes adequades que no pas a memoritzar unes respostes que mai són fixes ni eternes.

Aquest 2018, que acabem de tancar, s'ha celebrat el centenari del naixement d'un científic que mai es va cansar d'insistir en aquest fet. Valdria la pena, doncs, recordar alguna de les lliçons que ens va deixar el físic Richard Feynman. Ell, malgrat ser un dels "cervells" més privilegiats i admirats del planeta, mai va deixar de repetir que la base del coneixement era el dubte. Eren les preguntes més que les respostes. Ho feia amb una frase que ha quedat com a paradigma del seu pensament: "Puc viure amb el dubte i la incertesa. (...) Crec que és molt més interessant viure sense saber, que tenir una resposta que pugui ser errònia. Tinc respostes aproximades i creences amb diferents graus de certesa sobre diferents coses, però no estic absolutament segur de res... No em fa por no saber coses, ni estar perdut en un Univers misteriós que, pel que sabem, no té cap propòsit. No m'espanta".

Periodisme digne, ciutadania lliure.

Quico Ràfols

«Periodisme digne, ciutadania lliure» és el lema d'un acte que diverses organitzacions de periodistes vam celebrar la primavera passada amb motiu de l'1 i el 3 de Maig –Dia Internacional del Treball i Dia Mundial de la Llibertat de Premsa respectivament–, dates que els periodistes celebrem conjuntament en considerar-les les dues cares d'una mateixa moneda. És un lema que crec que s'ajusta al que m'ha demanat la Fundació Ferrer i Guàrdia per a l'Anuari sobre la Laïcitat, una reflexió sobre el paper dels mitjans de comunicació en les dificultats per promoure «la raó crítica, el pensament lliure, i per deslliurar-se de les visions monolítiques i dogmàtiques de qualsevol mena».

Fa anys, el company Manu Mediavilla –actual president del Sindicat de Periodistes de Madrid (SPM)– va fer fortuna encunyant el terme «periodigne», que cada cop s'utilitza més a

la professió. Amb l’# al davant s’ha convertit en un dels hash-tags habituals a les xarxes socials. Ja haureu vist que es tracta d’ajuntar els conceptes «periodisme» i «dignitat». També és seu –el Manu és home hàbil en aquests jocs de paraules– el terme precariodisme, que ja no cal que expliqui la seva arrel.

Aquest petit preàmbul em serveix per argumentar que només un periodigne crític i independent dels poders podrà bastir una societat justa, lliure i democràtica. Disposem d’un sistema informatiu que compleixi aquests requisits? A Catalunya i a l’Estat espanyol, no. En altres llocs? Va per barris. Ja comentarem algun cas significatiu al llarg d’aquest article.

Cal recordar que diverses investigacions revelen que a escala europea –com les que fa la Universitat d’Oxford–, els mitjans de comunicació espanyols són els que generen pitjors cotes de credibilitat per part de la seva ciutadania en relació a altres països. I encara més: els resultats d’aquestes enquestes periòdiques empitjoren any rere any. Molts mitjans de comunicació han oblidat que la informació és un bé públic que pertany a les persones. No és propietat ni dels periodistes, ni de les empreses de comunicació, ni tampoc dels governs. Han segrestat la informació i la utilitzen com a mecanisme de control en favor dels poders dels quals depenen o als quals s’han lliurat.

Vaig ser escollit president del Sindicat de Periodistes de Catalunya / Sindicat de Professionals de la Comunicació (SPC) en el congrés que vam celebrar el 14 d'abril passat, però ja fa temps que estic vinculat a la direcció del sindicat. Al llarg d'aquests anys he parlat amb molts companys i companyes, tant afiliats a l'SPC com no. I alguns d'ells i elles em diuen, per exemple, que al seu mitjà «no surt res que no vulguin els bancs». I això val per a la resta d'àmbits informatius: la política, l'economia, el medi ambient... Als mitjans públics també convindria afegir-hi els governs, tot i que no a tot arreu és igual. Tothom té els seus mitjans de comunicació preferits. Però si un consulta aquells que més detesta, hi trobarà cada dia treballs periodístics excel·lents: reportatges, entrevistes... Perquè als mitjans hi ha molta gent fent bona feina. El problema sorgeix quan cal tractar “els grans temes”, els grans afers. Aquí, a molts mitjans, massa, tothom treu a passejar el seu Sant Cristó Gros, que fins i tot és el mateix en molts casos. Les visions que ofereixen llavors són monolítiques, sense espai per a les dissidències.

Periodisme de trinxera

Estem vivint una època de periodisme de trinxera, amb algunes escasses i dignes excepcions. I si algú, des de la seva pròpia, gosa sortir del guió establert, és atacat sense dilació

per altres membres de la trinxera, aplicant els vells axiomes de «si no estàs amb mi, estàs contra mi» i «no podem donar arguments a l'enemic». Això ha estat força evident en allò que està en relació amb El Procés, però no nomès, també en altres àmbits de la vida pública que capten l'interès públic.

La necessitat d'un periodisme crític, rigorós és més urgent que mai. La realitat no és blanca ni negra. Hi ha molts matisos pel mig i els mitjans de comunicació els haurien de recollir. Hem d'allunyar-nos del «si no estàs amb mi, estàs contra mi». Hem de fugir de «l'això és donar ales a l'enemic». Tampoc s'ha d'aplicar allò de «s'ha de criticar tothom. Si tu no saps per què, ells sí que ho saben». És a dir, la crítica ha de ser raonada, amb dades, amb arguments sòlids i treballats. Als mitjans, en general, falten mirades allunyades de les trinxeres, allunyades dels interessos dels diferents poders que hi ha a la societat. I també, en general, es fa poc periodisme d'investigació: costa diners i pot incordiar algú amb qui els mitjans no volen (o no poden) tenir problemes. I és més fàcil despatxar els i les professionals que els farien.

Però per poder fer aquest tipus de periodisme calen eines. En primer lloc, empreses o entitats fortes els recursos de les quals depenguin bàsicament dels seus seguidors. Que els mitjans es financïïn bàsicament per les aportacions dels seus usuaris farà que no depenguin d'altres tipus d'interessos més intrusius. Dependran que el seu públic estigui satisfet amb la qua-

litat de la informació que rep. Si a més són transparents i faciliten informació clara sobre els seus comptes, oli en un llum.

Basar la viabilitat econòmica en la publicitat és una política cada cop més equivocada i amb menys futur. Ho diuen diversos experts. És el cas, per exemple, de l'economista francesa Julia Cagé, que ha investigat amb profunditat l'evolució de la publicitat, tot i que preferentment a França i els Estats Units. El 2015 va publicar *Sauver les médias. Capitalisme, financement participatif et démocratie* (traduït al castellà), en el qual aporta dades del retrocés generalitzat de la publicitat en els ingressos de les empreses periodístiques. I proposa alternatives a partir de considerar-les com «empreses d'utilitat pública».

Les grans plataformes digitals (Google, Facebook...) són les que s'enduen el tall més gran del pastís. La resta de la publicitat està cada cop més atomitzada i cada cop més barata. Un anunci de pàgina en un dels grans diaris catalans costa ara aproximadament la quarta part del que s'havia de pagar encara no fa sis o vuit anys i, a més, et regalen més d'una inserció. Les subvencions són també un capítol important en el finançament dels mitjans, amb les servituds o les renúncies que això pot suposar. Això no vol dir que el sistema informatiu no s'hagi de beneficiar dels diners públics. És clar que hi ha d'haver recursos públics en aquest àmbit, com en qualsevol altre servei

públic, i els suficients perquè aquest servei sigui de qualitat.

En aquests temps en què cada cop és més majoritària la informació a través d'Internet, s'ha introduït una pràctica que està resultant molt nociva: L'obsessió pel click. Els mitjans, per justificar la seva audiència, necessiten aportar dades sobre el volum de visites a les seves pàgines web i a les seves notícies. Això ha fet que molts mitjans apostin abans que per la informació rigorosa, amb un bon titular, per notícies cridaneres, amb un tractament exagerat, per incitar el click fàcil de l'usuari. Això promou una allau de notícies efímeres, de dubtosa credibilitat, elaborades de manera precipitada perquè els mitjans van migrats de plantilles i s'han convertit en una fàbrica de continguts més que una redacció que elabora productes periodístics. Hi surt perdent, en canvi, el periodisme seriós, rigorós, treballat, amb dades. Això empobreix la informació i la qualitat del periodisme que rep la societat.

Regular un dret humà essencial

En segon lloc cal un marc normatiu que estableixi els drets i els deures dels periodistes per garantir el dret a la informació de la ciutadania. Vivim temps en què es diu que hi ha

massa lleis, que no en calen més. En el món de la informació vivim les conseqüències d'una frase que va deixar anar un dels personatges més nefastos de la història del periodisme a Espanya, que és Juan Luís Cebrián. El fundador d'El País –i també un dels principals responsables de l'enfonsament de Prisa després– va dir als inicis de la transició que «la mejor ley de prensa es la que no existe». Veníem de la Llei Fraga, del franquisme, i molts, malauradament, s'ho van creure. Pocs van dir llavors –i els que ho van dir van ser silenciats– que «la mejor ley de prensa es la que sirve a la ciudadanía».

S'ha defensat l'alternativa de l'autoregulació dels periodistes com a millor manera de fer funcionar el periodisme. Finalment l'autoregulació s'ha demostrat com una fal·làcia i una broma de mal gust que el desprestigi social que té actualment el periodisme ha deixat en evidència. A més, si la informació pertany a la ciutadania, qui són els periodistes per regular-se un dret que no els pertany? Qui els ha demanat o els ha dit que ho facin? Com s'ha fet amb la sanitat o l'educació, la regulació d'un dret fonamental es fa on es fa als països realment democràtics: als parlaments, que són la representació democràtica de la ciutadania.

Que potser els mestres i professors o els metges fan les lleis educatives o sanitàries? No, es fan als parlaments. Òbviament que uns i altres han de ser escoltats i tinguts en compte quan

es legisla sobre aquestes qüestions, com també ho hauran de ser en el seu moment els professionals de la informació, les empreses, el món acadèmic...

Què ha de tenir una llei reguladora del dret a la informació i la comunicació de la ciutadania? Fixar els drets i deures dels periodistes i dels mitjans per als quals treballen. A Catalunya hi ha l'article 52 de l'Estatut que estableix què ha de fer la Generalitat per garantir aquest dret humà essencial. Tot i els requeriments què des de l'SPC i altres entitats del sector hem fet des de la vigència de l'Estatut, fins ara no han fructificat en una regulació com la que tenen en un grapat de països d'Europa i d'arreu del món. Cada cop estem més a prop de tenir-ho però encara som prou lluny. A escala estatal, coses molt similars es poden dir a partir de l'article 20 de la Constitució i la manca de regulació del Dret a la Informació.

Però també cal que la llei digui què passa quan s'incompleix. Els accidents de trànsit han disminuït quan hi ha hagut una normativa que estableix clarament què passa quan algú circula begut, drogat, amb excés de velocitat o comet segons quines infraccions. En l'àmbit de la informació ha de ser exactament igual, perquè si no queda clar què passa quan no respectes aquest dret humà, la llei no serveix per a res. A molts països això comporta l'existència d'un consell regulador amb capacitat sancionadora. Això sí, aquests organismes han d'es-

tar constituïts per persones nomenades sense quotes partidistes, si no des del món ciutadà, professional, acadèmic... Lluny del model que hem vist ja al Consell General del Poder Judicial i, sense anar més lluny, al Consell de Govern de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió. El dia que legislin sobre la matèria, qui ho faci convindria que estudiés com s'ha fet això a l'Uruguai, durant la presidència de Pepe Mújica.

La Comissió Leveson

L'experiència del Regne Unit –un país, per cert, amb poca tradició reguladora– també és digne de tenir en compte. L'escàndol per l'espionatge dels mitjans del grup Murdoch a diverses personalitats de rellevància social és una referència més que interessant. Una comissió presidida pel jutge Brian Leveson va elaborar una llei per evitar abusos i mals comportaments dels mitjans. Preveu un consell regulador del qual no poden formar part ni polítics, ni directors de mitjans, ni empresaris del sector. La protesta ciutadana per aquest cas –entre les víctimes de les escoltes il·legals hi ha, per exemple, l'actor Hugh Grant o l'escriptora J. K. Rowling– va estar canalitzada per l'associació HackedOff (<https://hackinginquiry.org/>), que va aconseguir que 175.000 ciutadans britànics donessin suport i reclamessin una regulació que posés fi als abusos d'aquests mitjans de comunicació i prevenir-ne de nous en el futur.

La llei es va acabar aprovant amb una forta oposició del Partit Conservador i del llavors seu líder i *Premier* britànic, David Cameron. L'oposició i la forta pressió ciutadana van fer que el projecte prosperés forçant el Govern britànic a arribar a un acord amb els afectats per l'espionatge. Els mitjans del grup Murdoch també van fer una dura campanya contra la proposta legislativa que, en canvi, va obtenir el suport de diaris com *The Guardian*, *Financial Times* o *The Independent*. Tot aquest procés va tenir la col·laboració entusiasta del sindicat de periodistes, el *National Union of Journalists (NUJ)*. I què cal perquè això acabi passant? De l'exemple britànic que acabo d'explicar es desprèn que és més necessària que mai una aliança entre la ciutadania i el periodisme. Hem de ser aliats en aquesta lluita perquè el poder legislador faci la seva feina i la informació torni on ha d'estar, en mans de la ciutadania. Als que defensem la necessitat d'una regulació del dret a la informació, els responsables dels mitjans i els seus professionals més addictes ens acusen que volem imposar lleis per censurar i controlar la premsa. Res més lluny de la realitat. El que volem és que no ho faci qui ara ho fa en detriment dels interessos de la ciutadania. Són els mitjans i els periodistes qui han d'estar al servei de la societat, no a la inversa.

També és necessària molta més transparència sobre la propietat dels mitjans de comunicació. Això ajudaria a veure

millor quins són els seus interessos reals. En diverses legislacions fetes a l'Amèrica llatina es prohibeix explícitament que les empreses de sectors econòmics essencials en aquests països puguin ser accionistes de mitjans de comunicació. Veure qui són els propietaris de les empreses periodístiques ens ajudaria a comprovar com aquestes estan cada cop en menys mans. Les grans corporacions mediàtiques cada cop són més grans. I això qui ho paga és el pluralisme. Cada cop hi ha menys veus diferents, cada cop la informació que arriba és més monolítica, sense arestes, especialment sobre les grans qüestions. Una altra cosa, doncs, que aquesta regulació democràtica de la informació hauria de tenir: mesures antimonopoli que impedeixin el pensament únic i afavoreixin la diversitat d'idees i el debat públic lliure i obert.

Un bé públic, no una mercaderia

La informació no és una mercaderia. És un dels grans axiomes del periodisme. És un bé públic, com l'aigua, per exemple. I hi ha tot de normatives que diuen en quines condicions s'ha de distribuir l'aigua perquè sigui òptima per a la salut pública. Enlloc es diu si ho ha de fer un operador públic, privat o una ONG. Cadascú pot tenir les seves preferències i les administracions

competents busquen la que creuen que és la millor manera. Tothom sap, però, com ho ha de fer perquè l'aigua que surt per l'aixeta, o que es ven embotellada, o que baixa pels rius, ho faci de manera que ningú s'intoxiqui ni prengui mal. I si algú incompleix la norma, se sap on es pot anar a reclamar. En el cas de la informació no hi ha res d'això i cada dia veiem com molta gent surt intoxicada després de consumir informació servida en males condicions. La ciutadania no té on anar a reclamar perquè no hi ha cap norma que digui com s'ha de donar la informació perquè ningú prengui mal. És cert, hi ha codis deontològics. Molts. Un expert un dia els va comptar i va arribar a identificar-ne més de 400 arreu del món. A Espanya, el problema és que com no són d'obligat compliment són simplement un brindis al sol. Les televisions privades espanyoles van signar un codi deontològic sobre els continguts de la seva programació en horari infantil. Són les mateixes que des del mateix dia de la firma han incomplert el seu articulat sencer sovint. I no ho dic jo, ho diu la Comissió Nacional del Mercat de la Competència (CNMC), que les ha sancionat en més d'una ocasió. Per això serveix l'autoregulació, va bé per fer bonic el dia que la presentes i després, quan s'ha de posar en pràctica, les bones intencions queden en un no res, en un si te he visto, no me acuerdo.

Alfred Harmsworth, Lord Northcliffe, d'origen irlandès, va ser un magnat de la premsa britànica. Entre les seves iniciatives

destaca el Daily Mail, que va aparèixer per primera vegada el 1896. A principis del segle XX va dir que «Periodisme és difondre allò que algú no vol que se sàpiga; la resta és propaganda. La seva funció és posar a la vista el que està ocult, donar-ne testimoni i, per tant, molestar». Llàstima que després se n'oblidés i es passés al periodisme sensacionalista, que li va reportar grans beneficis. Però la frase ha quedat per a la història i molts que volen fer #periodigne de veritat la reivindiquen. Són impulsors de nous mitjans de comunicació, que no volen caure en els errors i paranys dels mitjans que podríem dir-ne tradicionals.

Són projectes periodístics basats en fer menys continguts diaris però més ben treballats. No cal ser el primer a publicar una notícia a la pàgina web, a deixar-se endur pel primer input del twitter, sense comprovar-ne la veracitat. Però que quan es faci, sigui un article el més impecable possible. Les noves tecnologies han permès democratitzar el sistema informatiu. Ara, impulsar un nou mitjà és més senzill i requereix menys inversió. No és fàcil ni barat fer periodisme rigorós, de qualitat, que investigui, que indagui i aprofundeixi en les qüestions més importants. Que ofereixi dades i arguments a les persones per poder prendre les decisions més adequades a aquelles coses que més els preocupen. Per poder exigir els drets i les llibertats necessàries per a una vida digna: l'educació dels fills, la salut i el benestar familiar, l'estalvi, l'accés a l'habitat-

ge, l'energia... Sense informació no hi ha democràcia i per això aquest dret és el rovell de l'ou que permet lligar la defensa de la resta de drets. I per això els poders polítics i econòmics la volen mantenir segrestada sent ells els que decideixen de què s'informa i de què no. Algú recorda el que van trigar la gran majoria de mitjans de comunicació a informar de l'escàndol de les accions preferents? A qui l'interessava que no se'n parlés?

I voldria anar acabant, tornant al començament. Només quan el periodisme tingui les eines necessàries per complir el seu paper en la societat, podrem parlar de mitjans amb capacitat per introduir rigor a les seves anàlisis. Per oferir informació no mediatitzada pels interessos polítics, econòmics i empresarials dels amos dels mitjans. Per ser crítics a partir de l'anàlisi amb dades contrastades. Per construir una ciutadania realment lliure, basada en la raó (no de tenir-la, sinó d'utilitzar-la). Per ser tots plegats una societat que no ens imposin els dogmes que els sectors dominants volen fer-nos empassar.

Educació mediàtica

I per arribar aquí també cal més educació mediàtica. Cal que a les escoles, als instituts, a les escoles d'adults... s'ensenyi a fer un consum crític dels mitjans de comunicació.

Les *fake news* no són un invent modern. Però ara arriben per més llocs i de manera molt més massiva. I cal ensenyar a detectar-les. Hi ha un discurs de l'escriptor i periodista uruguaià Eduardo Galeano (1940-2015) en el qual explica com un periodista del *The New York Times* –*William Laurence*, especialista en informació científica– va guanyar el premi Pulitzer l'any 1945 per un article en acabar la segona guerra mundial en el qual afirmava que les bombes que van caure sobre Hiroshima i Nagasaki no provocaven contaminació radioactiva. Més tard es va saber que aquest periodista cobrava dos sous, un del seu diari i un altre del pressupost militar dels Estats Units. (https://www.youtube.com/watch?v=Xci_aP42sbA). Tota una fake new d'aviat farà 74 anys. I segurament que no és la primera.

Desactivar les trampes que a vegades ens posen només es pot fer amb educació mediàtica. El coneixement és allò que ens fa més lliures, més savis, més rigorosos. I això val per a totes les disciplines, però fer-ho en el camp de la informació ens ajudarà a fer-ho en la resta d'àmbits. Només l'educació ens permetrà la crítica basada en la raó. I per això necessitem el #periodigne i un terreny de joc on aquest es pugui desenvolupar i créixer.

Dogmes i resistències

El cicle de re- bel·lió dels anys 60-70 del segle passat: quatre pinzellades

Antoni Castells Duran

El període comprès entre principis dels anys 60 i finals dels 70 del segle passat constitueix, a nivell mundial, un període o cicle de rebel·lió en el que es qüestionà “l’ordre” imposat a partir de la fi de la Segona Guerra Mundial, “l’ordre” de la “Guerra Freda”.

“Ordre” basat en l’enfrontament de dos blocs ideològicament oposats, el capitalista liberal i el socialista o capitalista d’estat, en nom del qual es reprimia tota dissidència i s’imposava la disciplina i submissió de la població al poder establert, emprant el xantatge de la por a la destrucció massiva que comportava una guerra nuclear.

Aquest cicle de rebel·lió, tot i que està condicionat per “l’ordre” basat en la “Guerra Freda”, a diferència del període anterior (1945-47 fins a principis dels seixanta) d’imposició i consolidació del “nou ordre”, no és un cicle de submissió sinó de qüestionament de l’esmentat “ordre”.

Qüestionament que, si bé es concretà de formes diferents d’acord amb les característiques pròpies de cada societat, compartia uns elements comuns que no es limitaven a oposar-se a l’explotació econòmica, sinó que qüestionaven globalment els diversos aspectes ideològics, econòmics, socials, culturals i polítics de l’“ordre” establert.

He posat entre cometes (“ ”) la paraula ordre perquè en realitat no es tracta de l’ordre, que es fonamenta en la llibertat, la justícia i l’harmonia social, sinó que es tracta de la legalització de la imposició de la injustícia, l’explotació i l’opressió d’una minoria sobre la majoria, el que en realitat és un profund desordre, que l’esmentada minoria pretén vendre com a ordre.

La iniciativa d’aquest cicle de protestes i rebel·lió va partir dels joves, que adquiriren un gran protagonisme i que, en general, actuaren al marge dels partits i sindicats tradicionals, emprant noves formes d’acció i organització. Als joves, posteriorment, s’hi van anar afegint altres clas-

ses i sectors socials com els treballadors de la indústria i els serveis, malgrat l'oposició de les seves organitzacions. Per primera vegada, els joves actuaren com un sector social amb unes característiques i autonomia pròpies, donant lloc sociològicament a l'aparició d'un nou subjecte social.

El context econòmic en el que van néixer i es van desenvolupar els moviments de protesta dels 60-70 no fou el d'una economia deprimida o en crisi, amb una creixent precarització de les condicions materials de vida de les classes populars, ans tot el contrari, el d'un període amb un important creixement econòmic i de millora de les condicions materials de vida de les esmentades classes, tant en el món capitalista liberal, com en el del capitalisme d'estat, com en el Tercer Món, període que per això els economistes han batejat com “els Trenta Gloriosos” (1945-1975). El 1975, l'atur en els països de la Comunitat Europea era inferior al 4'5%.

Creixement econòmic i increment del nivell adquisitiu de les classes populars que foren deguts, bàsicament, a les necessitats de reconstrucció de les infraestructures i de l'aparell productiu que provocà l'enorme destrucció de la 2^a Guerra Mundial, unit a la intervenció de l'estat, inclosos el dels països capitalistes, en l'activitat econòmica per tal d'evitar tornar a caure en una crisi similar de la que tot just s'acaba-

va de sortir (la denominada crisi del 29), així com per la necessitat d'acontentar i cohesionar la pròpia població, factor imprescindible per afrontar amb èxit la “Guerra Freda”. D'aquests moviments, alguns en particular, com el que donà lloc al “Maig Francès” i el “Moviment de l'Autonomia Obrera a Itàlia”, s'avançaren al futur plantejant una sortida emancipadora en el pas de la societat fordista a la post-fordista, en l'inici de la 3^a Revolució Industrial, que comportava el pas de l'obrer-massa a l'obrer-social, la pèrdua de centralitat de la fàbrica, mentre la informació i la comunicació devenien la força productiva més important. Posteriorment, després d'haver derrotat i reprimit aquests moviments, els amos, a principis dels 80, imposaren la seva sortida reaccionària.

El fordisme, que es generalitzà en els països capitalistes després de la 2^a Guerra Mundial, es basà en l'alta productivitat de les fàbriques i en el consum massiu de la població, constituint la base en que es sustentà el pacte capital-treball, pel qual el capital es comprometia a assegurar les possibilitats de consum de la ciutadania i el treball garantia la pau social, donant lloc tot plegat a l'anomenat “estat del benestar”.

Els nous moviments van plantejar noves formes d'entendre el món en els diversos àmbits, tant el polític, com el social, l'econòmic, el cultural, el de la vida personal, etc. Van fer una

crítica radical del poder, tant de l'estat, com el del patriarcat, del diner, de l'empresa, el militar, el del coneixement, l'escolar, el cultural, el de gènere, etc., i el van combatre allà on fos, allà on es manifestés. S'oposaren tant al capital, com a l'estat, i a la burocràcia, i lluitaren contra el dogmatisme, l'autoritarisme i les relacions jeràrquiques. Reivindicaren l'assemblea, l'acció i la democràcia directes, l'autogestió, etc. Qüestionaren el productivisme i el treball assalariat, així com el consumisme.

Qüestionaren els partits i sindicats existents, així com la pròpia forma de partit com a model organitzatiu, alhora que plantejaren noves formes organitzatives com les xarxes de comunicació, connexió i possible coordinació dels diversos moviments, i els grups d'afinitat, basats en la confiança i amistat entre els seus membres per portar a terme accions clandestines dins el marc de les decisions preses de forma pública a les assemblees. Això comportà la fi de l'hegemonia política, ideològica i organitzativa de la que havien gaudit els partits comunistes ortodoxos en el moviment obrer i popular, des del final de la 2^a Guerra Mundial.

Trencaren amb la divisió privat-públic, personal-polític, que expressa la frase: "el personal és polític". Rebutjaren la forma de vida personal i familiar, les relacions de gènere establertes. Defensaren la llibertat de poder disposar plenament del propi cos i de la sexualitat, així com el desenvolupa-

ment de relacions harmòniques entre l'home i la naturalesa.

Per últim, també cal assenyalar que és durant aquests anys quan per primera vegada les lluites d'emancipació s'internacionalitzen realment i a temps real. Les lluites s'interrelacionen, es reforcen mútuament, es solidaritzen a nivell mundial.

El 1968 és l'any emblemàtic del cicle de rebel·lió dels 60-70, en confluïr-hi un seguit de mobilitzacions i revoltes, expressió dels nous continguts crítics, i que tenen lloc tant en el món capitalista com en el del socialisme d'estat i en el denominat Tercer Món, tals com:

“El Maig Francès”, “La Primavera de Praga”, El Moviment estudiantil i popular de Mèxic i la matança de la “Plaça de les Tres Cultures de Tlatelolco”, la Declaració de la Conferència de Medellín, text fundacional de la teologia de l'alliberament, l'Ofensiva del Tet al Vietnam de les forces del Viet-Cong i l'exèrcit popular nord-vietnamita, la demostració de força dels “Panteres Negres” (EUA) en els Jocs Olímpics celebrats a Mèxic: dos negres amb un guant negre pugen al podi i aixequen el puny tancat com a símbol del “Poder Negre”.

— ● ● 1968

“ El Maig Francès ”

“El Maig Francès”, que és el que produí un major impacte a Catalunya, s’inicià de forma espontània a la Universitat de Nanterre a partir de les reivindicacions estudiantils, i donà lloc a grans manifestacions al carrer, l’ocupació de les universitats i centres de treball, i a la vaga total dels estudiants i de 10 milions de treballadors. Finalitzà amb la repressió, l’augment de salaris i la convocatòria d’eleccions pel general De Gaulle, en les que aquest obtingué una clara victòria.

El sentit del “Maig Francès” es reflecteix, en bona part, en les frases pintades a les parets, tals com: “La imaginació al poder”, “Ni Déu ni mestre”, “La publicitat et manipula”, “consumiu, consumiu, maleïts!”, “Jo prenc els meus desitjos per la realitat, ja que crec en la realitat dels meus desitjos”, “Com pensar lliurement a l’ombra d’una capella?”, “Inclús si Deu existís, caldria suprimir-lo”, “Prohibit prohibir”, “La humanitat no serà feliç, fins el dia en el que l’últim buròcrata no hagi estat penjat amb els intestins de l’últim capitalista”, “Prendre-ho tot, aquí i ara”

— ● ● 1968

“ La primavera de Praga”

“La Primavera de Praga” (primers de gener a mitjans/finals d’agost del 1968), el valor simbòlic de la qual, pels països de l’Europa de l’est, fou semblant al que va tenir “el Maig Francès” pels països de l’Europa occidental. S’inicià amb l’elecció del reformista Alexander Dubcek com a primer secretari del Partit Comunista de Txecoslovàquia i comptà amb un ampli suport de la població.

Partia de la base que el socialisme era millor que el capitalisme, i que, per tant, s’havia de preservar, tenint en compte, a més, l’èxit i consolidació del socialisme a Txecoslovàquia que havia aconseguit la desaparició de les antigues classes socials i un important nivell d’igualtat social. Propugnà la descentralització de la l’economia, sotmesa a la planificació centralitzada, i la introducció dels canvis necessaris per adaptar-la a les noves necessitats de la població i als canvis tecnològics. I la democratització de la política i la cultura, garantint la llibertat d’expressió, reunió, associació, així com la llibertat en general, tant personal, com en les relacions humanes.

Aquesta experiència finalitzà amb la invasió i ocupació de Txecoslovàquia per l’exèrcit de la URSS i cinc països més del

Pacte de Varsòvia. Invasió que fou condemnada a més de pels estats occidentals, per algun país de l'est com Romania, per Xina i per la major part dels partits comunistes occidentals.

— ● ● Fi 1968

“ Moviment estudiantil i popular de Mèxic ”

El moviment estudiantil i popular de Mèxic, un país del denominat Tercer Món, fou un moviment que iniciaren els estudiants i en el que hi participaren estudiants, professors, obrers, mestresses de casa, intel·lectuals i professionals. Moviment que pretenia enderrocar el govern autoritari de Mèxic, impulsar un canvi democràtic en el país, ampliar les llibertats i establir una major justícia social.

Aquest moviment finalitzà amb la matança de Tlatelolco del 2 d'octubre de 1968, pocs dies abans de les “Olimpíades de la Pau”. Matança que portaren a terme la policia municipal i l'exèrcit mexicà, en la que van assassinar, com a mínim, més de 500 persones, i en van ferir un nombre molt més elevat. Durant el període comprès entre els inicis dels 60 i finals dels 70 del segle passat, a més de les lluites i moviments polítics i socials esmentats fins aquí, se'n desenvoluparen també d'altres, entre els que destaquen per la seva importància i significació, els següents:

— ● ● 1969-1977

“ Moviment Autonomia Obrera a Itàlia”

El Moviment de l'Autonomia Obrera a Itàlia, fou un moviment amb plantejaments radicals, que es va estendre per tot els país de nord a sud, i per tots els sectors socials i fronts de lluita, des dels estudiants als obrers industrials, passant per les mestres de casa, des de les fàbriques als barris, els teatres, les escoles, i, a més, va ser el que tingué una durada més llarga: 1969-1977.

Aquest moviment que ha estat ocultat i força oblidat és, al meu entendre, el que anà més enllà en el qüestionament de “l'ordre” existent i en la concreció i posada en pràctica de l'alternativa emancipadora. Així per exemple, pel que fa a l'acció directa, s'ocuparen cases, es crearen ràdios lliures, es va portar a terme l'autoreducció dels preus de béns de consum (transport, electricitat, cine, teatre...) al que es considerà un preu just.

— ● ● 1970-1988

“ Brigades Roges”

Per altra banda, entre 1970 i 1988, a Itàlia es desenvolupà la lluita de les Brigades Roges (B.R.), la qual en part coincidí en el temps amb les lluites de l'àrea de l'Autonomia Obrera, però sense que en formessin part ni hi tinguessin cap relació orgànica ni afinitat ideològica, tret de la seva oposició al capitalisme.

Les B.R. provenien del Partit Comunista Italià (P.C.I.) del que es van escindir per la seva política reformista i, en especial, per la col·laboració que intentava mantenir amb la Democrazia Cristiana Italiana (D.C.I.) a fi de mantenir “l'ordre” establert. Les B. R. eren una organització armada marxista-leninista que va segrestar i/o matar diverses personalitats. El cas de major impacte i repercussió fou el segrest durant 55 dies i posterior execució d'Aldo Moro, líder de la D.C.I. i ex-primer ministre, el 1978, mort que sempre es va sospitar que va poder estar induïda per algun alt dirigent de la D.C.I. i/o els serveis secrets dels EEUU. Algunes altres accions de les B.R. foren el segrest del general americà J.Dozier el 1981, la mort del general italià L. Giorgieri el 1987, la mort del senador R. Ruffi el 1988.

L'aparell judicial italià jugà un paper central en la repres-

sió contra l'Autonomia Obrera i les B.R., i per tal de facilitar la seva tasca repressiva intentà presentar-les com dos formes de lluita pertanyents a una mateixa alternativa política, que actuaven coordinadament, cosa que era del tot falsa. El protagonisme d'aquesta tergiversació va córrer a càrrec dels jutges pertanyents al P.C.I. que constituïen un important grup de pressió dins la judicatura italiana. Un cas paradigmàtic fou el judici i empresonament de Toni Negri, un intel·lectual pròxim als autònoms, al que se l'hi atribuï haver participat en la mort d'Aldo Moro, tot i que al cap d'un temps el van haver de deixar en llibertat, quan es demostrà la impossibilitat física de la seva participació per trobar-se donant classes en una Universitat de París.

A mitjans dels 60 es desenvoluparen a Alemanya un conjunt de protestes i lluites protagonitzades pels estudiants que, en bona part, anunciaven el que posteriorment plantejaren amb major amplitud el "Maig Francès" i els autònoms italians. Un dels seus principals dirigents, Rudi Dutschke, que el 1961, poc abans de la construcció del mur de Berlín, se n'anà del Berlín oriental a l'occidental, propugnava la construcció del Socialisme Democràtic, allunyat tant del capitalisme liberal com del socialisme o capitalisme d'estat. Dirigent que el 1968 patí un atemptat (3 trets al cap) del que se'n va sortir amb vida però amb greus seqüeles, morint el 1979.

— ● ● 1970

“ Fracció de l'Exèrcit Roig”

El 1970 a la República Federal d'Alemanya es fundà la Fracció de l'Exèrcit Roig, conegut també com la banda Baader-Meinhof, que eren dos dels seus fundadors. Sorgí com a resposta a la repressió policíaca del moviment estudiantil i, en concret, a rel de l'assassinat d'un estudiant, per un tret al cap de la policia. Tot i el seu origen, els seus plantejaments no corresponien als originaris del moviment estudiantil, sinó que eren similars als de les Brigades Roges.

Van matar 34 persones, entre elles el fiscal federal, el president del Dresdner Bank, el president de l'Associació Alemanya d'Industrials, després de tenir-lo segrestat, un ex nazi i oficial de les SS. El 1976 els hi van “suïcidar” a la presó a U. Meinhof, i el 1977 a A. Baader i dos fundadors més, quedant un altre greument ferit. Aquests “suïcidis” no acabaren amb l'activitat del grup, que tingué una segona i una tercera direcció, fins el 1998 en que es dissolgué.

— ● ● 1963-1964

“Protestes estudiantils EUA”

Les protestes estudiantils als EUA, que es desenvoluparen entre el 1963-64 i mitjans de la dècada dels 70, s'iniciaren a la Universitat de Berkeley (Califòrnia), sent també el lloc on atenyeren la seva major intensitat. Anaren dirigides contra la guerra del Vietnam, amb grans manifestacions, com la de 1971 davant el Capitoli (Washington), i per un canvi cultural, contra la repressió religiosa i familiar, contra el consumisme, a favor de l'amor lliure... Donaren lloc al moviment hippy (“fes l'amor, no la guerra”).

— ● ● 1960

“Lluita dels afroamericans en EUA”

La lluita dels negres dels EUA per la igualtat i contra la discriminació racial. S'inicià a principis dels 60 amb el Moviment dels Drets Civils del clergue Martin Luther King, que propugnava la desobediència civil no violenta i que va rebre el Premi Nobel de la Pau l'any 1964, sent assassinat el 1968.

El 1966 va néixer a Califòrnia el grup polític “Les Panteres Negres”, que propugnava “l’Orgull negre” i el “Poder negre”, prenent com a inspirador ideològic Malcolm X, que havia sigut assassinat el 1965. Portaren a terme al si de la comunitat negra programes d’ajut comunitaris i organitzaren l’autodefensa armada. El 1972 entraren en crisi i es van dividir degut a la guerra bruta de la policia i a les seves pròpies discrepàncies internes, desapareixent formalment el 1982.

— ● ● 1962

“ Concili Vaticà II”

El 1962 el Papa Joan XXIII convocà i inicià el Concili Vaticà II (1962-1964), per tal de modernitzar, “posar al dia”, l’Església Catòlica. Concili que, per la mort d’aquest Papa, va haver de continuar el seu successor Pau VI, que tot i no pertànyer a l’ala conservadora de l’Església era bastant cagadubtes, mancant-li l’empenta i entusiasme del seu predecessor. A la mort d’aquest darrer, el 1978, fou elegit Papa Joan Pau I, el qual morí 33 dies després, sembla ser per nombrosos indicis que assassinat per enverinament, tot i que el secretisme de la burocràcia vaticana impedí confirmar-ho o desmentir-ho amb claredat. El substituí el Papa Joan Pau II, un Papa po-

lonès que comptà amb el recolzament del govern dels EUA.

El Concili Vaticà II, a més de canviar algunes normes internes com poder celebrar la missa a la tarda, el temps que s'havia d'estar en dejú abans de combregar, poder celebrar la missa en la parla del país (fins aleshores només en llatí) i intentar fer-la més participativa, el que va intentar i en part aconseguí fou, internament, facilitar la participació dels seglars en els afers de l'Església, i externament apropar-se més als oprimits i explotats en general, fossin o no catòlics, i no tan sols mitjançant "les obres de caritat", sinó sobretot participant en les seves lluites i reivindicacions.

Els dos efectes o concrecions més importants del nou posicionament de l'Església Catòlica (EC), que, en síntesi, es basava en la concepció que "la salvació cristiana no es pot donar sense l'alliberament econòmic, polític, social i ideològic com signes visibles de la dignitat de l'home", foren el dels capellans i monges (en menor nombre) obrers/obreres que treballaven a les fàbriques dels països d'Europa occidental, sobretot a França i a l'Estat espanyol, i el de la teologia de l'alliberament, que propugnaren humanistes com el bisbe Casaldàliga, i que aconseguí una important incidència política i social en les lluites per millorar les condicions de vida dels indígenes i la resta d'oprimits dels països llatinoamericans.

El 1978 el govern dels EUA, preocupat per les conseqüències que podia tenir pels seus interessos la nova orientació de l'EC, en especial a Llatinoamèrica, forçà l'elecció del Papa Wojtyła, Joan Pau II (1978-2005), un reaccionari que durant el seu llarg mandat es dedicà a revertir els efectes del Concili Vaticà II, el que donà lloc a una profunda involució de l'EC a tot el món. Aquest Papa contribuï també a accelerar la crisi del bloc soviètic amb la seva intervenció directa a Polònia, el seu país d'origen. Les repercussions a Llatinoamèrica foren brutals. Així, el 1980 fou assassinat, mentre deia missa, el bisbe de San Salvador, Oscar Romero, pels "esquadrons de la mort" dirigits per Roberto D'Aubuisson, un ultradretà, ex-major de l'exèrcit i fundador del partit ARENA. El 1989 van ser assassinats a la residència de la Universitat d'UCA de S. Salvador, Ellacuría (el rector) i 5 jesuïtes més, junt amb una treballadora i la seva filla. Aquests i molts altres assassinats de religiosos, alguns d'ells de gran rellevància eclesiàstica, no van donar lloc a cap protesta ni condemna significativa per part del cap de l'EC!. Joan Pau II va arribar a l'extrem d'avantposar la seva ideologia reaccionària a la defensa dels que van perdre la vida per haver-la dedicat a servir l'Església que ell comandava!.

Durant aquest període es desenvoluparen també altres lluites i moviments, amb diferents característiques, que també qüestionaren "l'ordre" establert, tals com els següents:

— ● ● 1959-1967

“ Lluita de guerrilles països llatinoamericans”

La lluita de guerrilles en els països llatinoamericans. El seu principal dirigent, el més conegut i reconegut, fou Ernesto Guevara, més conegut com el Che Guevara.

Che Guevara fou un marxista revolucionari heterodox i un dels principals dirigents de la revolució cubana que defensà, entre altres coses, la creació de “l’home nou”, que actua d’acord amb el seu compromís ètic, com a condició necessària per la construcció de la societat socialista. I l’establiment d’una economia en la que els incentius per treballar no es basessin en l’egoisme individualista per obtenir uns majors ingressos personals, sinó en d’altres motivacions com l’interès i satisfacció de participar solidàriament a cobrir les necessitats materials del conjunt dels membres de la col·lectivitat, el fruit de poder desenvolupar lliurement la pròpia creativitat.

Després del triomf de la revolució (1959) ocupà diversos càrrecs, com el de ministre d’Indústria, dels que dimití l’any 1965 en considerar que no es podia construir i menys consolidar el socialisme a Cuba sense internacionalitzar la revolu-

ció. Se'n va anar de Cuba per impulsar la creació de diversos focus guerrillers a l'Àfrica i Hispanoamèrica, participant ell mateix directament en la lluita revolucionària, primer a la República Democràtica del Congo, on havia estat assassinat Patrice Lumumba per ordre de la CIA, i després, el 1966, a Bolívia.

El Che defensà que per aconseguir el triomf de la revolució socialista en els països econòmicament subdesenvolupats s'havia d'emprar, com a forma principal de lluita, la lluita armada, i formulà la teoria del “foquisme”, que en síntesi consistia en que quan en un d'aquests països es donaven les “condicions objectives” per fer la revolució, la creació d'un o diversos focus guerrillers possibilitava i/o accelerava el triomf de la revolució.

El 1967, Che Guevara fou assassinat pels militars de l'exèrcit de Bolívia, que després de fer-lo presoner com a membre de la guerrilla que lluitava a la selva d'aquest país, l'afusellaren sense judici, obeint les ordres de la CIA.

Posteriorment, el Che fou enterrat en un lloc, que es mantingué secret, de Bolívia, per tal d'evitar que la seva tomba es convertís en un lloc d'encontre i reivindicació pels revolucionaris. El propi govern cubà no mostrà tampoc cap interès a repatriar el seu cadàver fins l'any 1997, en el que d'acord amb el govern de Bolívia, fou traslladat a Cuba i enterrat, junt

amb 29 companys de la guerrilla morts el 1967, al mausoleu de Santa Clara. El que, però, ningú no va poder evitar es que es convertís en una icona i un mite revolucionari i que inclús la seva figura fos comercialitzada amb finalitats consumistes, en contra de tot el que ell pensava i pel que havia lluitat.

— ● ● 1970

“ La via xilena al socialisme ”

“La via xilena al socialisme”. El 1970 Salvador Allende, membre del Partit Socialista, fou elegit president de la República de Xile com a representant de la UP (Unidad Popular), una coalició electoral formada pel Partit Radical, el Partit Comunista, el sector majoritari del Partit Socialista, el MAPU Obrer i Camperol i algunes altres organitzacions polítiques i sindicals més petites, per tal de portar a terme el que es denominà “la via xilena al socialisme”.

Aquesta via defensava que un país capitalista subdesenvolupat podia arribar al socialisme per la via pacífica i democràtica, enfront la via armada, majoritària durant els anys 60 i 70 del segle passat en els països llatinoamericans: la revolució cubana, el “foquisme” del Che, que a Xile estava representada pel MIR (Movimiento de Izquierda Revolucionaria), una organitza-

ció marxista revolucionària fundada el 1965, la qual tot i ser crítica amb “la via xilena”, donà suport, des de fora, al govern d’Allende, i quan la situació es deteriorà li va demanar que entregués les armes al poble per poder-se defensar, però aquest s’hi negà. De fet l’alternativa d’Allende representava la via reformista enfront la revolucionària per arribar al socialisme.

L’experiència de “la via xilena” finalitzà l’onze de setembre del 1973 amb un cop d’estat de l’exèrcit, comandat per Augusto Pinochet, el qual imposà una ferotge dictadura (1973-1990). Cop d’estat que fou impulsat i finançat per la CIA, comptà amb la participació entusiasta de l’extrema dreta xilena i amb un ampli recolzament de la Democràcia Cristiana d’aquest país, amb alguna escassa i aïllada excepció.

El president Allende resistí fins el darrer moment a la seva seu, el Palacio de la Moneda, i segons diuen, i actualment és admès de forma general, acabà suïcidant-se d’un tret. És possible, ja que segons sembla ell mateix va dir que no sortiria d’allà si no era amb un pijama de fusta. Però jo no n’estic tan segur.

— ● ● 1966-1969

“La gran Revolució Cultural Proletària de Xina”

La Gran Revolució Cultural Proletària de Xina (1966-69), més coneguda com la Revolució Cultural Xinesa, fou impulsada per Mao-Tse-Tung (Mao Zedong) i els seus partidaris, i hi jugaren un important paper els denominats “guàrdies rojos”, sent el seu principal llibre de referència el “Llibre roig”, un compendi de les principals cites de Mao. Aquesta revolució en el seu moment tingué un important impacte entre l'esquerra marxista revolucionària tant d'Europa com dels països econòmicament subdesenvolupats.

Posteriorment, però, quan disminuï la intensitat de les lluites obreres i camperoles per l'emancipació i s'imposà el pensament únic neoliberal, s'intentà eliminar de la memòria col·lectiva el seu contingut i/o distorsionar-lo amb el clixé que tan sols es tractà d'una lluita pel poder entre els dirigents del Partit Comunista xinès, que portà a la desorganització del país i l'estancament del desenvolupament econòmic durant aquests anys.

Al meu entendre, sense negar que també hi podia haver una

lluita pel poder, la raó o motivació de la revolució cultural va tenir molta més envergadura, amb un important contingut polític, social i ideològic: la lluita contra la cultura i la filosofia en la que s'assentava la societat feudal xinesa, molt influïda pel confucianisme, que encara estava molt present, i que avui (2018) en part han recuperat els nous mandarins adaptant-lo al capitalisme i deixant de banda tota aspiració a construir una societat més lliure, justa i solidària, constituint-se, a més, en la base del nou nacionalisme xinès.

Lluita que implicava combatre la divisió jeràrquica entre l'activitat intel·lectual i la manual, entre la teoria i la pràctica, que s'oposà a l'autoritarisme i als privilegis dels dirigents polítics i de la burocràcia de l'estat i/o del Partit Comunista, i que propugnà la presa de decisions des de la base amb la realització d'assemblees populars, la creació dels *dazibaos* (diaris murals) on tothom podia expressar la seva opinió, la “reeducació” dels intel·lectuals i buròcrates.

Com efectes negatius de la revolució cultural cal assenyalar, en primer lloc, el culte a la personalitat (de Mao) i l'adoctrinament que comportà, clarament contradictoris amb els seus aspectes positius, així com les purgues i la violència a que va donar lloc, i respecte de les quals no es disposa de prou informació fiable per poder valorar la seva intensitat, gravetat i arbitrietat.

Immatriculacions en democràcia?

Sílvia Luque

“Yo no sabía qué era esto, pues de haberlo sabido no habría permitido que se tocase lo antiguo, porque hacéis lo que se puede hacer y lo que hay en cualquier parte, y habéis deshecho lo que era singular en el mundo”¹ aquestes van ser les paraules de l'emperador Carles V en veure la construcció de la Catedral, que havia autoritzat, incrustada a la Mesquita de Còrdova.

Una obra iniciada al segle VIII pel primer emir omeia Abderramán I, ubicada sobre una basílica visigoda, ampliada per Abderraman II, Abderraman III, Alhaken II, Almanzor i convertida en Catedral amb la reconquesta el 1236, que durant el segle XVI pateix la principal “tala” quan s'alça una gran nau sota els auspicis artístics i arquitectònics del Renaixement i que provocaren l'estupor de l'emperador. Tot i els debats que han acompanyat la seva història sobre la conveniència o

¹ Muñoz Molina, A. “Córdoba de los omeyas” Seix Barral, Barcelona, 1991

no de separar arquitectònicament els dos espais, la Mesquita va ser declarada Patrimoni de la Humanitat per la Unesco el 1984, precisament destacant la seva condició de símbol universal per a la convivència intercultural i interreligiosa.

Malgrat el forçat eclecticisme de l'obra i la història plural d'aquest monument, el 2 de març de 2006 la Diòcesi de Còrdova inscrivía la Mesquita de Còrdova al seu nom, per trenta euros, apropiant-se de la seva història i dels beneficis que en genera, estimats en 13 milions d'euros anuals.

I com la Mesquita, han estat immatriculades la Seo de Saragossa, la catedral de Valladolid i almenys 30 catedrals que pertanyien a l'Estat des de 1931. Les immatriculacions no només s'han produït amb centres de culte, també s'han immatriculat edificis i finques de tota mena: cases, locals, cementiris, pastures, vinyes, parcs infantils, horts,...

L'estimació de la quantitat de les propietats immatriculades no és encara disponible. Les diferents plataformes que denuncien l'espoli dels béns comuns han provat de fer algunes estimacions, totes elles parcials. És per aquest motiu, que una de les primeres reivindicacions envers el govern és la publicació de la totalitat de les immatriculacions realitzades al conjunt de l'Estat. Especialment les produïdes

en la darrera etapa, la que comprèn entre 1998 i 2015.

Però ens preguntem com poden haver estat immatriculats béns la propietat dels quals no ha pogut ser acreditada? La immatriculació és la primera inscripció de cada finca en el registre de la propietat i per immatricular una propietat, cal acreditar-la amb documents legals, a partir dels quals, un cop acreditada l'autenticitat, un notari tramita l'expedient que autoritza la immatriculació. Així, els particulars han de presentar un títol públic d'adquisició (una escriptura de compravenda signada davant notari, per exemple) o un expedient de domini, en el que un jutge declari en sentència que queda provat que el propietari ha estat en possessió del bé durant més de 30 anys. En canvi, durant molts anys l'Església catòlica ha tingut la potestat, a efectes jurídics, d'immatricular, com si d'un funcionari estatal es tractés, sense necessitat de provar ni demostrar cap document probatori de titularitat dels immobles, exclusivament a partir de certificats expedits per ella mateixa.

Els textos legislatius que han donat cobertura a aquesta apropiació han estat la Llei hipotecària de 1946, el Reglament Hipotecari de 1947 i, més recentment, la reforma de la Llei hipotecària de 1998, realitzada sota el govern del Partit Popular, presidit per José María Aznar. La llei de 1946 especificava que "L'Estat, la Província, el Muni

cipi i les Corporacions de Dret públic, que formen part de l'organització política, i les de l'Església Catòlica, quan manquin de títol escrit de domini, podran inscriure els béns immobles que els pertanyin” només amb la certificació del funcionari competent, equiparant Església i Estat a efectes jurídics. El reglament de la Llei Hipotecària de 1947 és el que especifica que la certificació de la propietat de l'immoble es podrà fer per la pròpia institució: “tractant-se de béns de l'Església, les certificacions seran expedides pels Diocesans respectius”².

L'aprovació de la Constitució el 1978 i la declaració de l'aconfessionalitat de l'Estat, i del principi d'igualtat, no van ser suficients per produir cap canvi en la legislació malgrat que diversos juristes defensen la “inconstitucionalitat sobrevinguda” d'aquestes normes. El catedràtic de l'Àrea de Dret Eclesiàstic de l'Estat de la Universitat Pública de Navarra, Alejandro Torres, assenyalava en un informe com a inconstitucionals precisament aquells articles que assimilen els diocesans catòlics amb funcionaris públics, contradient el principi constitucional de què cap confessió tindrà caràcter estatal, recollit a l'article 16 de la Constitució.

Lluny de derogar-se, aquesta normativa encara viuria un nou gir favorable als interessos de l'Església catòlica; el

² Cortés, P. “Les immatriculacions de l'Església catòlica. Història de com s'han arrabassat béns patrimonials i la lluita per recuperar-los”. Fundació Ferrer i Guàrdia, 2018. <http://www.ferreriguardia.org/download/Immatriculacio-v3.pdf>

1998, José María Aznar aixecava una de les poques excepcions amb què comptaven les lleis anteriors. Des de llavors es permetia la immatriculació dels centres de culte amb els mateixos mecanismes i facilitats abans esmentats. La reforma de la llei es va fer per via Reial Decret (RD 1.897/1998), el que va evitar que passés pel Congrés; la reforma va servir també per legalitzar immatriculacions de centres de culte fetes il·legalment de forma prèvia a la nova normativa³.

L'estimació de la quantitat de les propietats immatriculades és molt difícil de fer; hi ha fonts que estimen que en el període 1998-2015 poden haver estat immatriculats més de 4.500 béns.

La Llei 13/2015, de 24 de juny de Reforma de la Llei Hipotecària⁴, deroga els procediments que han permès durant gairebé 70 anys immatricular béns a nom de l'Església i, si bé trenca amb el privilegi, justifica l'existència prèvia d'aquesta possibilitat per circumstàncies històriques que remeten a les desamortitzacions del segle XIX i dona per bones les apropiacions

³ Morán, Carmen. "Otros tres templos inscritos en Zaragoza antes de que la ley lo permitiera". El País, 25/09/2018 <http://bit.ly/2DAbXc3>

⁴ Ley 13/2015, de 24 junio, de Reforma de la Ley Hipotecaria aprobada por Decreto de 8 de febrero de 1946 y del refundido de la Ley de Catastro Inmobiliario, aprobado por Real Decreto Legislativo 1/2004, de 5 de marzo.

fetes durant aquest període. “Pero la desaparición progresiva de las circunstancias históricas a las que respondió su inclusión, así como el transcurso de un tiempo suficiente desde la reforma del Reglamento Hipotecario de 1998 que ya permitió la inscripción de los templos destinados al culto católico, proscribida hasta entonces, unida a la facilidad y normalidad actual, en una sociedad desarrollada, con una conciencia exacta del valor de los inmuebles y de su inscripción en el Registro de la Propiedad, que posibilita la obtención de una titulación adecuada para la inmatriculación de bienes, hacen que se considere que la utilización de este procedimiento especial por la Iglesia Católica, teniendo su razón de ser indiscutible en el pasado, sea hoy innecesaria”. Aquesta llei no suposa cap via, per tant, per a la retroactivitat de les immatriculacions, que és la principal reclamació de les plataformes que han denunciat històricament aquesta apropiació. Tot i això, aquesta és una via que es continua explorant però que passa, principalment, per reunir els suports parlamentaris necessaris per plantejar un Recurs d’Inconstitucionalitat al Tribunal Constitucional que anul·li les inscripcions. Aquesta és la proposta que va fer per a la invalidació de la immatriculació de la Mesquita de Còrdova un grup d’experts el setembre de 2018, en el que va participar l’actual Vicepresidenta del govern Carmen Calvo⁵ i que signa Federico Mayor Zaragoza, entre altres.

A les reivindicacions històriques de plataformes com Recuperando, la Plataforma de Defensa del Patrimonio Navarro, Recuperando el patrimonio del País Valencià, Unió de Pagessos, Europa Laica i tantes altres, comencen a afegir-se les iniciatives dels parlaments. El Parlament Basc ha instat al Govern central a remetre’l un llistat dels béns immatriculats per l’Església amb la finalitat que les administracions afectades puguin recuperar la titularitat de les possessions⁶. El parlament asturià, la Junta General del Principat d’Astúries, ha demanat al Deganat dels Registres de la propietat del Principat el llistat d’immatriculacions des de 1978⁷.

El Govern presidit per Pedro Sánchez es va mostrar decidit a publicar el llistat de béns immatriculats i va assegurar que “si s’haguessin accedit a Registre com a béns de propietat privada, béns que són de domini públic, es procedirà a la corresponent depuració física i jurídica”⁸; tot i les declaracions de setembre del passat any, no s’ha avançat en la

⁵ Dueñas, J.B; García, A. y Mayor, F. Informe. Comisión de expertos sobre la Mezquita Catedral de Córdoba. https://es.scribd.com/document/388661872/informemezquita2018-09-15-180915083835#from_embed

⁶ “El Parlamento Vasco pide la lista de bienes inscritos por la Iglesia que no eran de su propiedad” Gasteiz Berri, 22/03/2019 <https://bit.ly/2uuoFck>

⁷ Machargo, S. “La Junta reclama por segunda vez a los registradores las inmatriculaciones de la Iglesia asturiana” La Voz de Asturias, 06/03/2019 <https://bit.ly/2JD0VXk>

publicació d'aquests llistats ni s'han iniciat les actuacions de depuració, que hauran de passar per procés judicial.

Més enllà de la publicació dels llistats, que ens permetrien conèixer la dimensió de l'espoli de béns de domini públic, el que cal és avançar en la declaració d'inconstitucionalitat dels articles franquistes que van perviure malgrat la seva vulneració dels principis constitucionals i que van ser reforçats amb la reforma del 98. Aquest, però, no és un fet aïllat, ni l'únic exemple dels nombrosos privilegis amb que compta encara avui l'Església catòlica i que caldria abordar de forma conjunta. Les exempcions fiscals, el finançament a través de l'IRPF, els acords concordataris..., formen part d'aquesta llista no gens menyspreable, anacrònica, desproporcionada, i que atorga un tracte desigual i privilegiat, que han de ser revisats per a la seva eliminació definitiva.

⁸ Bastante, J. "El Gobierno estima que puede impugnar 3.000 inmatriculaciones de la Iglesia al considerarlas "bienes de dominio público"" *eldiario.es*, 10/09/2018. <https://bit.ly/2TX07RX>



40 Aniversario del Concordato de Es- paña con la Santa Sede

Santi Castellà

Cuatro de los cinco Acuerdos que configuran el marco concordatario entre España y la Santa Sede, para regular las relaciones entre la Iglesia Católica y el Estado español, cumplen este año su 40 aniversario. Su importancia, en mi opinión, trasciende del régimen de derechos y obligaciones - si lo prefieren, de privilegios- que el Estado español otorga a la Iglesia Católica; en mi opinión, son un importante impedimento para configurar una realidad de pluralismo de opciones de conciencia, -religiosas o no-, que configuren una sociedad democrática y laica en España. La Constitución de 1978, en su artículo 16.3, establece la aconfesionalidad del Estado, con la contundente afirmación de que “Ninguna confesión tendrá carácter estatal”. Afirmación que, como he defendido en diversos artículos y monografías, permite una lectura hacia la configuración de una sociedad laica pero deja un amplio margen, como vere-

mos, a los poderes públicos y, en especial, al gobierno y a la mayoría parlamentaria, para optar por esta articulación del principio de laicidad para ordenar la sociedad, o bien como hasta ahora, para mantener un trato especial y privilegiado con una de las confesiones en detrimento, no tan sólo de las otras, sino especialmente de aquellos que han decidido no ordenar su participación en la vida social por el fenómeno religioso, bien porque tienen otras opciones de conciencia, o bien porque entienden que la ordenación de la convivencia plural precisa de la laicidad como norma reguladora de la misma.

La pervivencia de estos Acuerdos concordatarios supone también, entiendo, un impedimento para la construcción de una sociedad laica, basada no tan solo en la neutralidad de los poderes públicos, sino, sobre todo, en el establecimiento como marco de convivencia de unos valores comunes que garantizan el pluralismo, la libertad y la democracia efectiva por encima de las cosmovisiones particulares de cada uno de los ciudadanos: pensar en una sociedad conformada por ciudadanos libres, y no por creyentes de diferentes religiones. Creo que es necesario, a los 40 años de vigencia de este régimen concordatario, replantearnos seriamente su continuidad y su eficacia -en términos liberal democráticos- para el buen funcionamiento de una sociedad abierta, plural, heterogénea, cambiante y convivencial.

Los Acuerdos que regulan el estatuto y las relaciones de la Iglesia Católica en y con el Estado español son cinco. Y conviene no olvidarlo. El primero es de 28 de julio de 1976, a los pocos meses, todavía no un año, de muerto el dictador. Este Acuerdo, urdido desde los sectores del catolicismo político del último período franquista -los jóvenes de la Asociación de Propagandistas Católicos-, normalmente es ignorado por la doctrina y, a mi entender, es la base y la piedra angular de todo el sistema que desarrollarán los otros cuatro Acuerdos posteriores de 3 de enero de 1979. Efectivamente, sobre la base de la Ley de Libertad religiosa franquista de 1 de julio de 1967 - que era más una ley de tolerancia que de libertad religiosa-, y que afirmaba que "El ejercicio del derecho de libertad religiosa, concebido según la doctrina católica, ha de ser compatible en todo caso con la confesionalidad del Estado español proclamada en sus leyes fundamentales"; y que preveía el compromiso de reformar sectorialmente aquellos aspectos del Concordato franquista de 1953, para adecuarlos a la nueva realidad política y social española, eliminando el discutido derecho que ejercía Franco a nombrar obispos de la terna que le propusiera el Vaticano -dejando el nombramiento de obispos en manos vaticanas, previa consulta con el Gobierno español-, y el sometimiento a la justicia ordinaria del clero católico. En cierta manera, estamos ante un Acuerdo que prevé dejar atado y bien atado, en aguas supuestamente pací-

ficas, lo que pudiera pasar durante la transición democrática española. En base a este Acuerdo de 1976 se ponen a trabajar en la elaboración de los posteriores Acuerdos concordatarios.

El 3 de enero de 1979 son aprobados estos Acuerdos por el Gobierno, tras un procedimiento de urgencia, presentándolo como Acuerdos postconstitucionales. Lo cierto es que fueron negociados, discutidos, y aprobados –en el lenguaje jurídico internacional, adoptados y autenticados- con anterioridad a la Constitución, que había entrado en vigor el 29 de diciembre de 1978 - fecha de su publicación en el BOE- y, por lo tanto, resulta impensable, imposible e indefendible que durante los vacacionales y navideños días 30, 31 de diciembre, y 1 y 2 de enero, casi todos ellos festivos, diera tiempo a negociar cuatro Acuerdos, política y técnicamente tan complejos.

La autorización de las Cortes no fue tampoco pacífica. Y así, el Acuerdo sobre la enseñanza y asuntos culturales fue objeto de una enmienda a la totalidad del Grupo Comunista, respaldada por el Grupo Socialista, y rechazada finalmente por 170 votos de la mayoría de centro-derecha (UCD – AP) con la asistencia de diferentes grupos nacionalistas y regionalistas. Mejor suerte corrió el Acuerdo sobre asuntos económicos, donde la enmienda a la totalidad comunista no contó con el apoyo del PSOE, que decidió abstenerse; finalmente, los Acuerdos

sobre asuntos jurídicos, y sobre la asistencia religiosa a las Fuerzas Armadas y el servicio militar de los clérigos y religiosos, fueron aprobados casi por unanimidad del hemiciclo. Es interesante releer -y quizás publicar- ahora las intervenciones explicando el voto de sus grupos de Gregorio Peces Barba (PSOE), Jordi Solé Tura (PCE), e Ignacio Camuñas (UCD).

Sin embargo, a mi entender, el gran problema del marco concordatario que configuran estos cinco Acuerdos no está tanto en su contenido -que también- por cuanto rompen con la superioridad del principio de libertad de conciencia- ideológica, religiosa y de culto- recogido en el artículo 16.1 de la Constitución, poniendo por encima el último apartado del artículo 16.3 de la Constitución que establece las relaciones de cooperación con la Iglesia Católica. Una interpretación sistemática, tanto del artículo 16, como del conjunto del texto constitucional, nos llevaría sin duda a interpretar que la relación del Estado con las confesiones religiosas no puede en ningún caso erosionar, limitar, o dañar el principio de libertad de conciencia. Pero, insisto, el problema más grave que plantean estos cinco Acuerdos es su naturaleza jurídica como tratado internacional. En primer lugar, hay que señalar que es un Tratado, un acuerdo internacional, -o un conjunto de tratados- atípico, por cuanto las partes contratantes son un Estado y un ente de discutida subjetividad internacional como es la Santa Sede: efectiva-

mente no es un Acuerdo, como a veces se piensa, con el Estado Ciudad del Vaticano, creado por Mussolini mediante los Pactos de Letrán en 1929, sino un Tratado internacional con la Iglesia Católica. Y aun así, el problema principal no radica en esa discutible personalidad de la Santa Sede, sino en la naturaleza misma del tratado internacional: nos plantea un problema de derecho material. La cuestión es ¿en qué medida un asunto principalmente interno del Estado -como es la relación del Estado con una confesión- puede ser regulado por un tratado internacional? ¿Dónde está la internacionalidad de la materia? Dicho de otra manera: ¿podríamos regular las relaciones con las comunidades islámicas con un tratado con Arabia Saudí? ¿O con las comunidades judías con un tratado con Israel? Pues bien, hacerlo mediante un tratado internacional significa que la materia allí regulada se convierte prácticamente en intocable: ninguna norma jurídica interna - ni una ley orgánica, ni una ley ordinaria, ni un reglamento, ni un decreto, ni una orden...- pueden ir contra las disposiciones de un tratado; de hacerlo, pasan a ser inaplicables y deben ser expulsadas del ordenamiento jurídico. Por lo tanto, lo que se ha logrado es dejar al Parlamento y al Gobierno sin capacidad normativa, sin poder legislar sobre aquello que ya se ha acordado con la Iglesia Católica. Así, por ejemplo, ninguna ley de educación en España puede contradecir lo que dice el Acuerdo de 1979. Se han sustraído de la capacidad legislativa

ordinaria, y con ello de la expresión representativa de la voluntad popular, las relaciones de España con la Iglesia Católica. El Parlamento tan solo puede decidir pedir al Gobierno la retirada del Tratado, cuestión siempre compleja en un tratado bilateral, pero que en última instancia depende de la voluntad unilateral de la parte que desea la terminación definitiva del mismo.

En mi opinión, el juego combinado del Acuerdo de 1976 y de los Cuatro Acuerdos de 1979, es el mejor ejemplo de aquella expresión, tantas veces repetida, del “atado, y bien atado”.

Creo que estamos, con los cinco Acuerdos, ante un grave impedimento para que un gobierno, interpretando la voluntad mayoritaria de la población, pueda decidir dar una lectura laica al precepto constitucional que regula la libertad de conciencia y religión. El Concordato, los cinco Acuerdos, obligan a una lectura continuista que marca la hegemonía, los privilegios y la garantía de la influencia de la Iglesia Católica en España. Es la base sobre la que se articula la concesión de gran parte de la educación concertada a la industria educativa de la Iglesia Católica como uno de los más grandes negocios, tanto materiales como espirituales, de la misma.

En tiempos revueltos, cuando la secularización en España ha alcanzado cotas altísimas, superiores a muchos otros territo-

rios de la Unión Europea; con una sociedad crecientemente diversa, plural y mestiza, fruto principalmente de la llegada de nuevos ciudadanos procedentes de otros continentes; y en unos momentos en que el populismo cuestiona los valores de la convivencia democrática en una sociedad abierta; en este contexto, no avanzar hacia una sociedad laica, democrática, es un importante error. Así lo entienden cada vez más amplios sectores del cristianismo de base, que ven la necesidad de renovar la relación de la Iglesia con sus miembros, no desde la autoridad y el privilegio sino desde el convencimiento evangélico y la libre decisión de cada ciudadano.

40 años son muchos. Los silencios, las negociaciones secretas, los espacios oscuros, son también muchos. 40 años de régimen concordatario nos invitan a reflexionar, a profundizar, y a dialogar. Otros caminos, respetuosos con las creencias de todos y de cada uno, son posibles, manteniendo además la cohesión social en valores republicanos e ilustrados que permiten la convivencia pacífica, democrática y libre de la ciudadanía en un espacio público marcado por aquello que nos une, y no por la ocupación intromisiva de las distintas cosmovisiones o por una neutralidad vacía y sin sentido.

**“En la bandera
de la libertad
bordé el amor
más grande de
mi vida”**

Federico García Lorca

No és obligació

Vicenç Molina

...No era obligació assumir totes les subordinacions, tots els tipus de sotmetiment a un ordre pretesament establert. No.

No és obligatori deixar-se governar per la tecnologia digital, que, massa sovint, ens atomitza, fragmenta i allunya. Tothom, ben connectat. Tothom, cada dia més aïllat. Amb menys capacitat de sindicació, en tots els sentits del terme. Llistes i llistes i llistes inacabables de suposats adherits a no se sap ja ben bé què. I la llarga tirallonga del desconhort, de la solitud, de la hiperindividualització isolada. El refugi de l'anonimat, la cova dels covards, dels missatges falsos i les mentides, les armes dels nous processos de feixistització.

Res a veure amb un cert i sa individualisme indestruïble del geni creatiu. No era obligació, però sembla que ho estan aconseguint. No era obligatori. Però ho sembla. L'aparell productiu de la postmodernitat ofega l'expressió de la vida viva. I serveix,

malauradament, per expandir dogmes de fe. Més enllà de la investigació científica, sempre intensa, oportuna i que recerca i cerca un bé col·lectiu, com més ràpid, millor, la resta de factors que intervenen en l'expansió del desraonament contemporani té molt a veure amb la immediatesa, la rapidesa i la fragmentació que imposa el mode de la tecnologia digital contemporània.

Les mentides, els invents de falses realitats paral·leles, les intoxicacions de les xarxes que han portat al poder, o estan a punt de fer-ho, fanàtics de l'extrema dreta d'arreu del món, contribueixen, òbviament, a enfortir el procés vers la dogmatització col·lectiva –ja tenim els culpables: els immigrants, els que viuen diferent, els que pensen una mica (els “experts”?), els periodistes, els intel·lectuals, els liberals (de tota mena de pelatges i idiosincràsies...), els que no s'emboliquen amb cap bandera...

Aquest és el motlle dels nous dogmatismes contemporanis. Dogmatismes que, aparentment, no tenen massa a veure, en el seu origen, amb les velles formulacions dels dogmes històrics –religiosos, polítics, més o menys vinculats a antigues cosmovisions redemptoristes o fonamentades en alguna interpretació definitiva del sentit de la vida i de l'univers. Allò o el caos. Doncs, ara com ara, allò (revestit d'alguna pàtina enllustrada amb neons de diferents colors)-... i el caos. Allò i el caos. Els

nous dogmes. El vell sistema de creences. El caos, la dispersió, la incapacitat de concentració, de reflexió, de raonament. La incapacitat de crítica. La derrota del pensament, tout court...

Perquè, si no es pensa, no es pot aspirar a construir res de forma lliure. El pensament, la filosofia, les filosofies. La projecció del que es construeix, la història... Potser, en el fons, ha tingut sempre certa raó Benedetto Croce, filòsof i historiador: tota història és sempre història contemporània, i no hi ha diferència entre la història i la filosofia... Entre la història i la filosofia, no hi ha diferència? Entre la capacitat de raonar, i d'expressar l'enraonament de les ments lliures i la defensa d'allò que aquest raonament lliure pot concretar i contextualitzar, potser no. Entre l'acció (la història) i el pensament (la filosofia).

Al contrari, certament, d'allò que constitueix un dels elements claus del dogmatisme contemporani, el pensament (o no...) conservador, que s'oposa a la interpretació de la realitat històrica feta des del present, que nega la virtualitat de l'acció emancipadora o alliberadora, perquè se la jutja com a atemptatòria a la conservació d'algun "ordre" predeterminat per una certa "lleï natural". Exemple rotund, l'hermenèutica de Leo Strauss, fonament d'un dels dogmatismes que, malauradament, més èxit està tenint actualment (vegi's Itàlia, els Estats Units, Brasil, Hongria, Polònia, Àustria, i alguns elements que, no gaire

disfressats, tenim ben a prop). Des d'aquest dogma, l'acció organitzada de la ciutadania en la història és un accident incòmode, negatiu per a l'estabilitat institucional i, per tant, rebutjable. Segons això, només caldria assumir la inexorabilitat dels processos socials i culturals, inherents a un aparent destí "natural" les manifestacions del qual han de ser alienes a les voluntats lliurement expressades... Voluntats que, si són lliures, han d'haver estat prèviament pensades, és clar, i aquí hi rau el rebuig... Destí que transcendeix l'acció ciutadana, que no cal explicar, que no cal justificar. És clar, la visió més salvatge del capitalisme (l'únic ordre econòmic possible –dogma dixit-) no és gaire compatible amb la democràcia (l'acció ciutadana organitzada, prèviament pensada per guanyar cotes més altes de llibertats humanes). Perquè la democràcia pot conduir a la decadència de la societat, i això només es pot impedir mitjançant la subjecció a una determinada (vella/nova) mitologia social que mantingui la tensió i faci girar l'interès de la ciutadania envers opcions com la guerra, "calenta" o "freda", el retorn als vells valors religiosos, a les mitificacions mistificades de les pàtries i als criteris morals que se'n desprenen. D'aquí sorgeix la defensa d'un ordre vinculat als interessos de la jerarquia social. La ideologia neo(o no) conservadora no ha dubtat mai a portar a la pràctica les seves concepcions i a promoure la difusió de les seves mitologies. El món n'ha rebut les conseqüències. El rebuig als avenços de la modernitat, amb les seves capacitats

de desvetllar energies emancipadores, la tàcita acceptació de les fatalitats, de la inevitabilitat, ens duu a la negació de la il·lustració, al refugi en percepcions estrictament individuals (atomitzades, fragmentades, desagregades, asocials) de la realitat, a la dimissió de tot compromís ètic, a l'absència –o a la negació– de la mateixa ètica civil, a la supressió de qualsevol responsabilitat pública, política, a l'ensorrament dels valors democràtics... A Trump, Salvini, Bolsonaro, Orban... i un massa llarg etcètera. És una feina, aquesta d'haver contribuït al sorgiment de paradigmes nous/vells de caire dogmàtic, oposats a la raó crítica, treballada per alguns referents de la postmodernitat que, tot oposant-se a la concepció moderna del progrés, de la llibertat, de l'emancipació, no han fet més que afegir-se al pensament premodern, i n'han conservat les essències.

És perillós –ja s'ha pogut comprovar– que, en comptes de pensar, de raonar, d'enraonar, de reunir-nos i compartir, ens dediquem a mirar les coses a través de la pantalla del mòbil, a deixar-nos sotmetre per l'aparell, a no mirar més els ulls d'aquells amb els que parlem (si és que algun dia parlem) i a ensopegar contínuament –amb nosaltres mateixos, és clar– perquè ja no podem sobreviure raonant. Només podem aïllar-nos aparell per aparell. Això no era obligatori... Però així s'arriba a les mistificacions, ideològiques, comercials, biològiques, que poden negar la legitimitat de la filosofia –és a dir, de

la raó crítica. Del pensament vinculat a l'acció en virtut de les opcions concretes pensades pels ciutadans reals, de la ciutadania concreta, d'aquells que viuen i pateixen les conseqüències de les inadequacions entre les estructures polítiques públiques i els anhels de perfeccionament de les institucions i que, fins ara, n'assumien el desig de millorar-ne la qualitat.

La tradició conservadora al·ludeix a la improbabilitat d'obtenir cap resultat positiu, a l'absurditat de cap esforç, a la negació de tota acció transformadora. L'expectativa única de l'acompliment d'una preconcebuda llei natural seria la manifestació de l'experiència de la realitat. Negativa conservadora que destrueix la legitimitat política dels agents actius en la vida col·lectiva, que tan sols entén la defensa d'interessos particulars, de part, corporatius. Que, per això, s'entusiasma amb l'esclavatge –voluntari?– a les xarxes socials –socials?– i en l'atomització que impedeix la cohesió entre bona part de la ciutadania. Això enforteix el buidatge que s'ha volgut realitzar de la vida pública des d'una concepció aparentment postmoderna en el seu origen –premoderna en els seus objectius?–. Aparentment postmoderna, òbviament dèbil filosòficament, políticament conservadora, malgrat que es pugui revestir, de vegades, amb actituds i habilitats pròpies dels llenguatges hipermoderns del món mediàtic. No era obligatori, però així alguns interessos han pogut aconseguir que una part de la societat se senti amenaçada per

l'altra, que uns quants individus vegin en l'altre un rival, un enemic, algú amb qui tan sols s'ha de competir, i mai de cooperar.

Deslliurant-nos d'aquesta visió dogmàtica, retornant a allò que Croce sostenia, les nostres opcions contemporànies, la nostra elecció ètica d'avui, allò que fem en aquest mateix moment i en aquest context, tradueix una percepció de caràcter universal, matisada i tan convulsa com es vulgui, en virtut dels sotracos als quals ens sotmet el mateix caràcter de la vida, però prou extensible envers allò que ha estat el lentíssim procés que mena al camí d'assumpció de la llibertat, tan incomplet, per al gènere humà.

A més a més, resulta que és molt més interessant, i divertit (ambdues coses no sempre van juntes) pensar, raonar, enraonar, construir i mirar de construir-se, que no pas invertir –perdre?– el temps en emmirallaments anodins que despersionalitzen, aïllen i fan més forts els que ja ho eren. I més agressius els que ja ho eren. I el món, menys amable del que ja era. La raó crítica, doncs, per una societat associada –de persones lliures que enraonin–, en un món més amable, més engrescador, més xerraire, menys adormit, més veritablement connectat. Més viu.

L'alternativa, malgrat tot, no era obligatòria.

Laïcitat en xifres 2018



Laïcitat en xifres | Anàlisi 2018

***Hungria Panadero
i Josep Mañé***

Presentació

En aquesta nova edició de l'informe Laïcitat en xifres s'ha dut a terme una acurada anàlisi de les dades disponibles relacionades amb la laïcitat i l'evolució de les opcions de consciència a Catalunya i a l'Estat espanyol. L'objectiu fonamental d'aquest document és donar continuïtat a l'observació de dades estadístiques relacionades amb el desenvolupament de la laïcitat que des de la Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia recollim amb una periodicitat anual. Considerem que l'observació i l'anàlisi quantitativa que es planteja pot esdevenir una eina útil per tal de continuar potenciant el debat i la reflexió sobre qüestions clau vinculades a la relació entre creences, individu, col·lectiu, espai públic i Estat. Dotar el debat de dades objectives al voltant d'aquests elements i de les interaccions que es donen entre ells és fonamental a l'hora de definir com volem que sigui la nostra

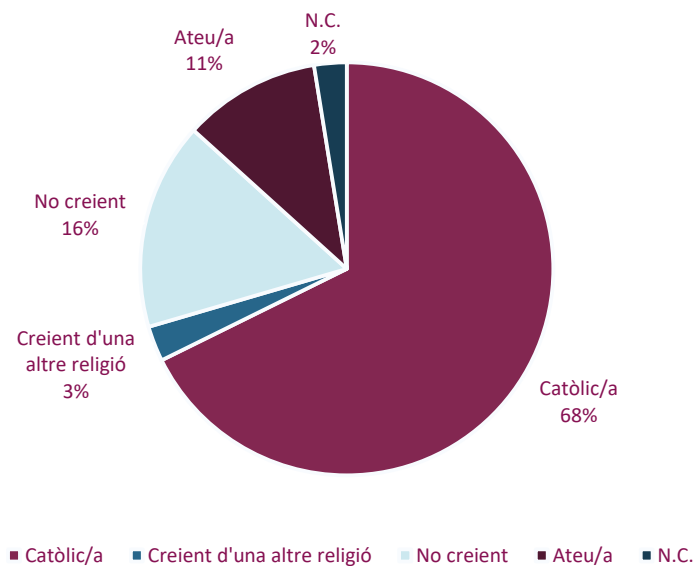
societat. En aquest sentit, considerem que aquest intercanvi d'idees compti amb el suport de dades empíriques, que ens ajudin a determinar en quin punt ens trobem actualment i quina ha estat l'evolució al llarg dels darrers anys. Aquestes dades han estat extretes de diverses fonts estadístiques, d'entre les quals es poden destacar, per una banda, els baròmetres d'opinió del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS), a través dels quals hem obtingut informació publicada amb regularitat sobre la població espanyola, així com el posicionament d'aquesta respecte a diverses qüestions relacionades amb la laïcitat o amb la seva adscripció de consciència. Per altra banda, també hem recorregut al Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) per a l'anàlisi de les dades específiques de Catalunya. Aquest organisme oficial publica un informe biennal sobre religiositat i gestió de la seva diversitat, del qual se'n poden extreure diverses dades d'interès relacionades amb els àmbits d'estudi del present document. Per altra banda, hem consultat altres fonts per a tractar qüestions més concretes, com poden ser el finançament de l'Església Catòlica o el desenvolupament de l'assignatura de religió, entre d'altres. Algunes de les fonts consultades per a tractar aquestes qüestions són l'Institut Nacional d'Estadística (INE), el Ministeri d'Educació, Cultura i Esport (MECD, per les seves sigles en castellà) i del Ministeri d'Hisenda i Funció Pública (MINHAFP, per les seves sigles en castellà).

Així doncs, al llarg de Laïcitat en xifres, anàlisi 2018, donem continuïtat a la tasca de monitoratge de la situació de la religiositat i el laïcisme, completant les evolucions històriques i actualitzant les dades ja presents en edicions anteriors, així com introduint noves dades que són imprescindibles per a l'aprofundiment dels continguts que volem exposar.

1. Adscripció a opcions de consciència

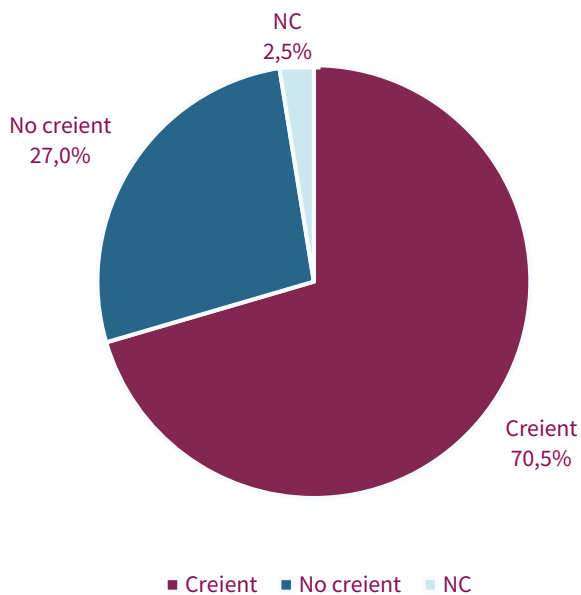
Les dades recollides a l'any 2018 ens mostren una estabilització de la proporció de persones amb adscripció de consciència no religiosa al voltant del 30% del total de la població de l'Estat espanyol. Concretament, un 16% es declara no creient, mentre que un 11% es mostra explícitament ateu/a; representant entre ambdós un 27%. La gran majoria de les persones enquestades pel CIS es considera catòlica (68%), i un 3% és creient d'altres religions. Aquests resultats són molt similars als recollits al llarg dels darrers tres anys, on es pot observar una proporció de creients que es situa al voltant del 73%, mentre que el percentatge de persones amb adscripció de consciència no religiosa es manté pròxim al 25%. Per tant, es pot afirmar que 1 de cada 4 persones es considera adscrita a opcions de consciència no religioses.

Gràfic 1. Adscripció a opcions de consciència, %, 2018



Font: CIS, Baròmetre 2018 mitjana

Gràfic 2. Adscripció a opcions de consciència. Categories agrupades, %, 2018

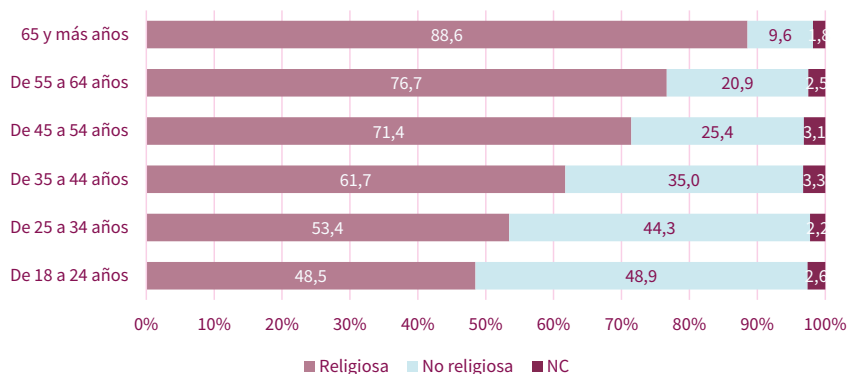


Font: CIS, Baròmetre 2018 mitjana

El Gràfic 3 ens mostra que l'edat de les persones enquestades és un factor que incideix sobre la seva adscripció de consciència. Així doncs, entre els i les joves és on trobem una proporció més elevada de persones amb adscripcions de consciència no religiosa. Concretament, entre la població de 18 a 24 anys les persones no religioses configuren gairebé el 49% del total. Aquesta xifra es redueix a mesura que incrementa l'edat dels i de les enquestades. Entre el grup de 65 anys i més, el percentatge de no creients és únicament del 10%.

En la resta de grups d'edat, les dades recollides aquest any són similars a les de l'any anterior, sent la diferència en totes aquestes franges d'edat entre cinc i deu punts percentuals. Es presenten diferències percentuals en relació a l'adscripció a opcions de consciència no religiosa segons generacions. Trobem que entre les persones nascudes abans de mitjans de segle passat (1950) aquest percentatge és inferior al 10%. Entre les persones nascudes entre aquesta data i el anys previs a la transició aquest percentatge es duplica, situant-se al voltant del 25%. Entre la generació nascuda durant la transició aquest percentatge és del 35% i per aquelles persones nascudes a partir dels anys 80's aquest percentatge incrementa fins gairebé el 50%:

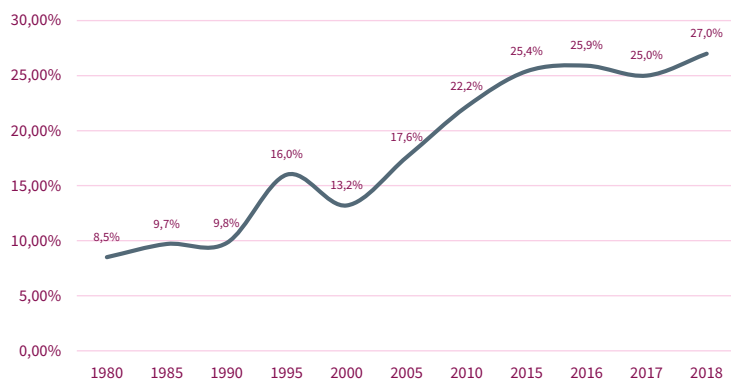
Gràfic 3. Adscripció a opcions de consciència (religiosa – no religiosa). Segons grups d'edat, 2018



Font: CIS, Baròmetres, mitjana 2018

L'any 2018 es pot intuir la fi d'un estancament del percentatge de persones amb adscripció de consciència no religiosa que s'ha presentat durant tres anys, cal tenir en compte que l'augment és inicial en contraposició a l'augment experimentat durant el 2000-2015 on es va observar un canvi de 12 punts percentuals. Caldrà conèixer l'evolució d'aquesta dada al llarg dels pròxims anys per determinar si aquest augment es consolida, es retorna a l'estancament o s'inicia un cicle de reducció no registrat fins ara.

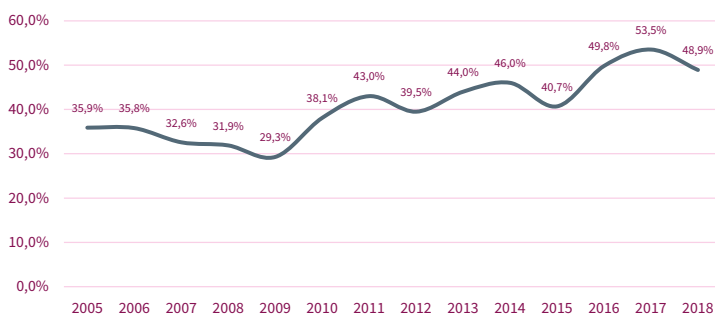
**Gràfic 4. Evolució de l'adscripció a opcions de consciència no religiosa.
1980-2018 (%)**



**Font: Elaboració pròpia a partir dades Comas Arnau, Domingo a Tezanos
2004 i CIS, Baròmetres d'opinió.**

Si es fa referència específica a l'evolució de les persones joves (18-24 anys) amb adscripció de consciència no religiosa, es pot observar que en el període 2005-2018 la tendència general ha estat l'increment de la proporció d'aquests joves, passant de representar el 36% l'any 2005 al 53% del 2017 i 49% al 2018. Aquesta tendència a l'alça, però, no s'ha donat de manera homogènia, atès que presenta un patró similar des de 2009. Així doncs, entre el 2005 i el 2009 la proporció de joves amb adscripcions no religioses experimenta una davallada, moment a partir del qual inicia un creixement que es manté força constant fins a les últimes dades disponibles.

Gràfic 5. Evolució de l'adscripció a opcions de consciència no religiosa. 2005-2018, joves d'entre 18 i 24 anys (%)



Font: Elaboració pròpia a partir CIS, Baròmetres d'opinió

En anteriors edicions de l'Informe hem pogut analitzar i presentar l'adscripció a opcions de consciència a les diverses comunitats autònomes de l'Estat espanyol. Hem pogut comprovar com la situació territorial sembla incidir sobre les opcions de consciència de les persones enquestades. Aquestes dades s'extreien de les diferents enquestes CIS vinculades a les eleccions autonòmiques, en aquesta edició s'han pogut actualitzar les dades per Andalusia, la qual presenta estabilitat. A la Taula 1 es pot observar una distribució desigual de la proporció de no creients entre les diverses Comunitats Autònomes (CCAA). Entre les que compten amb un major percentatge de persones adscrites a opcions de consciència no religiosa hi trobem Catalunya (39,0%), País Basc (36,0%) i les Illes Balears (32,9%). Per contra, on aquestes xifres són menors hi trobem Múrcia (9,2%), Aragó (16,0%), Castella-La Manxa (16,6%) i Extremadura (16,6%). Cal mencionar que les dades sobre adscripció de consciència de les CCAA presenten la realitat vinculada a diferents anys, entre 2015 i 2016 segons el territori.

Taula 1. Adscripció a opcions de consciència segons Comunitats Autònomes

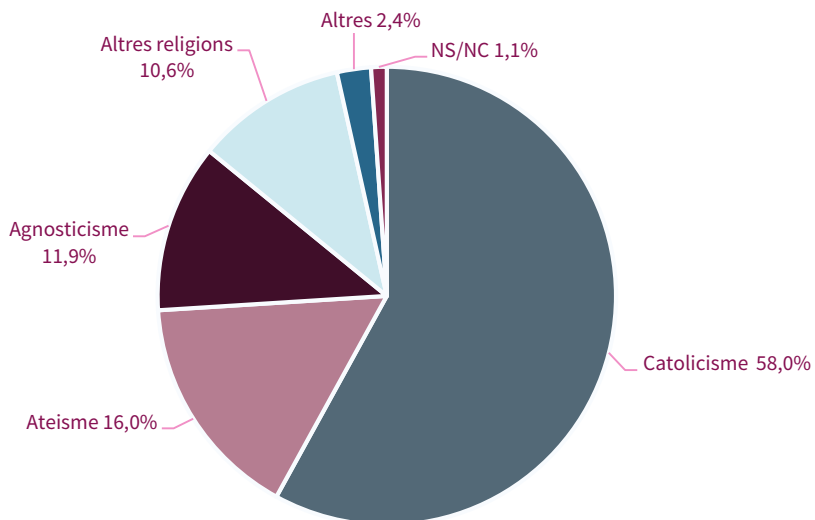
	Religiosa	No religiosa	NC
Andalusia	76,7%	20,9%	2,4%
Aragó	83,0%	16,0%	1,0%
Astúries (Principat d')	72,5%	26,0%	1,5%
Balears (Illes)	66,4%	32,9%	0,7%
Canàries	76,7%	21,1%	2,2%
Cantàbria	73,6%	22,9%	3,5%
Castella i Lleó	79,6%	17,9%	2,5%
Castella-La Manxa	81,5%	16,6%	1,9%
Catalunya	58,1%	39,0%	2,9%
Comunitat Valenciana	73,2%	25,0%	1,8%
Extremadura	83,2%	16,6%	0,1%
Galícia	77,8%	20,8%	1,5%
Madrid (Comunitat de)	59,6%	28,8%	11,6%
Múrcia (Regió de)	90,8%	9,2%	-
Navarra (Comunitat Foral de)	67,6%	29,5%	2,9%
País Basc	59,6%	36,0%	4,3%
Rioja (La)	73,7%	25,0%	1,4%
Ceuta	--	--	--
Melilla	--	--	--

Font: CIS, Baròmetres d'opinió (postelectorals autonòmiques 2015, 2016 i 2018 (Andalusia)).

Des del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) es realitza un baròmetre biennal centrat exclusivament en la religiositat i en la gestió de la seva diversitat. En aquest estudi, es duu a terme una cuidada anàlisi de la incidència del fet religiós sobre la societat catalana. Per aquest motiu, hem considerat oportú incorporar algunes dades d'aquest baròmetre que poden esdevenir d'utilitat per tal d'obtenir dades més específiques del territori català. Aquestes dades fan referència a l'any 2016, que és el darrer en que hi ha les últimes disponibles.

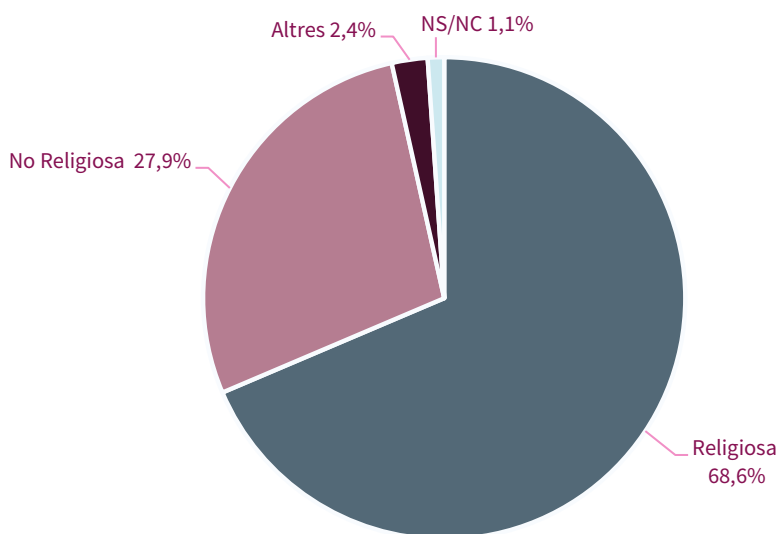
Si es fa referència a l'adscripció a opcions de consciència de la població catalana, el 58% de la població es considera catòlica, mentre que un 16% es defineix com a atea i un 12% com a agnòstica. També s'observa un 11% vinculat a altres religions. Cal mencionar que un 2% està inscrit a altres opcions de consciència. Per tant, es pot afirmar que al voltant d'un 67% està inscrit a opcions de consciència religioses, mentre que un 28% ho està a opcions no religioses. Es tracta, per tant, d'una proporció de persones amb adscripció de consciència no religiosa menor que la que es pot observar a les dades del CIS de l'any 2015 (veure Taula 1).

Gràfic 6. Adscripció a opcions de consciència. Catalunya, %, 2016



**Font: CEO. Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat.
2016**

Gràfic 7. Adscripció a opcions de consciència. Categories agrupades. Catalunya, %, 2016



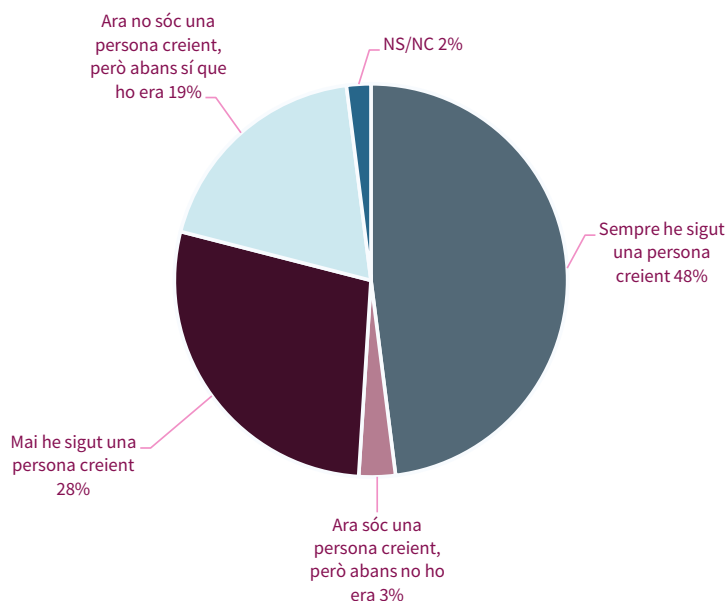
**Font: CEO. Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat.
2016**

Les opcions de consciència poden canviar (o no) al llarg de la vida, és important conèixer amb quina freqüència i en quina direcció es produeixen aquests canvis per determinar l'evolució de les opcions de consciència de la població. Actualment el Centre d'Estudis d'Opinió, a través del seu baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la diversitat, recopila informació sobre la permanència i els canvis en les opcions de consciència de la ciutadania catalana.

Tal com ens mostra el Gràfic 8, el 48% de la població catalana afirma que sempre ha sigut creient, sent aquesta l'opció amb una proporció més elevada de respostes. En segon lloc, trobem a les persones que mai no han sigut creients, i que constitueixen el 28% dels enquestats. Per altra banda, si ens referim als ciutadans i ciutadanes que han expressat algun canvi en la seva opció de consciència, cal mencionar que un 19% afirma que ara no és una persona creient, però que ho havia estat. El fenomen invers (persona no creient que ha passat a ser creient) es dona únicament en un 3% dels casos.

Aquestes dades són similars a les que trobem l'any 2014, quan va ser publicat l'anterior edició del baròmetre sobre religiositat. Si bé cal mencionar que, en aquest cas les persones que sempre han estat creients representaven una proporció lleugerament major (52%) i les persones que ara no són creients però abans sí que ho eren conformaven un percentatge sensiblement inferior (14%).

Gràfic 8. Permanència i canvi de l'adscripció a opcions de consciència. Catalunya, %, 2016

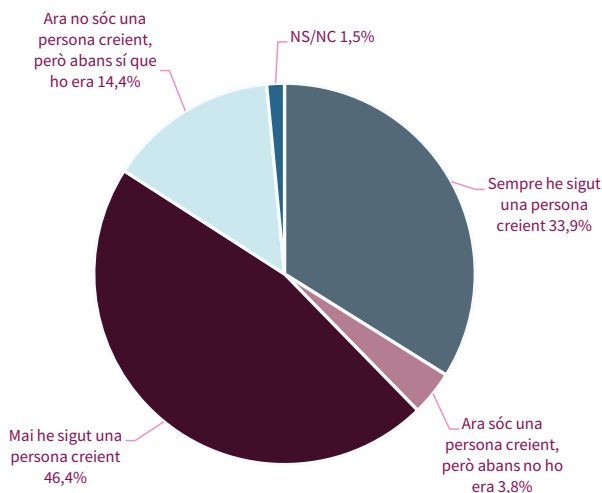


Font: CEO. Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat. 2016

Entre les persones joves, es poden apreciar diferències importants en la permanència i canvi de l'adscripció a opcions de consciència, si ho comparem amb el conjunt de la població. En el cas de les persones d'entre 16 i 24 anys, el 46% afirma que

mai ha sigut una persona creient, mentre que un 34% sempre ho ha sigut. Per tant, la majoria de joves d'entre 16 i 24 anys no ha canviat mai la seva adscripció de consciència. No obstant això, un 14% afirma que ara no és una persona creient, però abans sí que ho era, i un 4% ara és una persona creient, però abans no ho era.

Gràfic 9. Permanència i canvi de l'adscripció a opcions de consciència. Catalunya, joves d'entre 16 i 24 anys, %, 2016



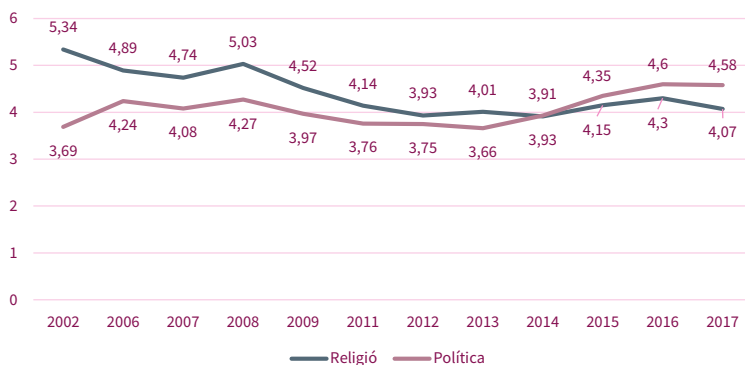
Font: CEO. Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat. 2016

Religiositat

En edicions anteriors d'aquest informe s'ha analitzat l'evolució de la importància de la religió en la vida de les persones, que continuem complementant en cada edició. El Gràfic 10 recull els resultats d'una pregunta realitzada en els baròmetres del CIS, en la que es demanava a les persones enquestades que valoressin, en una escala del 0 al 10, el nivell d'importància d'alguns aspectes de la seva vida, entre els quals hi havia la religió. Al gràfic també hem volgut incorporar les dades corresponents al nivell d'importància de la política, per tal de poder tenir un marc comparatiu.

Tal com ja s'ha assenyalat en edicions anteriors d'aquest informe, en el període 2008-2014 es pot apreciar una davallada important de la importància de la religió en la vida de les persones.

Mentre que la religió, tendeix a ser cada vegada menys important per a les persones enquestades (l'any 2000 la importància que s'atorgava a la religió era de 5,2 sobre 10, mentre que el 2017 havia decaigut fins al 4,07); la política, que també havia experimentat una caiguda força constant des de l'any 2002, ha experimentat un creixement constant des de l'any 2013 fins al 2017, passant d'una puntuació de 3,66 al 4,58. L'any 2014, i per primera vegada al llarg de la sèrie històrica, la política ha passat a ser un àmbit més important que la religió en la vida de les persones, un ordre que s'ha mantingut fins al 2017.

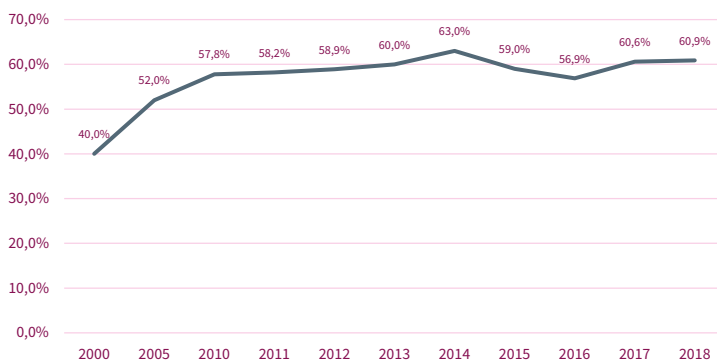
Gràfic 10. Importància de la religió i la política a la vida (0:poc; 10:molt)

Font: Elaboració pròpia a partir CIS, Baròmetres d'opinió

Si des de la perspectiva de la religiositat ens fixem en la pràctica religiosa trobem que entre els anys 2000-2014 la proporció de creients no practicants a l'Estat espanyol ha experimentat un creixement ininterromput, que és especialment accentuat en la primera dècada del segle (2000-2010). A partir del'any 2014 però, es reverteix aquesta tendència, iniciant-se una davallada de la proporció de creients no practicants, pas-

sant a ser del 56,9% el 2016, la xifra més baixa des del 2005. No obstant això, les últimes dades disponibles ens mostren un repunt d'aquesta dada, que l'any 2017 i 2018 es torna a situar per sobre del 60%. Caldrà veure al llarg dels pròxims anys si aquesta tendència varia o si es manté representant el 60% de les persones adscrites a opcions de consciència. En termes generals, la població creient no practicant ha incrementat uns 20 punts percentuals durant el període analitzat.

Gràfic 11. Evolució dels creients no practicants a l'Estat espanyol (creients que no assisteixen mai o gairebé mai als oficis religiosos), %, 2000-2018

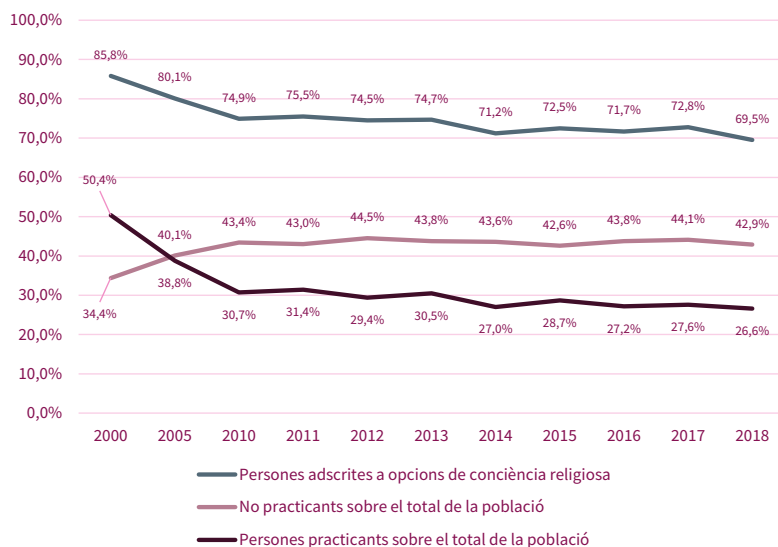


Font: Elaboració pròpia a partir CIS, Baròmetres d'opinió.

El Gràfic 12 ens mostra que la proporció de persones practicants en relació al total de la població ha tendit a disminuir durant el període analitzat, si bé al llarg dels darrers anys s'observa un estancament d'aquesta tendència. Així doncs, entre el període 2000-2010 es produeix una notable davallada de la proporció de persones practicants, passant de representar el 50% al 31%. A partir de l'any 2010 s'observa una estabilització de la proporció de persones practicants, si bé cal dir que actualment la proporció de persones practicants és del 26,6%, lleugerament inferior a la que observàvem l'any 2010.

L'evolució de les dades en aquestes dues dècades ens mostren com s'ha reduït a la meitat les persones que practiquen la seva religiositat passant de representar el 50% del total de la població al 25%. Aquelles persones que manifesten la seva adscripció a opcions de consciència religiosa però es declaren no practicants, representen més del 40% del conjunt de la població.

Gràfic 12. Evolució de les persones practicants i no practicants sobre el total de població de l'Estat espanyol, %, 2000-2018



Font: Elaboració pròpia a partir CIS, Baròmetres d'opinió.

2. Finançament

L'estudi més recent del CIS centrat en la religiositat va ser publicat al febrer de l'any 2008 (Religiositat, estudi 2752). Al llarg d'aquest monogràfic es recull l'opinió de la població sobre el finançament de les religions per part del govern espanyol. Segons aquestes dades, l'any 2008 gairebé la meitat de la població es mostrava contrària que l'Estat contribuís al finançament de les confessions religioses, és a dir, es mostrava partidària de la laïcitat de l'Estat en l'àmbit referent al finançament de les confessions religioses. Per altra banda, entre les persones que es mostraren partidàries que l'Estat donés suport al finançament de les institucions religioses, trobem un 24% a favor que aquesta contribució fos equitativa entre totes les confessions religioses, mentre que la proporció restant opinava que s'hauria de donar suport econòmic només a l'Església Catòlica. En aquest àmbit, trobem diferències destacables entre les persones segons la seva adscripció a opcions de consciència (religioses i no religioses). Més d'un 80% de les persones que es declaraven no adscrites a opcions de consciència religioses eren contràries al finançament de les religions per part de l'Estat. Entre les persones que es declararen adscrites a opcions de consciència religioses, un 40% eren partidàries del no finançament de les confessions religioses per part del govern. Per tant, si bé podem apreciar que les persones adscrites a una opció

de consciència religiosa són notablement més partidàries que l'Estat contribueixi al finançament religiós, és destacable que gairebé la meitat d'aquest col·lectiu aposti per un model laic de finançament.

No tenim dades més recents centrades en aquest àmbit, i no podem saber amb exactitud fins a quin punt les xifres recollides anteriorment s'han vist modificades al llarg dels anys transcorreguts des de la publicació del baròmetre, un període marcat per intensos canvis econòmics i socials. Tot i això, podem extreure algunes conclusions de l'anàlisi de l'assignació tributària a l'Església Catòlica, que mirarem d'analitzar a continuació.

Assignació tributària

L'Estat destina una partida dels pressupostos generals a l'Església Catòlica: una quantitat monetària determinada per mitjà de la declaració de la renda de les persones físiques. Quan un contribuent fa la declaració de renda té l'opció de destinar un 0,7% de la seva assignació tributària a l'Església Catòlica, a altres fins socials, o a les dues opcions (amb el que es destina un 0,7% de la quota íntegra al sosteniment econòmic de l'Església Catòlica i un altre 0,7% a activitats d'interès social), o no manifestar-se a favor de cap opció i destinar aquest percentatge als pressupostos generals.

Aquest model d'assignació tributària ha presentat algunes va-

riacions en les dues últimes dècades: l'any 1999 s'introdueix l'opció de col·laborar amb l'Església Catòlica i amb altres fins socials mitjançant l'assignació a les dues opcions, i l'any 2007 s'incrementa el coeficient d'assignació tributària del 0,52% al 0,7%, data en la qual s'elimina el complement pressupostari pel qual la quantitat final que l'Església Catòlica rebia per aquest concepte era superior a la suma del que els declarants hi destinaven a partir de les seves assignacions.

Si observem les dades de la taula presentada, podem comprovar que els imports a partir de l'any 2007 són superiors als dels anys anteriors. Aquest fet s'explica pel canvi respecte al coeficient d'assignació tributària (del 0,52% passa al 0,7%, com dèiem). Des de l'any 1999, són majoritàries les declaracions en les quals es consigna exclusivament l'assignació tributària a altres fins socials, incrementant-se, en el període 1999-2012, més d'un 6%. La proporció de contribuents que no fan cap assignació es manté relativament constant al llarg dels anys (al voltant del 30%). La proporció de declaracions que opten per marcar exclusivament la casella de l'Església ha experimentat una tendència a la baixa durant el període analitzat. Així doncs, si el 1998 el 36,6% de les declaracions feien la contribució a l'entitat religiosa, la xifra és únicament del 14,2% si tenim en compte les últimes dades fiscals disponibles (2015).

No obstant això, observem com s'incrementa el percentatge de declaracions en què els contribuents indiquen ambdues

opcions (Església Catòlica i altres fins socials), en gairebé 11 punts percentuals en aquest període descrit, presentant a més, una tendència a incrementar-se al llarg dels últims cinc anys registrats.

Centrant-nos en les xifres absolutes, en primer lloc cal mencionar que durant l'exercici del 2015, l'Església Catòlica havia recaptat més de 227 milions d'euros a través de les aportacions de la declaració de la renda. Una xifra notablement inferior a la del 2014, en la qual recaptà més de 231 milions d'euros. La xifra de 2015 és similar a la de 2013 en el qual recaptà més de 226. Per la seva banda, les aportacions destinades a altres fins van ser, tenint en compte les dades del 2015, de més de 299 milions d'euros, una suma que també s'ha incrementat respecte al 2013 anterior, quan la recaptació fou de 284 milions, però similar a la de 2014, la qual va ser de 296 milions d'euros.

Si es fa referència a la tendència històrica, cal mencionar que l'Església Catòlica presenta una evolució irregular: entre el 2007 i el 2008 es percep un increment d'assignacions, però a partir del 2008 s'experimenta una constant davallada que perdura fins al 2011, moment en el qual es torna a produir un increment dels fons recaptats per la institució religiosa que es manté fins a les darreres dades disponibles.

En el cas de l'evolució de la quota destinada a altres fins, es percep una tendència més regular, de tal manera que podem afirmar que entre el període 2007-2015 s'ha experimentat un

increment ininterromput dels fons destinats a altres fins, exceptuant els anys 2009 i 2010, moment en el qual es produeix una davallada que es recupera a partir del 2011 i es manté fins a les darreres dades disponibles.

Cal mencionar que les persones que contribueixen al finançament de l'església Catòlica a través de l'assignació tributària compten, en xifres globals, amb una renda un 16% superior als que no marquen la casella de l'Església, una xifra que es pot extreure si calculem el total de la renda declarada a partir de la quota destinada a cada una de les caselles (xifra que constitueix el 0,7% de la suma total declarada).

Taula 2. Evolució de l'assignació tributària a l'església Catòlica i altres fins d'interès social. IRPF 1998-2015

	Església Catòlica	Altres fins	Ambdues opcions	Sense assignació	Església Catòlica	Altres fins
1998	36,6%	29,2%	--	34,1%	97.220.000	61.671.000
1999*	29,3%	29,5%	10,3%	30,7%	88.564.000	65.727.000
2000	27,4%	30,0%	11,6%	30,8%	97.737.000	86.572.000
2001	22,1%	31,6%	11,2%	35,1%	95.690.000	105.583.000
2002	22,4%	32,6%	11,8%	33,0%	105.991.000	115.237.000
2003	21,9%	32,4%	11,6%	34,2%	105.700.000	114.300.000
2004	22,1%	33,5%	11,5%	32,9%	117.700.000	127.200.000
2005	22,0%	33,8%	11,4%	32,8%	133.000.000	144.600.000
2006	21,7%	32,6%	11,7%	34,0%	160.200.000	167.900.000
2007**	21,7%	34,1%	12,7%	31,5%	221.300.000	245.500.000
2008**	21,1%	34,4%	13,1%	31,4%	230.000.000	264.400.000
2009**	20,9%	35,0%	12,8%	30,3%	227.400.000	267.000.000
2010**	21,1%	34,7%	14,6%	29,6%	226.000.000	262.300.000
2011**	20,1%	35,4%	14,8%	29,7%	225.200.000	271.000.000
2012**	19,3%	36,0%	15,7%	29,0%	226.700.000	278.400.000
2013**	18,2%	36,0%	17,0%	28,8%	226.400.000	284.000.000
2014**	16,0%	34,5%	19,1%	30,4%	231.300.000	296.400.000
2015**	14,2%	34,5%	21,0%	30,3%	227.400.000	299.900.000

Font: Memòria de l'Administració Tributària (diversos anys)

(*) A partir de l'any 1999 es pot col·laborar amb les dues opcions (Església Catòlica i altres fins d'interès social).

() Les dades del 2007 no són comparables amb les d'exercicis anteriors a causa de la reforma de l'impost que va entrar en vigor en aquest any, i al canvi del percentatge de la quota íntegra destinat al sosteniment de l'Església Catòlica.**

3. Educació

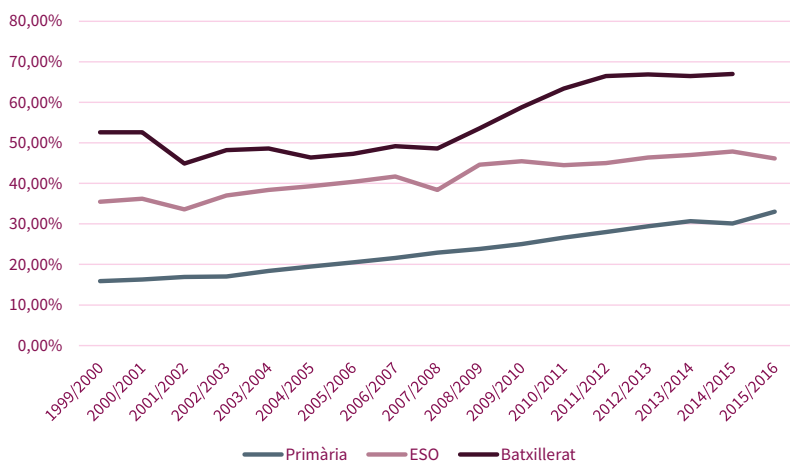
Assignatura de religió

Durant el curs 2015-2016, un 33% de l'alumnat de primària realitzaren activitats alternatives a la religió. Aquesta proporció era del 46% en el cas dels estudiants de l'ESO, pel que fa al Batxillerat no es disposa de dades per al curs mencionat. Al llarg de la sèrie analitzada, es pot observar que en els tres nivells educatius analitzats s'ha produït un increment del percentatge d'alumnes que cursen activitats alternatives. En el cas de primària, s'observa un creixement més important, passant del 16% el curs 1999-2000 al 33% durant el curs 2015-2016.

És al batxillerat on existeix una major proporció d'alumnes que cursen activitats alternatives. En aquest cas, s'experimentà un destacable creixement entre els cursos 2007-2008 i 2011-2012, si bé al llarg dels darrers dos cursos la proporció d'alumnes de batxillerat que no fan religió s'ha estancat al voltant del 67%.

En el cas de l'ESO, la tendència general també ha presentat un increment de la proporció d'alumnes que cursen activitats alternatives, passant de representar el 36% el curs 1999-2000 al 48% del curs 2014-2015 i 46% al curs 2015/2016.

Gràfic 15. Evolució alumnat que va cursar activitats alternatives, segons nivell educatiu, 1999-2016

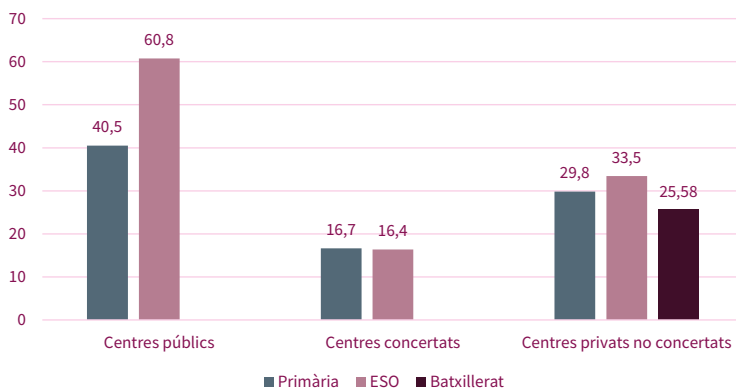


Font: MECD, Las cifras de educación en España. Estadísticas e indicadores. La enseñanza de la religión, diversos anys.

Es poden observar diferències rellevants segons la tipologia de centre. Així doncs, als centres de titularitat pública és on

trobem una major proporció d'alumnes que cursen activitats alternatives a la religió, representant el 40,5% de l'alumnat en el cas de la primària i el 60,75% a l'ESO. Per contra, els centres privats concertats són els que presenten menys alumnes que no cursen religió. En el cas de la primària, la proporció d'aquests és del 16,67% i del 16,4% a la secundària. Pel que fa als centres privats no concertats, les xifres són per primària el 29,8%, per l'ESO el 33,5% i per batxillerat, del qual sí que es disposa de dades en aquest cas, del 25,6%.

Gràfic 16. Alumnat que va cursar activitats alternatives, segons tipus de centre, %, Curs 2014-2015



Font: MECD, Las cifras de educación en España. Estadísticas e indicadores. La enseñanza de la religión, diversos anys.

Les diferències al territori pel que fa a la proporció d'estudiants que cursen activitats alternatives a la religió són destacables. A primària, les comunitats autònomes que presenten una major proporció d'alumnes que cursen activitats alternatives són Catalunya (66,8%), País Basc (56,6%) i la Comunitat Valenciana (36,5%), mentre que les que menys són Andalusia (15,3%), Extremadura (11%) i Ceuta (9,3%). En el cas de l'ESO, les CCAA amb més alumnes que realitzen activitats alternatives són Catalunya (69,2%), Melilla (69,7%) i el País Basc (56,9%), i les que compten amb una menor proporció són Andalusia (33,8%), La Rioja (31,8%) i Extremadura (26,5%).

Taula 3. Alumnat que va cursar activitats alternatives, segons comunitats autònomes, curs 2015-2016, %

Comunitat Autònoma	Primària	ESO
Andalusia	15,3%	33,8%
Aragó	30,8%	46,4%
Astúries (Principat d')	27,0%	41,7%
Balears (Illes)		.
Canàries	25,1%	43,9%
Cantàbria	23,8%	39,8%
Castella i Lleó	19,9%	35,5%
Castella-La Manxa	19,1%	38,3%
Catalunya	66,8%	69,2%
Comunitat Valenciana	36,5%	46,1%
Extremadura	11,0%	26,5%
Galícia	29,3%	46,3%
Madrid (Comunitat de)	34,7%	48,2%
Múrcia (Regió de)	22,5%	42,0%
Navarra (Comunitat Foral de)	36,1%	45,2%
País Basc	56,6%	56,9%
Rioja (La)	25,3%	31,8%
Ceuta	9,3%	49,4%
Melilla	21,0%	69,7%
TOTAL	33,3%	46,2%

Font: MECD, Las cifras de educación en España. Estadísticas e indicadores. La enseñanza de la religión. Curs 2015-2016

Es fa referència a la distribució de l'alumnat en els centres educatius segons titularitat –pública o privada- i finançament –concertat o privat-. Per altra banda, els centres de titularitat privada es poden classificar segons si són confessionals i laics, unes dades que es recullen amb una periodicitat quinquennal a través de l'Enquesta de Finançament i despeses de l'Ensenyament privat de l'INE. En aquesta edició incorporem les dades del curs 2014-2015.

Durant el curs 2014-2015 el 68% dels alumnes estaven matriculats en centres públics, mentre que un 19% en un centre privat religiós i un 14% en un centre privat laic. L'alumnat que estudia en centres concertats confessionals representa el 68% del total d'alumnes dels centres concertats. Per altra banda, i en termes econòmics, és necessari mencionar que dels 5.946 milions d'euros que l'Estat destina a centres privats (a través de concerts o altres mecanismes de finançament) 3.912 es destinen a centres confessionals.

Taules 4 i 5. Alumnat segons dependència i titularitat del centre, Cursos 2004-2005, 2009-2010 i 2014-2015

	Total (1)	Públic (2)	Privat
2004-2005	6.889.685	4.601.055	2.288.630
	100%	66,8%	33,2%
2009-2010	7.441.006	5.009.289	2.431.707
	100%	67,3%	32,7%
2014-2015	8.101.473	5.512.099	2.589.374
	100%	68,0%	31,9%

	Privat			
	Confessional		No confessional	
	Concertat	No concertat	Concertat	No concertat
2004-2005	1.379.324	50.040	543.853	315.408
	20,0%	0,7%	7,9%	4,6%
2009-2010	1.370.024	50.017	606.614	420.896
	18,4%	0,7%	8,2%	5,7%
2014-2015	1.468.520	40.647	694.115	446.128
	18,10%	0,50%	8,50%	5,50%

Font: INE, Encuesta de financiación y gastos de la enseñanza privada, curso 2009-2010. Excepte dades (1) i (2). (1) Sumatori columnes públic i privat. (2) Ministerio de Educación, Cultura y Deportes. Estadísticas de las enseñanzas no universitarias.

4. Ritus de pas

A través de l'anàlisi dels ritus de pas es vol determinar fins a quin punt la societat espanyola actua seguint els preceptes i pautes d'actuació tradicionals del culte religiós (específicament del catòlic, que com hem vist és el majoritari). Per tant, l'estudi de les dades vinculades als ritus de pas poden esdevenir indicadors de religiositat de les persones.

El Gràfic 21 ens mostra l'evolució dels matrimonis entre els anys 1991 i 2017 segons la seva tipologia. Aquestes dades ens indiquen que, a l'inici del període analitzat, el 79,4% dels matrimonis eren de caràcter confessional, mentre que el 20,6% eren matrimonis civils. L'any 2017, la tendència s'havia invertit completament, havent-hi un 80,2% de matrimonis civils, enfront d'un 19,8% de confessionals.

Per tant, es pot afirmar que de moment es manté la tendència a l'alça dels matrimonis civils, una tendència que s'ha desenvolupat de manera ininterrompuda durant el període 2000-2017.

Gràfic 18. Evolució de matrimonis segons tipologia, %, 1992-2017

Font: Elaboració pròpia a partir INE, *Moviment Natural de la població*.

Les comunitats autònomes on trobem una major proporció de matrimonis civils són Catalunya (90,9%), País Basc (87,4%) i les Illes Balears (86,8%). Per contra, les comunitats amb un menor percentatge de matrimonis civils són Ceuta (52,1%), Castella-La Manxa (68,1%) i Extremadura (68,3%).

En termes generals, a totes les comunitats es pot apreciar que la majoria de matrimonis es realitzen per la via civil, si bé es donen diferències territorials importants, ja que com hem vist la forquilla oscil·la entre el 52,1% i el 90,9%, segons el territori.

Taula 6. Matrimonis segons forma de celebració, Comunitats Autònomes, 2018

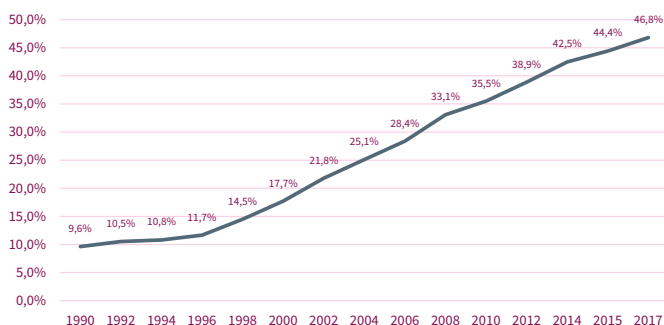
Comunitat Autònoma	Confessional (catòlica i altres)	Civil	No consta
Andalusia	28,7%	70,2%	1,1%
Aragó	23,3%	75,1%	1,6%
Astúries, Principat d'	15,6%	84,4%	.
Balears, Illes	10,4%	86,8%	2,8%
Canàries	13,2%	84,9%	1,8%
Cantàbria	13,1%	82,5%	4,4%
Castilla i Lleó	22,1%	76,1%	1,8%
Castilla-La Manxa	30,2%	68,1%	1,7%
Catalunya	9,0%	90,9%	0,1%
Comunitat Valenciana	15,6%	83,7%	0,7%
Extremadura	31,5%	68,3%	0,2%
Galícia	18,3%	80,9%	0,8%
Madrid, Comunitat de	21,6%	75,7%	2,6%
Múrcia, Regió de	26,6%	73,3%	0,1%
Navarra, Comunitat Foral de	20,4%	79,3%	0,3%
País Basc	11,1%	87,4%	1,4%
Rioja, La	18,6%	81,1%	0,2%
Ceuta	47,5%	52,1%	0,5%
Melilla	14,1%	85,2%	0,8%
Total	19,5%	79,3%	1,2%

Font: Elaboració pròpia a partir INE, Moviment Natural de la població.

També s'ha produït, al llarg de les últimes dècades, un destacable increment dels naixements fora del matrimoni, que s'ha accelerat sobretot entre els darrers 20 anys (1996 – 2017). Segons les últimes dades disponibles, el 47% dels infants són nascuts fora del matrimoni. Aquesta xifra representava únicament el 9,6% el 1990.

Es manté, per tant, el creixement dels naixements fora del matrimoni, que s'ha desenvolupat de manera ininterrompuda durant tota la sèrie analitzada.

Gràfic 19. Naixements fora del matrimoni, %, 1990-2017



Font: Elaboració pròpia a partir INE, Moviment Natural de la població.

5. Conclusions

Una de cada quatre persones de l'Estat espanyol es declara adscrita a opcions de consciència no religiosa. És a dir, un 27% de la població es declara no creient o atea. Si observem l'evolució de les persones amb opcions de consciència no religiosa, observem un important creixement entre el període 1980-2015, passant del 9% al 25%.

Es poden detectar diversos elements que influeixen en l'adscripció de consciència de les persones. Per una banda, l'edat és un d'aquests factors. Així doncs, amb les dades presentades, es percep que més de la meitat de les persones joves es declaren adscrites a opcions de consciència no religiosa, una proporció que es redueix progressivament a mesura que s'incrementa l'edat de les persones. És, per tant, entre el col·lectiu de 65 anys o més on el percentatge de no creients és més reduït, situant-se al voltant del 10%.

La distribució territorial es presenta com un element condicional de l'adscripció de consciència de la ciutadania. Per una banda, a Catalunya, el País Basc i les Illes Balears es troba una major proporció de persones adscrites a opcions de consciència no religiosa, mentre que els territoris on aquest percentatge és més reduït són Extremadura, Castella-La Manxa, Aragó i Múrcia.

El CEO ens ofereix dades concretes de Catalunya relacionades amb l'adscripció de consciència que plantegen algunes diferències en relació amb les publicades al CIS.

Entre el període 2000-2018 s'ha produït un increment de la proporció de creients no practicants al conjunt de l'Estat, que han passat del 40% al 60%. Aquest percentatge es relaciona amb l'evolució negativa de la pràctica religiosa, en l'actualitat un 25% de la població es declara practicant.

Si fem referència a l'assignació tributària de l'Església Catòlica, podem observar que durant l'any 2015 la institució religiosa va percebre més de 227 milions d'euros, i la quantitat recollida per la casella destinada a altres fins va ser d'uns 299 milions. En termes generals, la proporció de declaracions que marquen únicament la casella de l'entitat religiosa ha tendit a disminuir entre el període 1998-2015, mentre que les que marquen l'opció d'altres fins socials s'han incrementat percentualment, si bé al llarg dels últims anys es pot apreciar un estancament d'aquest creixement.

Si fem ara referència a l'alumnat que cursa l'assignatura de religió, podem mencionar que es presenten diferències entre els diversos nivells educatius. Tenint en compte les últimes dades disponibles, corresponents al Curs 2015-2016, s'observa que a primària la proporció d'alumnes que realitzen activitats alternatives a la religió és del 33%, a la secundària obligatòria és del 46% i en el batxillerat ascendeix fins al 67% (2014-2015).

Aquestes xifres fan referència al conjunt de centres educatius, però hi ha importants diferències entre els centres segons la seva titularitat. Així doncs, els centres públics són els que presenten una major proporció de l'alumnat que no cursen religió a primària (41%), seguits dels centres privats no concertats (30%) i dels centres privats concertats, en els quals només un 17% dels alumnes cursa activitats alternatives a la religió.

En el cas de l'ESO, és als centres públics on hi ha una proporció més elevada de persones que cursen activitats alternatives, mentre que als centres privats concertats és on aquesta xifra és menor.

A l'informe també s'analitzen algunes dades relacionades amb els ritus de pas. Per una banda, cal mencionar que es manté la tendència a l'alça dels matrimonis civils al conjunt de l'Estat, incrementant-se un any més la proporció d'aquests respecte als religiosos. Les últimes dades disponibles, corresponents a l'any 2017, indiquen que un 80% dels matrimonis que es realitzaren eren de caràcter civil, mentre que el 20% restant foren religiosos.

Per altra banda, el percentatge de naixements fora del matrimoni també ha augmentat durant els últims anys, sent del 47% del total de naixements de l'any 2015, tres punts percentuals per sobre de la dada de l'any anterior.

Així doncs, es pot observar com, en termes generals, es manté la proporció de persones amb adscripcions de consciència no religiosa al voltant del 25% al conjunt de l'Estat espanyol, una xifra que presenta variacions si tenim en compte diversos elements com l'edat o l'àmbit territorial. En aquest sentit, els joves són els que presenten uns percentatges més reduïts de persones adscrites a opcions de consciència religiosa, així com la població de Catalunya, el País Basc i les Illes Balears. Com hem vist, aquestes importants diferències territorials es presenten quan fem referència al nombre d'alumnes que cursen activitats alternatives a la religió, o quan fem referència als matrimonis civils, per exemple.

Autors //
Autores

David Bueno



És doctor en biologia i professor de genètica a la Universitat de Barcelona. La seva trajectòria professional i acadèmica s'ha desenvolupat a Barcelona i Oxford, i s'ha centrat en la genètica del desenvolupament i la neurociència, i la seva relació amb el comportament humà, també en l'àmbit educatiu. Fa classes de diverses matèries del camp

de la genètica, l'educació i la comunicació científica, i ha publicat més de seixanta articles científics en revistes especialitzades. En l'àmbit de la divulgació científica, ha publicat nombrosos llibres per apropar la ciència a la ciutadania, així com diversos llibres de text. Col·labora habitualment amb diversos mitjans (*El Punt Avui, Ara*). L'any 2010 va guanyar el *Premi Europeu de Divulgació Científica «Estudi General»*, i al 2018 el premi Magisterio per la seva tasca d'apropar la neurociència a l'educació.

Valeria Giacomoni



Llicenciada en Filologia Hispànica a Itàlia amb la tesi *“La difusión del anarquismo en España. Influencia y presencia en la literatura 1868 – 1936”*. Al 2001 arriba a Barcelona amb la beca Leonardo da Vinci per fer unes pràctiques de 6 mesos a l’Ateneu Enciclopèdic Popular, amb el que col·labora i n’és membre de la Junta fins al 2015 quan torna a Itàlia. Al 2005

va començar un doctorat en Història Contemporània a la Universitat de Barcelona, i al 2007 es treu la titulació DEA amb una tesi sobre la pedagogia llibertària *“La evolución del concepto de pedagogia libertaria. Aplicaciones prácticas en Catalunya a principio del siglo XX”*. No acaba el doctorat però sí la tesi, la qual converteix en la seva primera publicació: *Joan Puig Elias: anarquismo, pedagogia y coherencia*, Descontrol, Barcelona, 2017. Ha col·laborat amb la Xarxa d’Educació Lliure entre el 2008 i 2011 i escriu regularment per la *Revista A* a Itàlia des del 2009. Al 2008 va tenir l’oportunitat de treballar per la *Fundació Ferrer i Guàrdia*, catalogant la biblioteca.

David Altimir



tres Rosa Sensat on també hi té publicat el llibre *Com escoltar els infants?*. Va ser membre del Consell de redacció i de l'equip de direcció de la *Revista IN-FÀN-CI-A*, on a més hi té escrits nombrosos articles.

Mestre d'educació infantil a l'escola Les Pinediques de Taradell des de l'any 2013. Va estar deu anys a l'escola Bressola Sant Galdric de Perpinyà a Catalunya nord. Anteriorment va col·laborar amb l'experiència educativa de Reggio Emilia a la mateixa ciutat i també a diferents ciutats europees. Actualment també és secretari de l'Associació de Mes-

Ignasi Llorente



És un escriptor, comunicador, divulgador científic i polític català. Va estudiar medicina a la Universitat Rovira i Virgili. Tot i això, ha dedicat la major part de la seva trajectòria professional a la comunicació i a les TIC. Actualment col·labora amb diverses entitats, universitats i organitzacions amb conferències i publicacions al voltant del paper que el mètode científic ha de jugar en

la nostra societat més enllà del camp estrictament científic. Exemples d'això en són el llibre *A la recerca del benestar* (Angle, 2012), on exposa la seva recepta per tal que el mètode científic entri en els cercles de presa de decisions polítiques, i el conte infantil *Mai no oblidaré el teu nom* (Cossetània, 2018), on explica al públic més jove un dels moments més importants de la revolució neolítica. La seva darrera publicació ha sigut *La història de la ciència com mai te l'han explicat* (Angle, 2018) on repassa els moments més importants en la història del pensament científic des de l'Escola de Milet fins a les principals teories del segle XX.

Quico Ràfols



Llicenciat en periodisme per la UAB. Membre del Sindicat de Periodistes de Catalunya / Sindicat de Professionals de la Comunicació (SPC) del qual n'és el president des del 14 d'abril de 2018. Una responsabilitat que ha assumit amb passió i envoltat de molt bona gent i amb ganes de contribuir a millorar aquesta professió. També és Secretari d'Organització de la

Federació de Sindicats de Periodistes (FeSP), que agrupa els diferents sindicats de periodistes de l'Estat espanyol. Ha treballat principalment a *Diari de Barcelona*, *Nou diari de Barcelona* i a la revista *el Triangle*. Escriu en el seu blog sobre el dret a la informació de la ciutadania, reconegut a l'article 52 de l'Estatut de Catalunya, a l'article 20 de la Constitució espanyola, com també a l'article 19 de la Declaració Universal dels Drets Humans. És el que permet defensar amb més garanties el conjunt dels drets fonamentals en una societat plenament democràtica. És també fundador de la Fundació Ferrer i Guàrdia.

Antoni Castells



gran utilitat per conèixer la “revolució econòmica des de baix” que s’ha configurat a l’estat espanyol durant el desenvolupament de la Guerra Civil (1936-1939) en multitud de pobles i ciutats de la zona republicana.

Doctor en Ciències Econòmiques i autor de varies publicacions, és expert en col·lectivitzacions de la República i temps de la Guerra Civil. El seu anàlisi precís del desenvolupament i l’evolució de les col·lectivitzacions en els sectors industrials de la ciutat de Barcelona i la seva conurbació metropolitana (Badalona, etc) segueix sent avui en dia una eina de

Santi Castellà



Dret Ambiental de Tarragona (CEDAT), del Foro Hispano-Marroquí de Juristes i del Patronat de la Fundació Ferrer i Guàrdia.

Llicenciat en Ciències Polítiques per la U.N.E.D. Doctorat en “Estudis Internacionals”. Màster Universitari en Pau, Seguretat i Defensa per l’Institut Universitari “General Gutiérrez Mella-do”. Professor titular de Dret i Relacions Internacionals a la Universitat Rovira i Virgili. Director de la Càtedra Tarragona Smart Mediterranean City. Membre del Centre de

Vicenç Molina



Llicenciat en Geografia i Història, professor de català i diplomàtic en Economia Política, Literatura i Filosofia. Ha estat professor en diversos centres educatius. Actualment és professor d'Ètica i Responsabilitat Social a la Universitat de Barcelona. Ha estat col·laborador i membre del consell de redacció de la revista *Espai de Llibertat* (Barcelona). Ha

col·laborat en revistes com *Minerva* (Barcelona), *Alta Dirección* (Barcelona) *Humanisme* (París), *La Pensée et les Hommes* (Brusel·les), *Moralità Provvisoria* (Milà). Ha escrit i coeditat diverses publicacions en els àmbits de la laïcitat, la democràcia i els drets humans, i en la fonamentació dels valors del republicanisme, com *La República en els cors i Una democràcia ciutadana*. Vicepresident de la Fundació Ferrer i Guàrdia.

Hungria Panadero



Llicenciada en Sociologia en l'itinerari de treball i organitzacions per la Universitat Autònoma de Barcelona (2001). Llicenciada en Ciències del Treball per la Universitat Oberta de Catalunya (2005). Ha realitzat diferents cursos d'especialització en els àmbits de la participació i la joventut.

Des de 2006 és investigadora de l'institut d'Anàlisi

Social i Polítiques Públiques de la Fundació Ferrer i Guàrdia. Ha estat autora i ha participat en recerques en diferents àmbits: educació, ocupació, associacionisme, participació, joventut i la gestió de la diversitat cultural. Experta en l'assessorament de plans estratègics tant a Administracions Públiques com a entitats i dinamització de processos participatius. Ha col·laborat en totes les edicions de *l'Informe Ferrer i Guàrdia* així com en diverses publicacions sobre laïcitat, així com ha participat en nombrosos projectes vinculats a entitats de col·lectius immigrants.

Josep Mañé



per incorporar-se a l'equip professional. Abans de la seva reincorporació ha estat col·laborador de l'Observatori Àsia Central.

Llicenciat en Ciències Polítiques i de l'Administració per la Universitat Autònoma de Barcelona (2013). Màster Oficial de Relacions Internacionals, Seguretat i Desenvolupament (2015). Al 2013 fa les practiques professionals de la llicenciatura de l'Institut d'Anàlisi Social i Polítiques Públiques de la Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia, i el 2015 torna

Sílvia Luque



Llicenciada en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona (2001). Postgrau interuniversitari en “Estudis sobre la joventut” per la UdL, UdG, URovira i Virgili i UAB (2004). Màster en Polítiques Públiques i Socials de la UPF amb la col·laboració de la John Hopkins University (2010). Programa de Dirección y Gestión de ONG de Esade (2017-2018).

Des de 2015 és la directora de la Fundació Ferrer i Guàrdia on va iniciar el seu treball el 2001 com a investigadora a l'Institut d'Anàlisi Social i Polítiques Públiques de la mateixa fundació. Ha estat autora i ha dirigit investigacions i formacions en l'àmbit de les polítiques públiques, de joventut, l'educació, l'ocupació, l'associacionisme i la participació. Entre les darreres publicacions es destaquen la col·laboració a *“Jóvenes, trabajo y futuro. Perspectivas sobre la Garantía Juvenil en España y Europa”* (2018) i a *“Participació i Política. Heterogeneïtat i intensificació de la participació en nous contextos de socialització”* (2018).

